

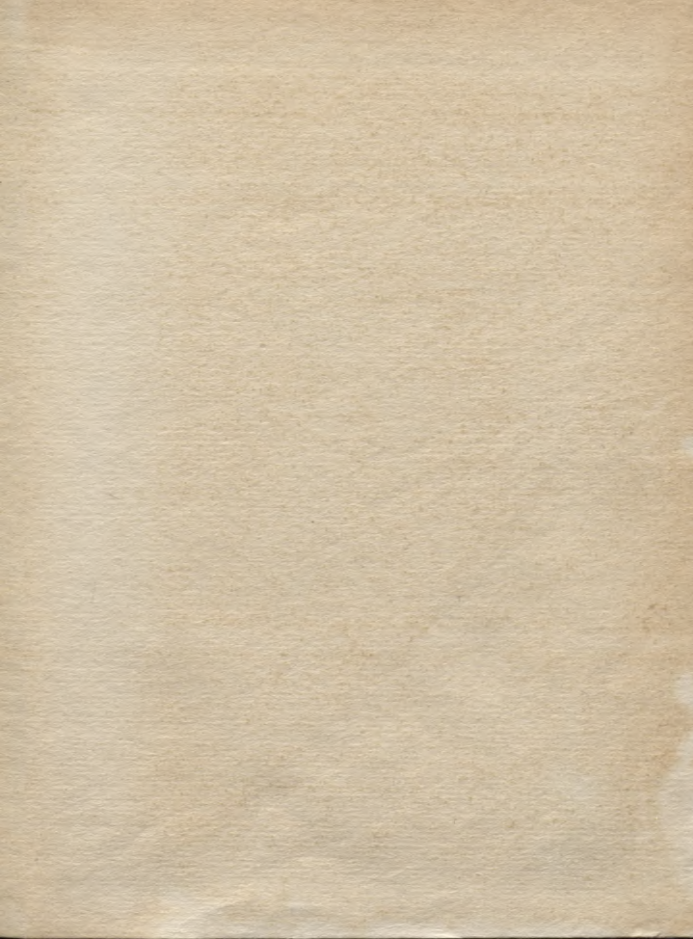
Varavīksne

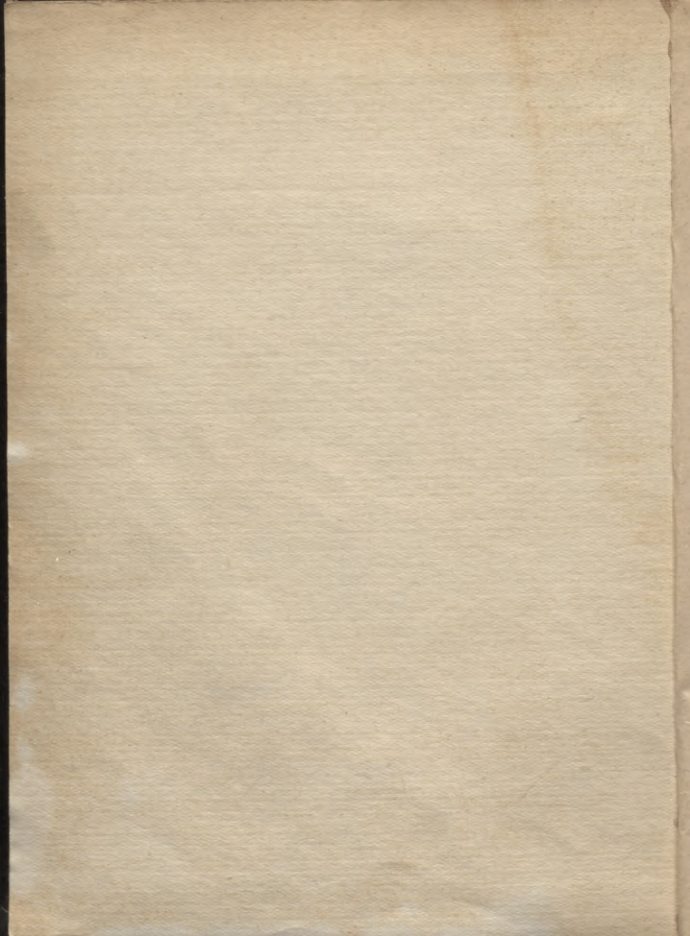
L3

810.09

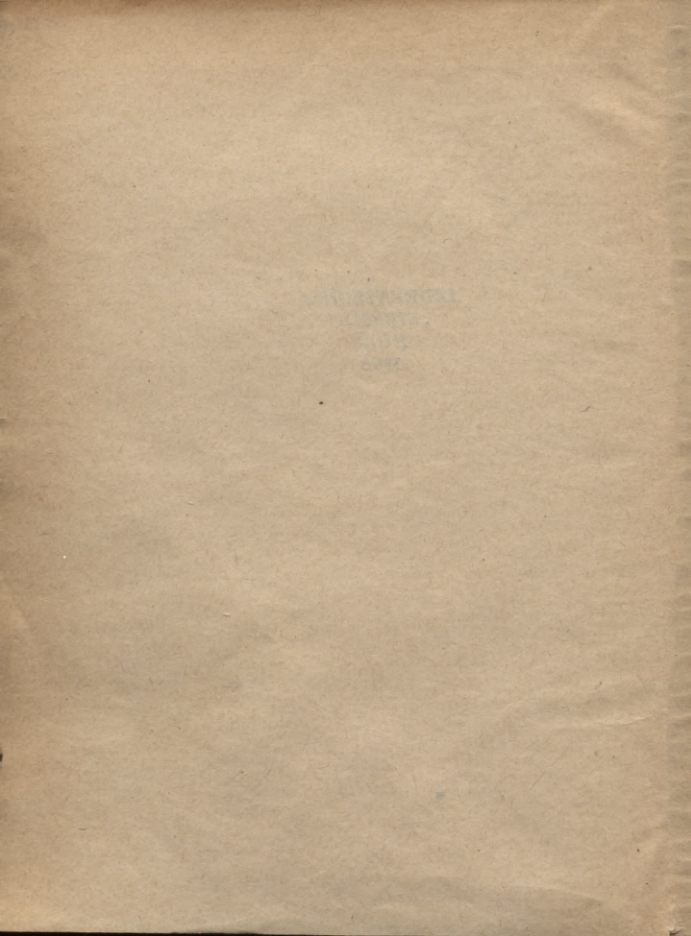

69-1.898

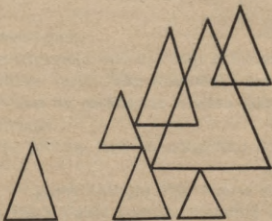
IZDEVNIECĪBA
„LIESMA“
RĪGĀ
1968

B
810.09

808.1-00

Varavīksne

LITERATŪRAS VĒSTURES UN
KRITIKAS GADAGRĀMATA

8L
Va 649

Vija Lāča Latv. PSR
Valsts bibliotēka

69-1.898 a

74p.

Sakārtojais Ilgonis Bērsons
Mākslinieks Gunārs Strupulis

7-3-3
1968-85

IEVADAM

ISI PAR 1967. GADU

Divos vārdos: bagāts gads.

Literāro procesu ietekmēja divi nozīmīgi notikumi — Oktobra revolūcijas 50. gadadiena un IV PSRS Rakstnieku savienības kongress.

Daudzus sasniegumus un pasākumus latviešu rakstniecībā var raksturot ar vārdu «pirmais».

Andrejs Upīts — pirmais latviešu rakstnieks Sociālistiskā Darba Varonis.

Mirdza Ķempe — pirmā Latvijas PSR Tautas dzejniece, un pēc ilgāka laika viena PSRS Valsts prēmija literatūrā atkal atceļoja uz Rīgu.

Pirmoreiz Latvijas PSR Valsts prēmijas laureāta nosaukumu ieguva trīsdesmitgadnieki — Ojārs Vācietis un Imants Ziedonis, kuru dzeja iedibināja jaunu mākslas formu republikā — dzejas teātri.

Tika izdota pirmā latviešu padomju prozas un dzejas izlase angļu valodā «Amberland», pirmā «Dzejas diena», pirmā «Varavīksne», pirmā latviešu padomju mīlas lirikas antoloģija «Ko runā sirds» (tiesa — pārāk maza), pirmā hronika «Literārā dzīve».

Pirmās grāmatas iznāca Valdemāram Ancītim, Jurim Brežģim, Imantam Dikesam, Veltai Kaltiņai, Aivaram Kalvem, Laimai Līvenai, Jānim Melbārzdīim, Janai Morei, Arvidam Plaudim, Egilam Plaudim, Astrīdai Skurbei, Miermilim Steigam un Valteram Zālītim, Tātad vairāk nekā ducis jauno.

Bet labākās grāmatas?

Dzejas izlase Oktobrim «Mēs»,

Māra Čaklā dzejoļu krājums «Kājāmgājējs un mūžība»,
Bruno Sauliša dzejoļu krājums «Gadskārtu grāmata»,
Alberta Bela romāns «Izmeklētājs» . . .

Bagāta raža arī literatūras kritikā, vēsturē un zinātnē. Te jāatzīmē Andreja Upīša «Bezsaules noriets latviešu buržuāzijai un tās literatūrai emigrācijā», Vitolda Valeiņa «Par dzeju», Pētera Zeiles «Dzīves patiesībai un skaistumam», Maigas Mauriņas «Andreja Upīša noveļu meistarība», Dzidras Kalniņas «Mūsdienu romāna problēmas», «Latviešu literatūra PSRS tautu saimē» (autori: M. Ābola, M. Kalve, M. Mauriņa, Ķ. Nastopka, J. Ozols un A. Vilsons). No publikācijām periodikā ievēribu pelna Voldemāra Meļņa apcere «Par jaunumu — šķietamo un patieso» (vairākos «Literatūras un Mākslas» numuros). Pērn atdzima satīriskā literatūras kritika — Valda Artava parodijas par dzejņkiem un Benedikta Bulšāka satīriskā literatūras vārdnīca.

Pagājušā gadā «Literatūras un Mākslas» apjoms dubultojs, līdz ar to tika iegūta plašāka tribīne arī literatūras kritikai.

Notika Rakstnieku savienības valdes sēdes par literatūras mācīšanu skolās un par literāro mantojumu. Presē bija daudz interesantu publikāciju no pagātnes literatūras pūra un par šo pūru. Nodibināta speciāla komisija, kas rūpējas par mantojuma izdošanu un novērtēšanu.

Plaši izskanēja Ed. Veidenbauma atcere un A. Upīša jubileja.

Ir sasniegumi literatūrā, Ir viduvējības, jūtama gatavošanās kaut kam lielākam. Negribas ticēt, ka mūsu pieredzējušie prozaiķi nespēj pārsist ierastības čaulu un iekost pašā kodolā, negribas ticēt, ka jaunajiem prozaiķiem nav sava lielā satura, bet ir galvenokārt maniere. Nebūt nevajag pretstatīt, tomēr visiem ir skaidrs, ka dzejnieku cīņas fronte ir krietni stiprāka, viņu ietekme sabiedrības estētiskajā pārveidošanā nenoliedzama. Atsevišķi tukši vai pārāk ekstravaganti šāviņi šeit kaujas kopainu nemaina.

Varbūt vajag gudru, tālredzīgu prozas karavadoņu? Dzejniekiem tādi ir. Varbūt prozai, tāpat kā dramaturģijai, vajag nopietnāka sabiedrības atbalsta un kritikas? To gan var vēlēties vienmēr un visu žanru, arī literatūras kritikas pārstāvji. Tomēr galvenais vārds sakāms pašiem rakstniekiem.

ISI PAR «VARAVĪKSNI»

Gadagrāmata lauž ceļu un meklē savu seju. Tā grib būt daudzkrāsaina — īsti laikmetīga un pirmreizīga. Atsauksmes ir dažādas, un varbūt tieši tas mudina meklēt īstās atslēgas, ar kurām vislabāk atvērt literārā mantojuma krātuves, meklēt kompasu, kas visgudrāk palīdzētu orientēties mūsdienu literatūrā.

Ar gadagrāmatas otro izlaidumu sasniegts viens no mērķiem — dot lasītājiem tikai jaunus vai maz pazīstamus materiālus. Uzdevums aptvert galvenās vērtības un galveno problemātiku laikam gan paliks aktuāls visam «Varavīksnes» mūžam. Marksistiski ļepiniskās estētiskās domas nostiprināšanai un attīstīšanai nepieciešami arvien jauni fakti un jaunas, dziļi pamatotas atziņas. Ar lasītāju plašu atbalstu, kas ir jau jūtams, šķiet, izdosies iespēju robežās risināt arī šo jautājumu.

Ievērojot lasītāju vēlēšanos, ar šo gadu sākot, «Varavīksnē» būs stingra zinātniskā aparatūra, t. i., avotu norāde. Atzīmējams, ka pirmajā gadagrāmatā (1967) Ērika Ādamsona, Linduļa, Meinharda Rudziša autobiogrāfijas, Viļa Lāča raksts «Par Raini», Jūlija Lāča runas stenogramma ņemti no Latvijas Padomju Rakstnieku savienības arhīva, Austras Skujiņas vēstules — no dzejnieces Valijas Brutānes.

Šā gada «Varavīksnes» literārais kalendārijs veidots pēc cita principa — pēc rakstnieku dzimšanas gadiem. Lasot lappusi pēc lappuses, mēs atceramies vispirms simtdivdesmitgadniekus, beidzot — piecdesmitgadniekus. Izveidojas sekojošas gadu kāpnes, kas reizē rāda arī dažādas rakstnieku paaudzes:

120

M. Kaudzīte (18. VIII) un A. Alunāns (11. X)

110

Apsišu Jēkabs (8. XII)

100

Aspazija (16. III) un Zeltmatis (1. XII)

90

P. Gruzna (28. II)

80

A. Kalnleja (9. IV), B. Skujeniece (21. IX), E. Krišjāne (7. XI) un M. Lācis (16. XII)

75

P. Ērmanis (2. II) un L. Zamaiča (26. II)

70

K. Kurons (?), O. Rihters (10. II), E. Zālīte (19. X) un K. Fimbers (16. XII)

60

A. Balodis (24. III) un P. Sils (24. IX)

50

V. Kaupužs (27. I) un J. Pabērzs (1. IX)

Izvēlēto rakstnieku sastāvs un viņiem atvēlēto lappušu skaits, protams, ir relatīvs. Tāpat arī šajos ievados vairāk stāstīts par tiem, kas mazāk pazīstami un pētīti. «Varavīksnei» būtu jāskar tieši aizmirstās vietas revolucionārās un demokrātiskās literatūras lidumā. Ļeņiniskā kultūras mantojuma apgūšanas teorija norāda, ka kultūras cilvēks nedrīkst atteikties no literārajām vērtībām tikai tāpēc, ka to radītāju politiskie uzskati dažkārt bijuši pretrunīgi. Šajā ziņā mums daudz jā-mācās no mūsdienu krievu padomju grāmatniecības.

Literārais mantojums un raksti par tā apgūšanu veido arī «Varavīksnes» trešo nodaļu, tikai tur ir iespēja pie atsevišķiem rakstniekiem pakavēties ilgāk. Šīs publikācijas nebūtu jāuzskata par izsmelošu pēdējo vārdu. Dažos materiālos varbūt jaušama zināma vienpusība, tāpēc ka autori vai sakārtotājs centušies dot jaunus faktus un atziņas. Katrā ziņā fakti būtu respektējami vienmēr.

Ilgie gadagrāmatas rašanās mēneši apgrūtina izveidot spriegu literatūras kritikas nodaļu. Tradicionālie gada pārskati bieži vien iznāk pārāk tradicionāli, bet galvenais — tie noveco. Tātad jāmeklē dziļāka problemātika. Pat visīsākā kritikas forma — piezīmes — var kalpot literārā procesa sekmēšanai, ja vien tās rakstīt diktējušas patiesas rūpes. Ai, kā būtu jāiztrūcina mūsu kritika no miegainības, no pieticības, no iecietības pret virspusēju laikmeta attēlojumu!

«Varavīksne» meklē savu seju.

Sirsnīga pateicība visiem, kas palīdz celt tās krāsaino loku!

Sakārtotājs

*Tūkstoš deviņi simti
sešdesmit astotajā ...*

THE
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF CHICAGO

KAUDZĪTES MATĪSS

(1848—1926)

AIZRITĒJUŠI JAU VAIRĀK NEKĀ ČETRDESMIT GADI...

Aizritējuši jau vairāk nekā četrdesmit gadi no tā brīža (1926. g. 8. XI), kad Kalna Kaibēnu dārzā pie paša dēstītās, ar lielu mīlestību un rūpību gadiem ilgi koptās ābeles rāmā rudens dienā pēkšņi bija beigusi pukstēt rakstnieka un jaunatnes audzinātāja Kaudzītes Matīsa sirds. Domājot par viņa ilgo nemītīgā darbā aizvadīto mūžu, par bagāto literāro mantojumu, par kopā ar brāli Reini (1839—1920) sarakstīto romānu «Mērnieku laiki» (1879), kas kļuvis par reālistiskā romāna stūrakmeni latviešu literatūrā, piedzīvodams arvien jaunus un jaunus izdevumus, mēs nevaram nesaskatīt Matīsa Kaudzītes stingro, viengabalaino personību.

Kaudzītes Matīss ir viens no tiem retajiem mūsu vecās paaudzes rakstniekiem, ja negribam teikt — vienīgais, kas ar visu dzīvi un darbību turējies lauku pasaulē. Nekad viņš savā mūžā nav tiecies uz pilsētu, kaut gan pilsētu nav noniecinājis, nekad daiļradei nav meklējis ierosmi, ne smēlis vielu trauksmainajā lielas vai mazas pilsētas burzmā, bet gan allaž palicis uzticīgs dzimtajam novadam, kur nemītīgā darba rosmē skolā, rakstniecībā, sabiedrisko pienākumu pildīšanā pagājušas dienas un gadu desmiti. Atskaitot izbraukumus uz skolotāju konferencēm vai paviesošanos pilsētā, tāpat

arī ceļojumus pa Krieviju, Somiju, Vāciju, pāris bēgļu gaitās Petrogradā pavadītos gadus, Matīss Kaudzīte ārpus sava dzimtā novada robežām nekad ilgāku laiku nav uzturējies. Ārpus novada, kur no augstajiem pakalpiem paveras apvāršņu plašums un pievilcīgi skati uz Brežģi, Gaiziņu, Nesauli un uz Alaukstu, Inesi, Taunu — skaistajiem Vecpiebalgas ezeriem.

Vai no visa tā mēs daudz ko nejūtam arī Kaudzītes Matīsa daiļradē? Ja Kaudzītes Matīss apdzied dabu, tās atsevišķās parādības, lai tās būtu cik vienkāršas, nekad viņa dziesma nekļūst frāžaina, pavirša, virspusīga. Arvien tur īsos vilcienos ietverts pats raksturīgākais, tipiskākais no redzētā, izjustā.

Tā ar plašu, visu aptverošu skatienu dziļi ielūkodamies sava laika reālajā, kapitālistiskās šķiru sabiedrības pretešķību pilnajā lauku dzīvē, it īpaši savā novadā — Vecpiebalgā un Jaunpiebalgā, radies jau minētais monumentālais prozas meistardarbs «Mērnieku laiki» ar lielo tipu un notikumu bagātību.

Par to Kaudzītes Matīss savās atmiņās starp citu izsakās: «Kad romāns bija jau izgājis tautā, tad sākās notēloto notikumu un personu saskatīšana dzīvē ne tikai Piebalgā, bet arī citos novados Latvijā.»

Un tiešām — gan švauksti, gan pietuka krustiņi, gan ķeņči un pāvuli, prātnieki un drekberģi, oliņi un oliņietes atradušies it visur. Tik būtiskas rakstura iezīmes autori bija novērojuši cilvēkos. To apstiprina arī kritikas atsauksmes par šo darbu kā tolaik, tā arī vēlāk. Zīmīgi, ka pat vietējā, latviešiem labvēlīgā vācu muižniece L. Freitāga-Loringhoveņa no Skultes 1882. g. Kaudzīšiem rakstītajā vēstulē to cildina, piemētinādama, ka pārtulkojusi šo romānu vācu valodā. «Atļaujiet man,» viņa izsakās, «ka Jums ar Jūsu lieliem nopelniem «Mēr-

nieku laiku» lietā daudz laimes vēlu. Kamēr Neikena tautas mēle ir apklususi un viņa spalva vairs pa tautas lauciņiem netekā, redzat, tomēr vēl neviens cits iepriekš Jums nav cēlies, kas mācētu stāstīt kā Jūs, Piebaldzēni!

Cik cītīgi es arī latviešu rakstus lasījusi, atrast vēl nekur neesmu atradusi grāmatu tik tautiski rakstītu, kas izrāda savai tautai ar mīlestības pilnu sirdi viņas glīšās un košās puses, bet arī netaupīgi un nesaudzīgi cērt iekšā viņas vājumos.»

Sastopamies arī ar kuriozām parādībām. Viens no romāna tipiem — Švauksts —, kuru visi vietējie tūlīn pareizi attiecinājuši uz Jaunplaužu Prūsi, ar laikraksta palīdzību bija centies tādas aizdomas, minējumus atspēkot un noraidīt. «Baltijās Vēstneša» 1880. gada 18. numurā, tātad drīz vien pēc romāna klajā nākšanas, lasām: «Būs ievērot. Daudzi tautieši maldās, šķizdami to Kaudzītes Matīsa romānā «Mērnieku laiki» būdamo Švaukstu manu personi esam; bet ar šo apliecinu Es: Es vis tas neesmu. Punktum!» Bet taisni šis atsaukums ar Jaunplaužu Prūša paša visiem labi pazīstamo izteiksmi un epitetiem jo noteiktāk apstiprinājis, ka viņš ir gan Švauksta prototips.

Satīra nav neparasta arī Kaudzītes Matīsa dzejā. Dzejoli «Nekur tā neiet kā pasaulē» (1877) viņš tik skarbi nosoda un izzobo kapitālistiskās iekārtas un sadzīves nebūšanas, ka cara laika cenzūra dzejoli aizliedz un autoram — jaunam skolotājam — par to draud atbrīvošana no amata.

*Kad no tautas ir kas raujams,
Tad tai dēli laimi dzied,
Bet ne kurpju siksnas nenes
Tai, kad basām kājām iet.*

Vai atkal turpat tālāk par mācītājiem:

Turēdami paši muižas,
Mantu nievāt skubīna,
Cīta vārdā grēciniekiem
Piedošanu sludina.
Grēciniekus tā var vilt,
Kad nav pašiem jāatbild.

Vai atkal satīra, vērsta pret mācītājiem, kas nepiekrita
pašnāvnieku apbedīšanai kapsētā pie citiem:

Man zināma ir kapsēta,
Kas pierakta jau drīz;
Ar krustiem tā kā apsēta,
Bet stūri kapi trīs,
No kuriem citi tālu nost, —
Neviens tur neiet kopt, nedz post.

Bez zvana un bez līdzību
Tur tādus beduši,
Kas rēķinus ar dzīvību
Bij paši veduši.
Tie atšķirti pie laika jau,
Lai pastaros vairs darba nav.

Bet kam to tukšo vietu tie
Še vēl ir lēmuši,
Jo vietas draudzes labākie
Jau kalnā ņēmuši?
Tad proti: tie caur to nu sauc
Un gaida tādu viesu daudz.

(«Mīļi viesi», 1877)

Kaudzītes Matīsam līdz pat vecumam turējās laba atmiņa. Viņa dzīves pēdējā posmā (1920—1926) man diezgan bieži nācās iegriezties Kalna Kaibēnos un par to pārliecināties. Kādreiz aizgājām uz Mādariem un apstaigājām Mādaru laukus un arī istabas, par ko viņam daudz labu atmiņu, īpaši no bērnības un jaunības die-

«Mērnīeku laiku» autora Kaudzītes Matīsa 75 gadu jubilejā Rīgā.
«God. rakstnieku svinībās apsveica visi viņa romāna varoņi, kuri,
protams, tagad valkā citādus vārdus un arī modernāki ģērbjas; bet,
kā sacīt jāsaka, tie paši vēži, tikai citās kultēs.»

A. Kronenberga zīmējums satīriskā laikraksta «Sikspārnis»
līterārā pielikuma 1923. gada 75. numurā

nām. Reiz, mazliet ironiski smīnēdams, rakstnieks stāstīja: viņam ļoti nepaticis, ka māte arvien pirms maltītes vai gulēt iešanas likusi noskaitīt attiecīgas lūgšanas vārdus; šos vārdus viņš tad mēdzis nobeigt nevis ar «āmen», kā māte mācījusi, bet ar «am», t. i., ēdišu, par ko māte viņu dikti rājusī.

Turpat Mādaros, jau draudzes skolā iedams, viņš aizsācis arī literāras nodarbības: uzrakstījis pirmos mēģinājumus dzejā un, krievu un vācu valodu mācīdamies, vingrinājies tulkošanā (tulkojis Ļermontova, Puškina, Lenava u. c. dzejoļus). Bijuši arī atmiņu skicējumi par tuvā Alauksta un Tauna ezeru krastos pavadītajiem brīžiem, kur iecerēta viņa teika dzejā «Alauksts» (1872) u. c.

Kā savā prozā, tā dzejā Kaudzītes Matīss kaut ko vērā liekamu saskata pat visikdienišķākā parādībā. Tā viņam visa reālā ikdiens, pati tiešā dzīve, top par tik bagātu vērtību avotu, kur viņš visu mūžu var smelt un smelt vielu savai jaunradei. Un tā viņš no pat agras jaunības līdz sirmam vecumam varējis runāt uz savu tautu dzejā un prozā, apcerēs, gan viens pats, gan kopīgi ar savu brāli Reini, atstājot nākamajām paaudzēm bagātu mantojumu.

Kārlis Egle¹

¹ Ievadus, kuru autors nav uzrādīts, rakstījis sakārtotājs. Red.

TAVAS ACIS

Tavas acis uzticīgas,
Dvēsele tur atspīd tā
It kā puķu lapas, stīgas
Dziļi skaidrā avotā.

Tā kā varavīksna laistās
Lietus lāsēs brīnišķi,
Spīdat jūs, un uzac's skaistās
Apklāj jūs kā debeši.

Tavas acis — mēmie tulki
Dziļās siržu valodās,
Visi saldo sapņu pulki
Jūsu dzelmēs sadodās.

Kādas reizes debešķīgi
Jūs uz mani spīdējāt,
Tūliņ sirdī bezgalīgi
Karstu kvēlu atstājāt.

Labāk ir, kad neskatāties
Manās acīs jūsmīgi, —
Ciek ar viņām satiekoties,
Sirds man kvēlo sāpīgi.

1867

* * *

Kad tālu es no tevis,
Tad daudz man tev ko teikt,
Tad tērzētu un triektu,
Un nevarētu beigt.

Kad tuvu es pie tevis,
Tad nav man tev ko teikt,
Tad ciestu klusu, klusu
Un nevarētu beigt.

1875

KURŠ TAS BŪS?

Uz taviem skaistajiem matiem
Un acīm brīnišķām
Es daudzreiz kā apstulbis skatos
Ar sāpīgām žēlabām.

Un domāju: skaistie mati,
Kas ar jums kaitēsies?
Jūs brīnišķās, melnās acis,
Kas ar jums runāsies?

ĀDOLFS ALUNĀNS

(1848—1912)

Ādolis Alunāns pazīstams kā dramaturgs — rakstnieka lugas izrāda un izdod, bet plašākai auditorijai nav pieejama viņa humoristiskā un satīriskā dzeja un proza, tāpat publicistika.

Publicējam fragmentu no raksta «Par latviešu valodas saķengāšanu», kas ar pseidonīmu «Dobelnieks» ievietots laikraksta «Dienas Lapa» 1886. gada 7. novembra numurā, un trīs dzejoļus no pēc rakstnieka nāves iznākušā izdevuma «Humoristīgi satīriskie sakopotie dzejoļi» 2 daļās (1912, 1914). Dzejoļis «Tumsoņi» uzrakstīts, parodējot Jēkaba Pilsātņieka dzejoļi «Vīra prāts» («Ozoli vēl Baltijā»).

KĀDA DZEJNIEKA DOMAS

Kaut nebūtu tik A u s e k l i s,
Dzīvs būdams, bieži dziedājis,
Es būtu tagad slavens gan
Un pieminēkli celtu man,
Jo viņa domas jaukākas
Ir kā no m a n i m aizņemtās!

1880

DAŽAM

Nevis priekš katra māksla, zinīb's avots,
Ne visiem vienas dāvanas,
Ja maz Tev prāta, redz, tas vēl nav negods,
Tik negories aiz lepnības!
Dažs mātās sviedros, tā ir veca lieta,
Lai varētu uz priekšu kļūt,
Viņš dabon beigās arī labu vietu, —
Un tomēr tas var ļurba būt!

1880

TUMSOŅI

Tumsoņi vēl Baltijā
Zaļo kalnos, ielejās.
Tāpat vīri atrodas,
Tumsoņiem kas draudzējas,
Stipri stāv pret gaismu jaunu,
Tēviju tur tie par ļaunu.
Viņu miega dziesmas skan
Riebīgi un drūmi man!

Kur tā smuidrās liepas aug,
Kuplus ozolus kur raug',
Tumsoņi tur visur trīc,
Jo tiem pieaust jaunais rīts.
Latvju vīri, gribam droši,
Tumsoņus būs laukā spiest,
Kamēr dzīvīb's svece dziest.

1891

PAR LATVIEŠU VALODAS SAĶENGĀŠANU

Mūsu laikraksti vienumēr gatavi augstprātīgi norāt kaut kuru neapdāvinātu rakstnieku, kas šur tur grēkojis pret latviešu valodu. Bet kā viņiem klātos, ja viņu darbus kādu reizi analizētu, par to viņi, kā liekas, maz ko bēdā. Pavisam riebīgi ir pārliecināties, kā «Latviešu Avīzes» katru nedēļu saķengā latviešu valodu. Nemaz nelūkojoties uz rupjiem vārdiem, ar kuriem tās tik bagātas un kuras tās, tā sakot, sēj un audzina savu lasītāju starpā, viņas sevišķi ar lielu sekmi nopūlas ievest ģermānismus mūsu valodā. Kas gan nebūs savā laikā gardi pasmējies par šās lapas «sirds uztaisīšanu» — vārds, kura īstenais tēvs esot pats Bilenšteina kungs! Un kur nu vēl šīs smalkās «Avīzes» lamāšanas vārdi, kuri tagad, kā liekas, sasnieguši savu augstāko pakāpienu. Pēdējās nedēļās — kā pats pārliecinājos — minētais orgāns apbalvojis mūsu latviešu valodu starp daudz citiem jaukumiem arī šādiem vārdiem: «bišķin lustēties», «blašķīte» (laikam no «Flasche» atvasināts), «plinderēt» un neskaitāmu citu. Mēs gan pasmejamies, lasot tādas glupības, bet nemaz neapdomājam, cik viegli šādas neģēlības, sevišķi «Latv. Avīžu» lasītāju starpā var iesakņoties, ja tiem trūkst vajadzīgās izglītības nojēgt, ka tādi mūsu valodai uzliepti vārdi ar visu sparū atkal jāstumj laukā iz tās. Būtu tiešām visas godīgas latviešu preses pienākums ar visu iespēju griezties pie ļaudīm, kas nedz mūsu tautības, nedz mācēdami mūsu valodu, nāk mums uzbāzties, nāk mums saķengāt to jaukāko, kas mums ir, — mūsu valodu.

APSIŠU JĒKABS

(1858—1929)

Laikā no 1885. gada līdz 1895. gadam žurnālā «Austrums» parādījās pazīstamā stāstnieka Apsīšu Jēkaba publicistiski raksti vēstuļu formā — «Vēstules iz tēvijas», kas atdresētas iedomātai personai — Jāzepam. Tajos «blakus dažādiem reakcionāriem uzskatiem popularizētas vairākas vērtīgas domas, piemēram, augstu novērtēta folklorā, it īpaši tās valodas bagātība, kritizēts buržuāzijas viltus patriotisms» («Latviešu literatūras vēsture», II, 1963, 705. lpp.).

Publicējam ceturto vēstuli. Teksts ņemts no Apsīšu Jēkaba Rakstu 10. sējuma (1896).

VĒSTULE IZ TĒVIJAS

N...ā, aprīļa beigās 1886

Mīļo Jāzep!

Ar savām vēstulēm gan šoreiz atkal būšu drusku nokavējies, bet nu raudzišu šo nokavējumu izpildīt. Viņās vēstulēs pārrunāju ar Tevi kādas no mūsu sadzīves būšanām, tagad griezišos ar šo vēstuli pie mūsu rakstniecības un aplūkošu kopā ar Tevi: kāds ir mūsu dzejas tagadējais virziens? Runādams par

šo jautājumu, atturēšos no mūsu dzejnieku darbu pārspriešanas, jo savā laikā tas jau ir noticis un nezin vai tik labuma atnesis, cik dažam labam dusmu pret pārspriedēju. Tātad mūsu dziesminieki var būt pilnīgi droši, ka viņu pašu ne ar pirkstiņu neaiztikšu un sirdsēstu viņiem nekādu nedarīšu, jo gan jau mūsu redaktori tiem padara diezgan krusta, viņu ražojumus savās atbildēs nosmādēdami. Runāt runāšu par pašu dzeju — visu dzejnieku kopdarbu —, kāds tai tagad virziens. Pie mūsu dziesminiekiem šim brīdim nomanāma divējāda ceļš: vieni iet veco, iemīto ceļu ar rīmēm un atskaņām, kuru starpā krietni daudz «rīmkaļu» un «kaltu rīmju» sacerētāju, zināma lieta, ka netrūks te arī daža laba «īsta» dzejnieka, otri uzņem pavisam jaunu teku, dziedādami tautas dziesmu veidā. Bet vai arī tautas garā? Tas cits jautājums. Daži no mūsu dziesminiekiem dzied arī abējādi, tā ka tie pieskaitāmi te pie pirmajiem, te atkal pie otrajiem. Par šo pašu jautājumu jau lāgiem izteikti spriedumi, aizstāvēdami te vienu, te otru pusi. Kurš ceļš tas īstais? Kur tā «īstā vieta Dievu pielūgt: Jeruzalemē vai Grīsim kalnā?» Un te man arī jāatbild: ne Jeruzalemē, ne Grīsim kalnā, bet — apskatīsim papriekš abus virzienus, tad teiksim galavārdu.

Bet papriekš ņemsim vērā, kas pārmetams vienai, kas otrai pusei. Pie rīmētājiem jeb atskaņotājiem dažam virslieta ir rīmes jeb atskaņas. Te jāmeklē tik atskaņas, un, ja tās rokā, tad dzeja gatava, tā ka tur nav ko šaubīties. Kur kuru reiz rituma svars krīt — uz vieglās vai smagās zilbes —, par to nav bēdas, kad tik rīmes. Kādi pāridarījumi, kādi kāju spērieni te valodai jāpānes, uz to netiek lūkots, «kad tik rīmes». Bet, kad nu mūsu valoda nav tik bagāta atskaņām kā vācu — kuras dzejai bez vārda runas pakal jādara —, tad rīmes

atrast arī nav vis viegla, jāsaka, smiekla lieta, un sa-
protams, kādēļ dažam labam tik ļoti jānopūlējas, lai tik
nāktu pie atskaņām. Man nekas nebūtu ko teikt pret
atskaņām pašām par sevi, ja tik tās nebūtu dažreiz
ar varu meklētas un nedarītu valodai pāri. Bet tas jau
ir tas ļaunums, kas piemīt šim mūsu dzejas virzienam.
Kur dažs bija domājis ar atskaņām puškot savu dziedā-
dājumu, tur tās tik darīja dzejas saturu
plānāku un laupīja valodai daiļumu. Kas
nu ar atskaņām dziedādams ir drošs, ka atskaņas viņa
dzejai nelaupīs ne rituma gludenuma, ne satura pilnības,
ne valodas daiļuma, tas lai dzied, bet lai sargās katrs,
kam šai ziņā būtu jāšaubās. Īstā dzeja parādīsies kā
dzeja, lai tā būtu tērpta prozā vai ritumā, un atskaņas
te nevarēs nekā pielikt, ne atņemt.

Pametīsim acis tagad uz jaunāko virzienu, uz dzeju
tautas dziesmu veidā. No šīs puses dzird izsakām pret
pirmējo pārmetumus, ka dzeja ar atskaņām ir akls pa-
kaļdarījums vācu dzejai, kas pilnīgi atmetams, un ka
nu reiz atnācis laiks, kur nāktos celt jaunu dzejas ēku
uz tautas dziesmu pamata un t. t. un t. t. Šai ziņā tad
nu arī dzied, ko māc. Un te nu dažs labs kā bāztin pie-
bāž savu dzejojumu ar «tautu dēliem», «tautu meitām»,
«bāleliņiem», «saules meitām», «jūras meitām», «kume-
liņiem», «ritināj'» un «darināj'», «asariņām» un «valo-
diņām», «līgaviņām», «sērdienītēm» un t. t.

Pabeidzis «dziesmas darinātājs» domā, ka šāda dzeja
jau nu pilnīgi tautas dziesmu garā, kur tas tik noklau-
sījies kādus vārdus vai teikumus iz īstajām tautas dzies-
mām, bet pats ir pārliecināts, ka viņa dziesma var
pilnīgi līdzā stāties tautas dziesmai vai ka tā no tautas
dziesmas nemaz nav šķirama. Nedomā, ka es mūsu
tautas dziesmu necienu, nē, es viņas cienu ļoti augstu,
es viņas turu par mūsu rakstniecības lielāko bagātību

un daiļumu; bet tādēļ, ka es viņas tik augstu cienu, es ceļos pret to, ka viņas nicina, ka viņu neaiztiekamo daiļumu vārta «dziesmu darinājumos», kuriem tik maz sajēgas no tautas dziesmu rakstura, no viņu gara, no viņu noslēpumainā daiļuma. Ja es teicu, ka lai ne iekatrš iedrošinās dziedāt ar atskaņām, tas ir, māksliskā dzejā, tad jo vairāk jābiedina no tā — mēģināt dziedāt tautas dziesmu veidā.

Jo, to darot, retām tik, ļoti retam izdosies dziedāt pilnīgi tautas dziesmu garā. Vācu dzejnieks Heine, kas dzejā gāja savu paša ceļu, uz ko viņam kā ģēnijam arī bija pilna tiesība, par tautas dziesmām runādams, tā saka: «Es liegt in diesen Volksliedern ein sonderbarer Zauber. Die Kuntspoeten wollen diese Naturerzeugnisse nachahmen, in derselben Weise, wie man künstliche Mineralwasser verfertigt. Aber wenn sie auch durch chemischen Prozess die Bestandtheile ermitteln, so entgeht ihnen doch die Hauptsache, die unzerfetzbare, sympathetische Naturkraft. In diesen Liedern fühlt man den Herzschlag des... Volkes...» (Tautas dziesmām savāds daiļums, Māksliskas dzejas dziedoņi mēģina šos dabas ražojumus pakaļtaisīt, tāpat kā mēdz māksliskus minerālūdeņus pakaļtaisīt. Bet, ja arī viņiem caur ķīmiskiem mēģinājumiem izdevies izdibināt, no kādām daļām tie salikti, tomēr viņi neuzķer tā, kas tas visusvarīgākais, proti, nedalāmā, savtīgā dabīguma. Šinīs dziesmās īsti manāma tautas sirds pukstēšana...)

Tas pats jāsaka arī no mūsu tautas dziesmām. Viņas nav pakaļtaisāmas. Un, ja arī būtu pakaļtaisītas, tad pazinējs šīs no īstajām zin izšķirt, tāpat kā vīna pazinējs īstos vīnus no pakaļtaisītiem. Te man arī nāk prātā mūsu cienījamā Kaudzītes Matisa vārdi, ko tas reiz «Balsī» izteicis un kas, cik atminos, tā skanēja: «tautas

dziesmas ir brīnišķi ziediņi, kas nezin kā un kur uz-
ziedējuši...» Laiks, kur tautas dziesmas radījās, jau
pagājis. Viņas varēja celties tik tad, kad tautas gars
stāvēja dzīvā sakarā, domu izmaiņā ar dabu, iespaidus
no dabas ņemdams un tos tā no sevis dodams, kā tie
prātā notēlojušies... Tādēļ mūsu tautas dziesmas tik
dabiski rāmas, tādas apzinīgi klusas, tādas vienkārši
daiļas. Ja nu tomēr kāds gribētu dziedāt tautas dziesmu
garā, tad tam vajadzētu būt smalkam dabas iespaidu,
tautas gara un tautas dziesmu pazinējam, ja gribētu pa-
nākt, lai viņa dziedājums nav tik pakaļdarinājums vien
un lai tam netrūktu «tā nedalāmā savtīgā dabīguma»,
un lai tajā tiešām dzirdētu «tautas sirds pukstēšanu».
Redzam, ka šis ceļš grūts un nolūks tik retam panā-
kams, un ejams šis ceļš būtu tik tam, kās pats uz to
sevi jūt aicinājumu un spēku. Citi visi tik plēš velti
apavas. — Bet tautas gars, nerimstoši attīstīdamies, ne-
varēja palikt savā senajā stāvoklī. Sirds un prāta jeb
atzīšanas apcirkņi palika pilnāki, un šai pilnībai vaja-
dzēja parādīties arī dzejā. Tādēļ arī dzejas vielas ārējai
formai vajadzēja pārgrozīties un piemēroties pilnāka-
jam saturam. Būtu aplam vēlēties, lai visa tagadējā
dzeja ietu tautas dziesmu pēdās, jo tas tomēr nepiepil-
dītos. Dzejai jāiet līdz ar visu citu rakstniecības attīs-
tīšanos. Kas te panākts pie valodas daiļuma, pie aug-
stāku ideju un centienu izkopšanas, tam kā ziedam jā-
uzzied dzejā. Tagad, kā redzi, neesmu tāju no gala vārda
un to nu arī še gribu izteikt. Lai dzied, kam jādzied,
tas ir, kas patiesi uz to jūt dzinēkli un spēku. Lai meklē
savām jūtām un domām tādas formas, kur tās visgaišāk,
vislīdzīgāk spēj parādīties, tas ir, lai vārdos atspīd tāds
pats tēls, kāds tas garīgi, bez vārda apgērba, bij domās.
Ja atskaņas pie tā kavē, lai met viņas nost, dzejas dai-
ļums tomēr vēl paliks saturā — ja tas dzejai derīgs —

ritumā un jaukā valodā. Te pilnīgi derēs dziesminieka vārdi: «Der Meister kann die Form zerbrechen,» — un tā viņš var atnest arī tās tik daudz lutinātās un cieņītās atskaņas. Ir tiešām nepatīkami dzirdēt, kad vienā pašā dzejā sastop vairāk reižu tās pašas atskaņas kā «mokas un rokas», «liesmas un briesmas» utt. Saturs un valoda nedrīkst ciest pāridarījumu no «rīmēm». Ka dzeja var būt dzeja arī bez atskaņām, to jau mūsu tautas dziesmas pierāda. Dzejas skaistākā forma arvien ir **v a l o d a**. Beigās nāku pie iesākumā teiktiem vārdiem, ka mūsu dzejas tagadējam virzienam nevajadzētu būt tikai vien aklām pakalpojuma svešu tautu piemēriem, nedz arī vienīgi dzīties katru vielu tērt tautas dzejas uzvalkā, bet ko tie «īstie» sava «gara patiesībā» ņemtu savai dzejas vielai to visderīgāko formu, kas saturam ļauj visgaišāk un svabadāk parādīties, — jo virslieta arvien paliks kodols, ne čaumala, kas viņa spēku brīvas lietāšanas nekā nekavē, bet caur ko saturs ar viņu pašu, tas ir, ar formu, tā savienojas, ka abiem vienāds skaistums. Vai nevarētu mēģināt šos abus šķirtos ceļus savest vienā, tā ka mums iznāktu savs īpašs, jauns ceļš, pa kuru mēs varētu nākt pie savas pašas īstas latviešu dzejas? Neesmu gribējis savā vēstulē dot nekādu pārsپردumu, nedz arī ar visu šo kādu priekšlikumu, kas būtu pieņemams, esmu gribējis tik aizkustināt šo mūsu rakstniecībā tik svarīgu lietu un dzirdēt lietpratēju domas par viņu. Mans nolūks būtu pilnīgi aizsniegts, ja kāds no mūsu dzejas pazinējiem ķertos pie spalvas un izliktu gaišāk un skaidrāk, nekā es to spēju, vai manām domām jēl kāds pamats, vai arī rādītu man, ka es maldījies, — par visu to man būtu liels prieks. Sveiks līdz otrai reizei!

Tavs Jēkabs

P. S. Nākošajā vēstulē, ja kas cits neiekritis starpā, domāju runāt par valodu mūsu rakstniecībā. Caur to gan uz kādu brīdi novērsīšos no sadzīves pie rakstniecības, bet vēlāk atkal atnākšu vecās pēdās, jo tagad, kur mūsu latviešu dzīvē tāds savāds rāmums, it kā gurdenums, kā vienaldzība, kā vēsums — vai tas nu būtu atdusēšanās, cīņiem rimstoties, vai arī spēku krāšana un taupīšana uz jauniem cīņiem —, man arī patika paskatīties šim brīdim tikpat klusā un rāmā mūsu rakstniecības laukā. Kad radīsies mums šinīs abās vietās vairāk dzīvības?

Tas p a t s

ASPAZIJA

(1868—1943)

ASPAZIJAS UN RAIŅA SARAKSTIŠANĀS

Pieminot Aspazijas vārdu, vispirms atmiņā ataut pagājušā gadsimta 90. gadi, latviešu sabiedriskās dzīves «vētru un dziņu» laikmets. Kad gaisā jūtamas pirmās revolucionārās noskaņas, kad māksla tā pa īstam pirmo reizi apzinās savu sabiedrisko uzdevumu. Kad savas vārsmas sacer «nabaga brāļa dziesminieks» Eduards Treimanis, kad rokkrastos cirkulē Eduarda Veidenbauma dzejas, kad Janis Jansons-Brauns raksta «Domas par jaunlaiku literatūru». Šajā trauksmainajā laikā latviešu literatūrā ienāk arī Aspazija. Ienāk kā spilgta, savdabīga personība ar krāšņu talantu, ar savu pārlicību un taisnību.

Pirmā Aspazijas drāma «Vaidelote» skan kā romantisku sapņu un dziļa lirisma pārpilns stāsts par senās Lietuvas varoņiem, stāsts, kurā laikabiedri saklausa «saucēja balsi tuksnesī pēc brīvības un tiesībām, un laimes, kāda nav sasniedzama seklības laikā»¹. Nav aplukuši aplausi, kas veltīti Mirdzas dziesmai, kad sabiedrību savijņo nākamais Aspazijas darbs — «Zaudētas tiesības». Nav vairs poēzijas un lirisma — skatītājs redz sava laika cilvēku, kas līdz mielēm izdzer dzīves rūgto kausu, cilvēku, kuru dzīves varenie kāpienu pa

¹ «Dienas Lapa», 1894, 116.

kāpienam nogrūž bezdibenī, noved līdz slepkavībai un pašnāvībai. Periodikā arvien biežāk parādās Aspazijas dzejoļi. Blakus Aspazijas drāmu varoņiem nostājas Aspazijas liriskais varonis. Spēkpilna, jūtu pārbagātībā kūsājoša būtne, kurai vajaga telpas izstaipt notirpušos locekļus, liela un neierobežota darba lauka.

Vēl vairāk Aspazijas mākslas sabiedriskais skanējums pieņemas spēkā pēc iepazīšanās ar «Dienas Lapas» redaktoru Jāni Pliekšānu, toreiz vēl nepazīstamo dzejnieku Raini. Pārpilna enerģijas un dzīvesprieka, Aspazija raksta: «Cik laimīga es esmu, kad atrodu, ka mūsu centieniem ir piekritēji, kāds plašs darba lauks mums paveras nākotnei, ak mīlais, dārgais, kā mēs kopā pūlēsimies, kā mēs strādāsim!»¹

Iztirzājot aktuālas laikmeta problēmas, Aspazijas darbos veidojas arī filozofisks zemteksts. Attīstās doma par cilvēka mūža vērtību, par cilvēka vietu sabiedrībā. Aspazijas varoņi, cīnoties pret netaisnību un tumsonību, paši iziet sarežģītu iekšējās attīstības ceļu, kļūst labāki un skaidrāki kā cilvēki. Mācās ne tikai aizstāvēt savas tiesības, bet arī atteikties no personiskās laimes humānisma vārdā. Cilvēka «es» un sabiedrība, mazais «es» un lielais Visums kļūst par vienu no Aspazijas mākslas pamatproblēmām arī tajos daiļrades periodos, kad tiešo sociālo jautājumu risinājums piekļūst.

Jaunās strāvas sagrāve Aspazijai atnes smagu triecienu. Uz vairākiem gadiem piekļūst arī viņas daiļrade, jo visu laiku aizņem «maizes darbs», nav iespējams neko lielu radīt rūpju un neziņas pilnajā atmosfērā. Taču šis smagais laiks apliecina dzejnieces lielo garīgo spēku un cilvēcisko cildenumu. Kad arestē Raini, viņa izsaka vēlēšanos salaulāties ar dzejnieku, lai

¹ Vēstule Rainim 22. VII 94, RLMVM 15621.

varētu tam sekot visos apstākļos. Nemitīgi un pašreizdzīgi viņa rūpējas par slimo Raini, kaut arī pati brīžiem nonāk pie izmisuma un sabrukuma robežas. Abiem māksliniekiem tik smagajos gados Aspazija ar patiesu redzību un ticību Raiņa talantam cenšas pārliecināt dzīvesbiedru, ka māksla ir viņa īstais aicinājums. Kā moto Aspazijas dzīvei šajā laikā varētu likt dzejoļa «Trīs mācības» rindas:

Dedzi, dvēsele, dedzi!
Dedzi un paliec vienmēr kvēla!
Kaut arī pelni tevi segtu,
Lai no jauna kā liesma tu degtu!

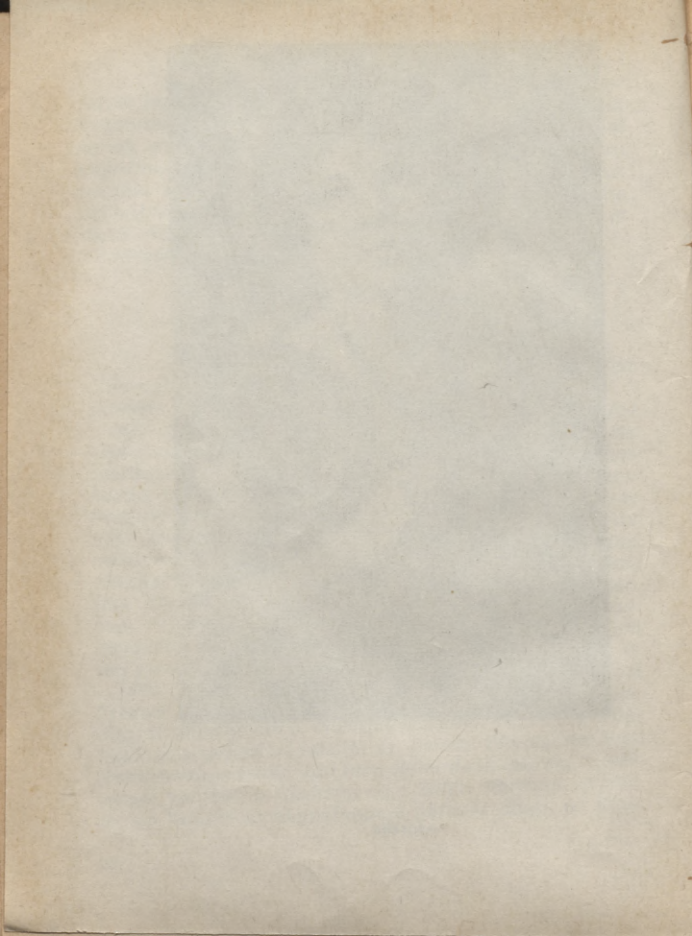
Šo ogles kvēlu atblāzmo arī dzejnieku trimdas laika sarakste, kas sākas 1899. gadā.

1899. gadu Rainis un Aspazija sagaida Pleskavā. Bijušais «Dienas Lapas» redaktors atrodas žandarmērijas uzraudzībā, jo ir atbrīvots no cietuma pret drošības naudu, ko izdevies savākt no tuviniekiem un draugiem. Drīzumā sagaidāms tiesas spriedums Jaunās strāvas lietā. Dzejnieku materiālais stāvoklis ir ļoti grūts un nedrošs. Vienīgais eksistences avots — tulkojumi «Mājas Viesa Mēnešrakstam» un «Mājas Viesim». Reizēm izdodas atlicināt laiku kādam sīkam oriģināldarbam. Visu laiku rūpes par «nožēlojamām, muļķīgām kapeikām». Un bažas par nākotni — kāds tad galu galā būs spriedums?

1899. gada sākumā par «Dienas Lapas» izdevēju kļūst Ernests Platess, bet par redaktoru — Nikolaja I ģimnāzijas virsskolotājs valstspadomnieks G. Pasīts. Faktiski gan avīzes redakcija ir Pētera Zālītes un viņa dzīvesbiedres rokās. Jau labu laiku kopš reformām laikraksta vadībā uz Pleskavu ceļo Zālīšu vēstules Aspazijai un Rainim ar aicinājumiem pārnākt darbā uz Rīgu.

Aspazija

Reklāmas nolūkos Zālītes cenšas ap laikrakstu pulcēt labākos latviešu literātus. Tas arī izdodas — laikraksta līdzstrādnieku un pat redakcijas darbinieku vidū atrodamī to gadu izcilākie literāti — R. Blaumanis, A. Deglavs, T. Zeiferts, V. Dermanis, J. Asars u. c.

Dzejnieki izšķiras, ka piedāvājums jāpieņem. Aspazija iebrauc Rīgā 16. februārī un tūlīt stājas darbā. Tagad katru dienu Pleskavas pastā pienāk dzejnieces vēstule dzīvesbiedram un katru dienu uz Rīgu vilciens aizved Raiņa vēstuli. Vairākkārt dzejniece uz dažām dienām pati ierodas Pleskavā, un tomēr atšķirtības laiks ir ļoti smags. Pat tajos brīžos, kad kļūst arvien skaidrāks, ka Rainis izvirzās par talantīgāko un lielāko latviešu vārda mākslinieku.

Dzejnieku vēstules kļūst par šo dienu spoguļi, par panākumu un grūtību uzskaitītājām, par ikdienas rūpju un raīžu apliecinātājām. Sniedzam no tām fragmentus, kas raksturo galvenokārt Aspazijas biogrāfiju, intereses un izjūtas 1899. gada pirmajos mēnešos.

Saulcerīte Viese

1

Hermīne Zālīte 27. XI 98. (RLMVM 76417)

... mēs no Jums katru rakstu ar prieku drukājam kā ne no viena cita, un Jūs prasiet, vai tik no Jums par 60 r. mēnesī rakstus uzņemsam. Rakstiet tikai, par neuzņemšanu taču nemaz nevar būt runa! Bet nu redzat, pār mums vēl valda cits — vecis —, un, kā iz piedzīvojumiem ziniet, pret to nekāda garantija nelīdz. Mēs Jums varam izmaksāt tikai par to, cik nodrukāts, — bet ir pavisam cita lieta, ja Jūsu kundze būtu šē vietā, tad

neviens neprasis, cik no Jums nodrukāts, bet kā mēnesis apkārt, tā arī nauda rokā. 50 r. Jums būtu droša mēneša alga, un ko Jūs priekš «Mēnešraksta» paspējiet īpaši, domāju, par kādiem 10 — 15 r. taču Jūs paspētu priekš «Mēnešraksta» vēl īpaši pastrādāt. Un tad ko Pliekšēns kungs strādātu — ceru taču 20 — 30 r., ja tikai tā ierikojas —, kas labāki būtu iespējams, ja Jūs te būtu. Turpmāk jau Jums tiktu alga paaugstināta, pie mūsu veikala jau tas tā ir, ka tie iesākumā dod mazāk un tad vēlāk paaugstina. Jūs jautājat, kas Jums šē būtu jāstrādā, un sasauciet tik daudz lietu, ka, ja Jums tas viss būtu jāpadara, ko tad iesākt? Jums Zālīte domā, kā jau runāts, atdot feletonu¹, un pie tam Jums būtu jāraksta varbūt arī pāra reizes nedēļā referāts par Vācu teāteri. Gar latviešu teāteri Jums nepatiks krāmēties, tas var palikt Blaum[anim]. Par mūzikas gabaliem, operā un Vācu teāterī var Poruks referēt vai arī Jūs, kā to redzētu. Arī no Krievu teātera «D. L.» karte. Varbūt, ja iznāk pie «Vēst.» polemikas² ar Jums būtu pie reizes jāpiepalīdz. Ja tikai Jūs Pliekšēns kg. slimības dēļ nevariet nākt, tad neko darīt, bet citādi nu gan Jums katrā ziņā būtu jānāk. Tas būtu priekš Jums un mums labāki — jūs būtu naudas ziņā kaut cik nodrošināti, un mums būtu jau vismaz feletons nokārtots un arī citādi pabalsts . . .

¹ «Dienas Lapai» katru sestdienu iznāk speciāls pielikums ar daļdarbu publicējumiem. Tā vadību 1899. g. uztic Aspazijai.

² Parasti laikrakstu «Dienas Lapa», «Baltijas Vēstnesis», «Mājas Viesis» un žurnāla «Mājas Viesa Mēnešraksts» nosaukumi vēstulēs apzīmēti ar pirmajiem burtiem vai vārda daļu.

Aspazija 16. I 99. (RLMVM 75380)

Man jāturas ar visu spēku, lai savaldītu šņukstus. Ak dievs, tās bija divas smagas dienas, un Tev, dvēselīt, jau nebūs citādi gājis. Man liekas, ka mūs ar rupju varu atrāvuši vienu no otra, es nevaru atjēgties, dzirdu, ko ļaudis runā, un stāvu kā krampjos sastingusi, eju lielus gabalus pa ielām, kur man nemaz nav jāiet. Bieži man uznāk tieksme kā Cīrihē — laisties lapās¹, es ļoti cīnījos pret to un nemaz nezinu, ar kādiem līdzekļiem esmu no tās atturējusies. Teicu arī sev, ka tagad spēlējam uz lielākām likmēm, rēķināmies ar svarīgākiem faktoriem un ka mēs, divi nabaga Inīņi, forsējam. Arī strādāt nevarēju un neesmu uzrakstījusi ne vārda.

... Kupejā nedabūju gulēt, soli īsi, un uz tiem sēdēja arī cilvēki. No rīta visus pasažierus izsēdināja pie Aleksandra vārtiem, ceļš bija slēgts, bija sadūrušies divi preču vilcieni, un nu man bija jāiet kājām ar saiņiem līdz tramvajam. Vēlu un nogurusi nonācu pie Zālītēm, sakopos un nomazgājos, un vecā uzvārija kafiju, citi bija aizgājuši. Pēc tam gāju uz «D. L.» red[akciju]. Zālīte pats mani apsveica ar lielu prieku un vēl nekad nebijušu rokas spiedienu, tur bija arī Teodors², tad atnāca Pasīts, notika sarunas, pēc tam gāju uz spiestuvi, un mani iepazīstināja ar galveno metieri (pats viņš sevi dēvē par metjē), viņa uzvārds Tūters. Pie Tava rokraksta viņu pārņēma aizkustinājums, cik daudzkārt viņš esot to salicis, un tagad tas esot kļuvis skaidrāks...

¹ Raiņa pamudināta, Aspazija 1895. gadā aizbrauc uz Cīrihi studēt medicīnu, bet tūlīt atgriežas atpakaļ.

² Teodors Zeiferts.

Rainis 19. I 99. (RLMVM 15651)

... Tu dvēselīt, mans miers, mana dzīvība, un es to mēr nevaru vēl rakstīt; tas atkal nāk pār mani, un es nevaru savaldīties. Pa starpām kaut ko lasīju, kļūst mierīgāk. Bet tik rūgta un pazemojoša ir šī netaisnība, tas, kas notiek; labiem, sekliem cilvēkiem tas nav nekas. To viņi pat nesaprot, bet mēs taču esam ar neizsakāmām sāpēm iedzīvojušies viens otrā. Tā taču ir skaidra nejēdzība — būt tagad šķirti. Agrāk tas arī mums būtu nekas, bet tagad tas nozīmē — šķirties no pašas dzīves. Laiku pa laikam mani svaida durošas sāpes: man šķiet, ka es zaudēju pats sevi un nevaru saturēties kopā. Viss kļūst tik pliekans; es nevaru iedomāties, kam to tālāk lai turpinu ...

Aspazija 19. I 99. (RLMVM 75381)

... Nākamnedēļ es vēl nebraukšu, bet pēc nākamnedēļas droši uz trim vai četrām dienām, domā par to un turies. Ja es trešdien nodošu feletonu un būšu iekārtojusi romānu trim dienām¹, es varēšu atbrīvoties. Tad mēs tiešām pārdomāsim, kas mums darāms. Es arī būšu uzzinājusi, kā iet Jelgavā². Šodien vēl nevarēju aizbraukt, bet šonedēļ katrā ziņā.

¹ 1899. g. janvārī «Dienas Lapa» iespiež H. Senkeviča romānu «Quo vadis?» Aspazijas un Raiņa tulkojumā. Vēlāk tulkot palīdz arī J. Vi-diņš.

² Jelgavā dzīvo Aspazijas vecāki, māsa Dora, brāļi Kristaps un Zamuels.

Ar darbu nav tik slikti, bet es neesmu ievingrinājušies, esmu bailīga un netieku no vietas, it sevišķi ar Sīk[umiem].¹ Kad es ko citu rakstu, es nevaru tai dienā nodot Sīk[umu]s un rom[ānu] Vidiņam. Viņš ir korektors un aizvietotājs. Sīk[umu]s Zālīte izgriež pats un nodod mums materiālu, tikai feletonam jociņi man pašai jāsameklē. Pārējā materiāla feletonam no iesūtītajiem stāstiņiem arī pietiek, man tikai jālabo. Trūkst vienīgi dzejolišu, atsūti tagad no tavējiem un pāris jociņus. - ... šodien es gulēju labāk, no rīta vienu stundu tulkoju. 1/2 12 man jābūt redakcijā un jāpārlasa savu iespiežamo rakstu otrā korektūra, pēc tam iešu uz «M. V.» red[akciju] un strādāšu tur, tur man iekārtos galdus, jo «D. L.» telpas ir ļoti sliktas: gaišā dienā jāstrādā pie lampas. Darba ziņā rodas arvien lielāka skaidrība, galvenais jau ir, lai Platess zinātu, ka esmu tur. Zālīte saka, lai dodot Vidiņam, ko pati negribot veikt, un Tev nav jānocēšas un nav nekā jāstrādā, viņš arī Tev rakstīšot.

... Ka Tu esi īsts dzejnieks, ir jau tagad vispāratzīts. Zālīte domā, ka viņš esot Tevi atklājis, atrazdams Tavos dzejoļos jau kaut ko sevišķu.

Aspazija 23. I 99. (RLMVM 75386)

... Tev visu nākamnedēļ nekā nav jāšūta, ne rom[ānam], ne fe[letonam], nobeigs Saniatti², un tad nāks

¹ Laikraksta «Sīkumos» ievieto dažādas ziņas par pasaules notikumiem, anekdotes u. tml. Tos tulko galvenokārt no vācu izdevumiem.

² «Dienas Lapas» feletona 18. un 24. nr. publicēta novele «Sapijsija kārdināšana».

Divi draugi¹. Vienīgi dzejoliši man katrā ziņā vajadzīgi, un tos sūti tūlīn, jo jau otrdien man viss jānodod. Sūti «Diloni» vai «Karaļmeitu», vai ko Tu domā, es domāju — no beidzamajiem dzejoļiem...

Saniatti bija diezgan daudz jākorigē, gandrīz katrs teikums, bet tas ir diezgan jauks, un arī ideja nav slikta: ka cilvēku salauž ne lielais un lielās cīņas, bet ikdienišķais, tie taču ir mūsu uzskati. Kā redzi, dvēselīt, man nav daudz ko darīt, tik to Zālīte teica, ja arī ne tieši, bet tomēr, mums visiem klātesot, ka katram reizi nedēļā jāiesūta viens ievads.

... Mājās nebija nekā iepriecinoša. Paps slimš ar infulencu, ass slimības atkārtojums, un guļ gultā. Mamma tikko uzcēlusies, vēl neiet ārā. Kristaps gluži sabeigts ar nerviem, nevar panest, ja kāds staigā pa istabu. Zamuels ļoti bāls un liks pirmsdien eksāmenu...

6

Rainis 23. I 99. (RLMVM 15655)

... Kamēr man bija romāns, man nebija laika kaut ko patstāvīgi domāt: es strādāju gluži kā mašīna. Tagad es nevaru vairs strādāt īsto darbu pēc tam, kad beidzu romānu. If[igēniju]² es vēl neesmu sācis, arī kaut kas cits negadās. Viss man ir pretīgs. Man nav darbības, es nevaru mierīgi nosēdēt. Uzrakstīju pārsik[umu]s, tomēr arī tam trūkst pacietības vai kā cita. Vai Tev, mīliniņ, nevajadzētu iekārtot kādu jaunu, mazu aili — «literāriski sikumi»? Sest[dienas] Fe[letonā]

¹ Feletona 24. nr. iespiesta Mopasana novele «Divi draugi».

² Rainis sāk Gētes lugas «Ifigēnija Tauridā» atdzejojumu.

katru sestdienu divus jaunumus par jaunām parādībām, anekdotes utt.? Es Tev dažus aizsūtīšu, ja Tev tas nepatīktu, to visu Tu vari ievietot parastajos Sik[umos].¹

7

Aspazija 25. I 99. (RLMVM 75389)

...Ik mirkli mani nospiež kāda smaga nasta, tik viens dod mierinājumu un gandarījumu: Tavš vārds tiek bieži minēts, par Faustu runā ļoti silti, un ļaudis mīl Tevi, kas mani aizkustina līdz asarām.

...mums visiem bija jāiet uz iesvētes svinībām, kuras rīkoja Platess par godu visiem līdzstrādniekiem savas apstiprināšanas gadījumā. Vispirms viņš mani ielūdza ar karti un pēc tam vēl personīgi, gribēju katrā ziņā atteikt, bet neizdevās... Tas bija Strēlnieku biedrības zālē, un bija ielūgti visi līdzstrādnieki, Pasīts, abi cenzori un bez tam vēl pāris personu, kam sakari ar «D.L.», pavisam 20 — 22 personas. Es gāju ar Zālītes kundzi, kura bija tērpusies savā sarkanajā plīša kleitā, domāju, ka viss klusu paies man garām, bet tad kaut kas notika, par ko es nebiju domājusi: Tavu vārdu minēja atkal un atkal, un Tu biji vakara varonis. Šie atklātie piekrišanas apliecinājumi no cilvēkiem, no kuriem es to negaidīju, mani ļoti aizkustināja. Vispirms runāja Pasīts un uzsauca tostu ķeizaram. Pēc tam runāja Platess un pateicās visiem līdzstrādniekiem. Pēc tam sāka runāt pārējie. Platess uzsauca tostu man un Zālītes kundzei. Drīz piecēlās Deglavs un sāka runāt — «Dienas L.» jāvadot ar spēku un garu, tāpat kā agrāk, un nosauca Tavu vārdu. Zālīte trīs reizes noturēja par Tevi apga-

¹ Nodaļa «Iz literārās pasaules» feļetonā sāk parādīties ar 6. II.

rotu runu kā par Fausta tūlkotāju, ar kuru latviešiem iestājusies jauna ēra, no kura visas turpmākās paaudzes mācīšoties, un Tu ar savām sirdsasinīm esot pie tā strādājis. Tavs vārds gāja no mutes mutē. Tad par Tevi runāja Mengelis, Poruks, zemkopis Vagners, atkal un atkal uzsaucot Tev tostu, tad es piecēlos un atbildēju Tavā vārdā. Es teicu, ka par sevi klusētu, bet, tā kā Tev izrāda tik daudz piekrišanas, tad nevaru klusēt. Teicu, ka Tu visiem no sirds pateicies, kas Tevi piemin, ka Tu viens svešumā, savā vientuļajā istabiņā, garā viņiem spied roku un ka Tu būtu apmierināts, redzot, ka Tava kaisītā sēkla izplatās. Ka Tu biji ideālists, kas ar visu savu personu aizstāvējis savu lietu, un viens no smagākiem upuriem, ko Tu nesis, ir tas, ka es še stāvu. Es jau nebiju sagatavojusies, bet jutu, ka laikam nekad neesmu tik labi runājusi, izcēlās īsta piekrišanas vētra...

Aspazija 17. II 99. (RLMVM 15698)

— — — «If[igenija]» un «Debora»¹ saņemti, no If. Tev vakar aizsūtīju korektūru. «Deb[oras]» korektūru izlasīju pati, liekas, ka ļoti jauka. Zālītes kundze saka, ka Tevis rakstītais tūlīt atšķiroties, tur esot tik daudz dzīvības un uguns, un tas tiešām tā ir, un Tu rakstīji pat ar manu vārdu! Gribēju to noņemt, bet Zālīte nepieļāva. No dzejniecēm vajagot būt man.

¹ Raiņa raksts «Kas bija pirmā dzejniece» (par Deboras dziesmu) ar Aspazijas parakstu iespiests «Mājas Viesa Mēnešrakstā» 1899. g. 3. nr.

Sestdienas feļetonā «Žeroms»¹ izbeigsies, un tas ir svītrots, un stāsti iz cietuma dzīves «Pēc grāmatas» Tev arī patiks, man tie patika, tie ir no Marijas Konopļikas. Tad vēl «Iz lit. pas.» Dzejas un atbildes. «Iz lit. pas.» visu nelikšu, jo vēl no pagājušās reizes kaut kas palicis. Nezinu, vai lai ar «Diloni» šonedēļ eju, viņš² tieši tagad ir saskaities un visu pamatīgi svītro, vēl redzēšu. Man ir kāds cietuma dzejolis no Katijas Klenstromas — «Gulēt iet», ko esmu derīgi pārstrādājusi.³

... «Lilijas laukā» man gandrīz labāk patiek atskanās.⁴ No tā pati doma gandrīz nemaz necieš, un nāk klāt vēl muzikālais, bet es tagad neuzdrošinos to dot, jo runa iet par «Karaļmeitu». Ienaidnieki grib kaut ko uziet, un laikam viņam ir kaut ko teikuši un pārmetuši.

Aspazija 2. III 99. (RLMVM 75361)

... Kad es šorīt atvēru redakcijas durvis, es jau no tālienes ieraudzīju Tavu vēstulīti guļam uz galda, un otro es dabūju trijos pēcpusdienā. Tik daudz badā un salā, un nu gaiša, silta uguns un dzimtene.

... Šodien pastāvīgi man skanēja ausīs Tavs dzejo-lītis «O, gibt mir meine Lieb zurück!», bet Tu to dziedi, skaista, izmisuma pilna, spalga meldija. Nupat, rakstot šo vēstulīti, man piepeši iesitās pūkdeguntiņā pavisam

¹ St. Žeromskis. «Vilks Oboļa», «Dienas Lapas» feļetona 42. nr.

² Domāts cenzors, kas vairākkārtīgi svītro «Diloni».

³ Iespiests «Dienas Lapas» feļetona 42. nr.

⁴ 9. II 99. Rainis nosūta Aspazijai dzejoli «Lilijas laukā», kas rakstīts bez atskanām. Dzejnieks domā, ka šāda veida dzejolis vairs necieš pielipinātas atskanās.

skaidri gailenišu smarža, un es redzēju, kā Tu pagājušā pavasarī man tās plūci un vienu ar četrām zvaigznītēm īpaši uzglabāji.

10

Aspazija 24. III 99. (RLMVM 75388)

Sestd[ienas] feļ[etonā] «Kir[ilka]» nāks pie beigām¹, tad viena Gorkija skice no «жизнь» ņemta, pavisam labi uzrakstīta, ja tik cenzors šo to nestrīpo, pārtaisīju tur cenzoru par censoni un žandars par žagars, ko vēlāk pārlabošu. No dzejoļiem nodevu Tavus «Pa jokam» un «Pēdējā kapeika», kur pārlaboju Rainis par Banis. Teātrī biju trīs dienas pēc kārtas, un šodien uzrakstiju izdevušos kritiku par Fuldu², ko telpu trūkuma dēļ neuzņēmu; tā man ik dienas jādusmojas; uzstāšos, lai tā nāk rīt iekšā.

11

Rainis 26. III 99. (RLMVM 75333)

Inīņ, Inīņ, Tu nedrīksti tā vairs nekad darīt: 3 reizes no vietas iet uz teātri. Tā jau ir īsta sevis bendēšana. 3 naktis tā tad Tu slikti gulēji vai arī nemaz! Ir taču ne-jēdzība sevi tā mocīt, velti izšķiest savus spēkus. Kaut arī visas bija novitātes, «D. L.» nevar pēc kārtas uzņemt tik daudz kritikas. Tāpēc visu atliek telpu trūkuma dēļ, un Tev atliek vienīgi pārgurums un pastāvīgas dusmas. Bet Tu jau vispār nemaz mani neuzklausī. Kad Tev šeit teicu, ka Tev jāsaudzas, Tu raudāji...

¹ M. Gorkija «Kirilka» iespiests «Dienas Lapas» feļetona 65. nr.

² Recenzija par L. Fulda lugu «Jaunības draugi» iespiesta «Dienas Lapas» 69. nr.

Miļo, miļo, vienīgo... saudzē sevi, ja ne citādi, tad manis dēļ. Gribru Tevi atslogot no visiem smagajiem darbiem, rakstu un arī rakstīšu kritikas un ievadus «D. L.» par velti, lai atvieglotu Tevi, jo citādi Tu taču aiz pārpūlēšanās sevi novedīsi postā.

Es sevi saudzēju, strādāju prātīgi, vienmēr ar starplaikiem, guļu, un tad varu arī ko veikt. Mazputniņš jau redzēs, cik esmu pastrādājis. Tas ir droši: es neesmu vairs tik noguris, nepārpūlos. Bet, ja mana mīlotā Inīņa nekops sevi labi un mīļi, arī es paguršu. Bet nu iet kalnā, esmu kļuvis stiprāks. Es pieturos pie tā, ko teicu par sevi revidēšanu. Tu arī teici, Inīņ, ka Tev esot kaut kas stingrs. Neizposti tad to, jo reizē ar fizisko spēku sabruk viss.

Aspazija 28. III 99. (RLMVM 75394)

Nupat kā saņēmu Tavu vēstulīti no 27. ... Tas, kas man te ir, ir tikai šķietamā dzīve. Nekad man vēl laiks nav licies tik garš kā tagad; marta m. liekas gandrīz nav gala, es skaitu un svītroju dieniņas. Un ir tiešām taisnība, ne tikvien eksaltācijā izjūsts, bet ik katrā dienā, ka ar katru redzēšanos vēl sirsnīgāk saslēdzamies kopā, un ka rodas kaut kas pastāvīgāks, ciešāks mūsu starpā.

... es strādāju ļoti maz — no 11—2 un no 4—6, Zālītem tik 5 stundas; pa lielākai daļai es tik lasu un koriģēju. No tā es nenogurstu; pārtulkoju arī ievadu «Holandes jaunākā literatūra»¹, citādi neesmu nekā darijusi, laiks paiet diezin kā.

¹ Raksts «Jaunā holandiešu literatūra» iespiests «Dienas Lapas» 72. nr.

... Paklausīju puisītim un nodevu savu biļeti uz Krievu teātri Olgai. Teātru apmeklēšana tiešām nogurdina. Es vairs neiešu, tik vienreiz uz Zandroku¹.

13

Rainis 31. III 99. (RLMVM 75338)

... Cik laba turpretī ir bijusi Maziniņa: neaizgāja uz balli, domāja tikai par Lielputniņu un dzejoja; atsūti taču, Iniņ, Tu jau zini, kā es gaidu. Tev taču jāatlicina vairāk laika pašas oriģināldarbiem, tas Tev ir vienīgais derīgais. 3 garus gadus Tu esi aprakusi savu skaisto, debešķīgo talantu, un Tu, lielā dzejniece, esi kļuvusi tikai par žurnālisti, kur Tu nonāksti un nekā nepanāc. Tavš talants ir liels, stiprs un radošs, bet Tev citi ļaudis liek šķirot vairāk vai mazāk netīru veļu, lai izvēlētos derīgo. Pie tam Tu izšķied sevi pašu, neiemantodama ne pateicību, ne slavu. Maziem darbiem pieder mazi talanti, takts un kritika. Bet Tev ir lieli talanti, un mazo Tev trūkst, un to Tev ņem ļaunā.

14

Aspazija 23. IV 99. (RLMVM 59081)

Atkal turu rokā Tavu mīļo, mīļo kartiņu un kļūstu atkal stiprāka spēkā, ko smēlos mūsu kopbūtnē...

Droši vien Tu būsi saņēmis manu vakardienas vēstulīti, kur es Tev... ziņoju, ka esmu dzirdējusi no Prozovska, ka 5 gadi skaitāmi ārpus Pleskavas laika un ka

¹ Rīgas Vācu teātrī viesojās populārā aktrise A. Zandroka.

nezina, uz kuru pilsētu Vjatkas gubernā sūtīs, jo tas atkarīgs no turienes gubernatora. Uzzināju kaut ko tuvāk par pašu pilsētu. Kapelmeistars Pencs apbraukājis pagājušo vasaru ar Slavjanska kori visas Krievijas pilsētas un stāstījis Olgai, ka pati Vjatka esot gandrīz vis-skaistākā Krievijas pilsēta. Ļoti daudz fabriku, līdz 30, 40, liels teātris un cirks. Cilvēki tur esot visi ļoti bagāti, vispār ziemējos krievu pilsētas esot bagātas. Arī mazākās pilsētas viņš vienu pēc otras esot apbraukājis. Arī tur cilvēki visi esot bagāti un labi dzīvojot. Kā liekas, vilcieni jau iet līdz Vjatkai. Ja mēs paliktu pašā Vjatkā, mēs jau varētu droši cerēt uz iztiku, bet to jau tieši nezina. Vakar jau gribēju visu pamest un braukt tūlīņ pie Tevis, tāpat kā Paņevezā, bet nu redzu, ka tas neiet, vispirms jau jāsakārtojas šeit un jāsadabū nauda. Varbūt jau Tev nemaz nav jābrauc tik drīz, manu dvēselīt Inīņ. Hertelis domājis, ka tas nemaz tik ātri nevarot notikt. Es jau rakstīju, ka Prozorovskis teica, ka Tev jādadabū braukšanas apliecība, jo pa etapu jau varot braukt vai pusgadu un vēl kopā ar visādiem noziedzniekiem. Mums jau jābrauc uz pašu rēķina.

15

Rainis 26. IV 99. (RLMVM 75350)

Māsa ¹ 25. IV raksta no Vit[ebskas]: viņi par sevi vēl nekā nezina. Vesmanim esot 5 mēn., ne 8; brīnās, ka man spriedums tik bargs (esot taču no savas puses darijuši visu). Mammu ² esot ļoti jauki apbedījuši, zilā samta zārkā, kā papu. —

¹ Dora Stučka.

² 1899. g. aprīlī nomirst Raiņa māte.

... Mana sprieduma apstiprinājums tika izdarīts 31. III (Visaugstākais apstiprinājums), tātad par divu mēnešu atlikšanu nevar būt ne runas.

Es esmu dvēselē stiprs; es turos un gribu arī Tevi turēt ar savu vienīgo, dziļo milu; neesi bēdīga, esi vesela, esi stipra, Cianbērnīņ; tādi neaiziet bojā. —

... Vēl drusciņ laika: šeit nejaušs tulkojums «Mūsu laiks».

Die Tage, Tagen gehen drin
In langsam-leeren Minuten,
Sie haben weder Kraft, noch Sinn,
Sie gehen, gehen — verbluten.

Pa tukši — gausām minūtēm
Iet dienas rietot un svistot,
Ne možas tām, ne spēka tām...
Iet asins lāsēm listot.

Tulkojums ir laikam pavisam nederīgs, bet vācu valodā ir zināma noskaņa.

Es gandrīz nojaušu, ka pār mani atkal varētu nākt jaunrades noskaņojums, jo tas parasti sākas ar tādām mazām muļķībām. Tulkojums nekādā ziņā nav lietojams. Tavu mīlo, skaisto dzejolīti es mēģināšu drusku «uzpulēt», tas ir tiešām ļoti jauks. Bet tomēr, Inīņ, raksti labāk atskaņās, tas ir vienmēr krāšņāk, neatvairāmāk, valdzinošāk. ... es tik ļoti priecājos, ka Tu arī tādā uztraukumā vari rakstīt dzejolišus. Gaidot es izjutu tik daudz laimes no tā; un tagad tas man dara tik daudz laba, silta!

Rainis 29. IV 99. (RLMVM 18485)

... Tu par daudz ļaujies no citiem ļaudīm uztraukties; esi mierīga, mana mīlā, vienīgā dzīvība, neļauj sevi tā garastāvoklim raustīt un svaidīt. Papūlies visu to uzņemt kā slimīgas iedomas, un Tu pārvarēsi tās. Tavi nervi taču vēl nav tā sapostīti kā manējie, un Tu redzi, dvēseles smaržīņ, es taču esmu pavisam savaldīgs. Pie tam mani apstākļi nav nemaz labāki par Tavējiem. Raugies atkal skaidri un stingri uz priekšu kā mīlā, stiprā Inīņa, tad Tu vairs nekādus spokus neredzēsi. Mums jau ir 30 rub., un kaut kādu darbu Vj. atradīšu: kā kancelejas darbinieks kādā kantorī, rakstvedis, tirdzniecības korespondents, pat varbūt kā advokāts (bez publiskas uzstāšanās) jeb iekārtošu kādu veikalu, nopirkšu gabaliņu zemes, palikšu par pārvaldnieku vai tml. Viss taču ir iespējams. Pat visi nenožīmīgie, neizglītotie cilvēki atrod iztikas līdzekļus, atradīšu arī es. Zināms, tas man nāksies grūti, bet ne neiespējami.

... Vai Tu tagad Zālītes dēļ nevarētu atbraukt? Ja tas neiet, tad samierināšos arī ar to, jo jau sen esmu sācis pieradināties pie šīs domas, sākot ar aizpagājušo reizi, no februāra vēstulītes. Mazā Inīņa jau arī pati raksta, ka būs jāpaliek Rīgā, lai arī trimda ilgtu 40 mēnešus. Beigu beigās nav jau starpība starp 40 un 60. Mums, nabaga nelaimes putniņiem, nabaga Ciānas bērniem, jāpierod pie domām — uzņemt kā negrozāmus faktus to, kas nav maināms. Kas no tā iznāks, ir jautājums, kas šeit neiederas. Bet viena lieta gan, vai Tu, dvēseles smaržīņ, tik ilgi izturēsi rupjo darbu un uztraukumus Rīgā? Vai būsi fiziski spējīga mūs visus uzturēt ar tādu postošu darbu? ...

Aspazija 2. V 99. (RLMVM 59061)

Esmu savaldijusies un palieku pie tā, ka mums jābūt kopā. Daži gadi saēduši manu spēku, baidos, ka nevarēšu panest šķiršanos; šīs dienas man to pierādīja, divi putniņi paliek kopā. Bet būtu ļoti mīļi, ja mēs tūlīn varētu braukt kopā, daži mēneši vientulībā būs arī man ārkārtīgi smagi.

... Vakar arī veicu «Natanu» no 4. ainas, apm. 20 pantus un nosūtīšu Tev otrdien vai trešdien. Ar «Natanu» Tev nekādā ziņā nav jāsteidzas, to var nodot daudz vēlāk, tāpat arī «Keizara ceļojumu», ko es varu vēl veikt līdz 20. Bet Šips¹ ir steidzams. Tas tev, Inīn, pavisam jānobeidz, iekams Tu brauc, kā arī tieslietas 2 nedēļas uz priekšu.

Par Lesinga komentēšanu šajās uztraukuma dienās arī esmu piemirsusi pajautāt. Bet iešu rīt pie Kimmela². Vai tirdzniecības korespondencei jābūt franču valodā un dubultās grāmatvedības ievadam? Ja jau pašā Vj[atkā], tad nebūtu nekādu rūpju. Tur inteligence jau sastāvot no cilvēkiem, kas bijuši izsūtīti un tur iedzīvojušies, tad tur jau drīzāk varētu dabūt vietu. Vjatkā varot arī ļoti viegli nolikt meiteņu ģimnāzijās eksāmenu, daudzi tikai tāpēc braucot uz turieni. Kad es braukšu, ņemšu arī šujmašīnu līdz, nemaz nebaidos par iztiku, es baidos tikai par dažiem mēnešiem, ko man šeit vajadzētu pavadīt...

No Taviem dažiem dzejolišiem dažus pantiņus sastā-

¹ Raiņa tautsaimniecisks raksts «Zelts un sudrabs», kas sarakstīts pēc vācu ekonomista M. Šipela darba, publicēts «Mājas Viesī» 1899. g. 8.—19. nr.

² Grāmattirgotājs Rīgā.

dīšu kā dienasgrāmatu 1, 2 dienas u. t. t. un Tev nosūtišu pārtulkošanai. Beidzamais dzejolītis ir brīnišķi jauks. Latviešu tulkojums man patīk labāk par oriģinālu, jo «kā asins iz brūces lāso» sniedz pavisam citu ainu nekā «noasiņo», kad nedomā neko noteiktu, bet tā redz atsevišķas lāses lēni nopilam.

Aspazija 3. V 99. (RLMVM 59064)

Šodien no rīta man ar pašu Zālīti bija gara saruna. Viņš jau arī gribētu būt labs, cik vien mācētu. Viņš lika priekšā, lai es tūliņ braucot līdz. 2, 3 mēnešus viņš vietu saglabāšot. Mēs tad jau redzēšot, kā tur būs ar iekārtošanos, vai varēsim tur pelnīt un kā būs ar pastu. Ja mēs varētu iztikt, tad man nevajadzētu atgriezties, ja nē, tad viņš mani ņemtu atpakaļ, tai laikā viņš jau arī pēc iespējas daudz ievietošot. Ceļi arī esot par sliktiem, lai Tevi laistu vienu, kad esi tik slimš . . .

ZELTMATIS

(1868—1961)

Rakstnieks un skatuves mākslas pedagogs, Latvijas PSR Nopelniem bagātais kultūras darbinieks Zeltmatis (Ernests Kārklīņš) nodzīvoja garu dzīvi — deviņdesmit divus gadus un divus mēnešus, atstādamas aiz sevis daudzus darbus.

1909. gadā Zeltmatis nodibināja Latvju dramatiskos kursus, latviešu aktieru pirmo profesionālo skolu, ko vadīja līdz pat 1938. gadam, tādējādi izaudzinādamas vairākas aktieru paaudzes.

Zeltmatim bija sava literatūrkritiskā doma, reizēm vienam otram nepatīkama un nepieņemama, taču allaž patstāvīga. 1904.—1905. gadā viņš bija laikraksta «Diēnas Lapa» redakcijas darbinieks un teātra kritiķis. Par šo laiku Zeltmatis autobiogrāfijā «Mana dzīve un centieni» raksta: «Bija jau arī no manas puses liela pārdrošība — pašu orgānā kritizēt «pašu» teātri (Jauno Rīgas teātri — I. B.). Turpretī kad rakstīju par otru teātri (R. L. B.), tad atkal nedrīkstēju atzinīgi izteikties — jo tas kungiem atkal nepatika. Bet es pēc pavēles krākt nepratu un gribēju katrā gadījumā teikt atklātu vārdu, tādēļ ka man latv. teātra uzplaukšana un tā pacelšana bija sirds lieta. Tā es saviem maizes tēviem drīz apniku.» («Atziņas», I, 1923, 224. — 225. lpp.)

1923. gadā iznāca teorētiski praktisks vadonis teātra

darbiniekiem — «Skatuves māksla», ko sastādījuši, resp. sarakstījuši Zeltmatis un Teodors Lejas-Krūmiņš, piedaloties E. Brencēnam, A. Cimermanim un F. Ertneri, 1924. gadā — Zeltmata «Daiļrunas pamatmācība».

Pēc Lielā Tēvijas kara Zeltmatis strādāja par pasniedzēju Latvijas Valsts universitātē, Teātra institūtā un Valsts konservatorijā. Viņš palika teātra cilvēks līdz pašam pēdējam laikam. Par to, starp citu, liecina arī 1958. gada 14. aprīļa vēstule laikraksta «Cīņa» redakcijai sakarā ar Tijas Bangas grāmatu «Mana dzīve» (1957).

Nelielu ieskatu prozaiķa un dramaturga Zeltmata daiļradē sniedz izlase «Stāsti» (1958). Tā paša gada decembrī žurnālā «Karogs» publicēta skice «Sirdsdegsme». 1959. gada 25. janvārī Zeltmatis raksta žurnāla redaktoram Andrejam Balodim:

«Esmu Jums ļoti pateicīgs, ka ievietoja 12. «Karoga» burtnīcā manu skici «Sirdsdegsme». No vairākiem lasītājiem jau esmu saņēmis siltus atzinības vārdus. Visiem patīk raibais tēlojums. Viens otrs apvaicājas, vai es došot vēl turpinājumus.

Tas mani pamudināja Jums atzīties, ka par Veldzes dzīvi man ir uzrakstītas 22 šādas īsas skices, kur attēlots, kā meitene nostaigā ērkšķainu teku, kas ved uz sprauto mērķi. Tur ir gan dēkaini piedzīvojumi, gan smagi pārdzīvojumi, kamēr tiek augšup! Katra skice ierosina dzīvu interesi gaidīt nākamā.

Varbūt Jums būtu iespējams sniegt lasītājiem visu noveli «Augšup». Ja katrā burtnīcā ievielotu 2 skices, tad līdz gada beigām viss tēlojums būtu iespiests. Ja vēlaties, manuskriptu aizsūtīšu.

Pirmdien, t. i., 26. I. atstāšu slimnīcu, kur nogulēju divus mēnešus, auklējams darbīgās rokas klēpī. Bet mājās daudz iecerēti darbi gaida! . . .»

ATTIECĪBAS PRET PUBLIKU UN KRITIKU

Katram mākslas darbam seko novērtējums; iekš tam viņa nozīme. Publika visā kopībā novērtē katru darbu pēc tā iespaida, kādu tas uz viņu atstājis uzņemšanas jeb baudīšanas brīdī. Bet ir cits novērtētājs — kritika, kas salīdzina darbu ar izvedamo ideju un apspriež veikto pēc tā, cik tas apmierina absolūtos prasījumus. Kritika nav baudītāja, bet analizētāja. Kamēr publika uzņem katru mākslas darbu ar jūtām, kritika turpretim ar asu prātu. Tātad kritikai galvenais nevis dabūtais iespaids, bet gan iegūtā atziņa. Tas ir viņas mērķis. Kritika redz, ka sniegtais darbs gan atstāj uz skatītāju iespaidu, bet ka tas vēl stāv tālu no augstākiem mākslas prasījumiem; redz, ka mākslinieks nav vēl pilnīgi savu vielu izmantojis, nav ietvertu ideju pilnīgi izcēlis, nav apslēptās bagātības visas vēl izsmēlis. Kritika nerēķinās tik daudz ar faktu, kā ar varbūtībām. Publikai svarīgs tikai faktiskais — cik mākslinieks viņai baudu brīdī ir devis, bet kritikai rūp ideālais — ko mākslinieks būtu varējis dot. Tas ir tās pretešķības, kādēļ kritika palaikam iet citu ceļu nekā publika, kādēļ viņas spriedumi nesaskan ar publikas spriedumiem — aplausiem. No šī viedokļa raugoties, jāatzīst kritikas lielais, audzinošais, ierosinošais un mākslas attīstību virzītājs spēks. Jo kritika, norādīdama uz nepilnībām, tura māksliniekam priekš acīm augstākos ideālus, pēc kuriem tam censties.

Šāda kritika aktierim tikpat nepieciešama kā publikas atzinība. Ja jau neviens mākslinieks nevar būt pats sava darba kritiķis, tad gan vismazāk aktieris. Jo kritika prasa asu prāta darbību — apsvērt skatīto mākslas darbu aukstām asinīm. Bet aktieris nevar, kā citi

runādam, par Tijas Bungas sub-
jektīvo nostāju sava laimsliedžu
raksturošanā, īsākos, ... jāstāst,
ka memuāros neishēgamais subje-
tīvisms galu galā paliek noskai-
dot objektīva patiesība. — Bet
ja memuāra autors nesniedz protē-
sas faktus, tad nenar nostāties
objektīva patiesība. Un tāds kā-
tā neslasītāji gūst par rakstu-
rāto personu personu glābi nepa-
reisu novērtējamu. — Man

zināms, ka Duleas sava mūža pē-
dējās gabalā atļūstās no al-
koholisko dāerīgu lietošanas.

Zeltmatis

mākslinieki, nostāties ārpus sava darba un to pamatīgi aplūkot, iztīrāt, apsvērt. Viņš pats ir savā darbā ar sirdi un dvēseli iekšā un dažreiz radīšanas brīdī tā aizraujas, ka pat neapzinās, ko dara. Kā lai viņš šādā brīdī varētu pats ar mierīgu kritiķa skatu savu darbu apsvērt un novērtēt? Un, ja nu viņš to nevar, tad viņam jāpalaižas uz citu, lai dabūtu zināt sava darba vērtību un nozīmi. Aktieriem par godu jāliecina, ka viņi ciena un atzīst kritiku, pat alkst pēc tās. Lesings labi sapratis aktieri, izteikdamies: «Viņš labprāt klausās, ka par viņu klaji un brīvi spriež, un labāk vēlas, lai viņu šad un tad nepareizi apspriež nekā retam dzird par sevi spriežam.» Un tomēr atkal jāsaka, ka nevienā mākslinieku šķirā nevalda tāda antipātija pret kritiku kā taisni starp aktieriem. Ja te arī nav pilnīga kritikas ignorēšana, tad tomēr kritikas spriedumus un aizrādījumus uzņem ar ironisku smaidu un tos neievēro. Kā tas izskaidrojams? Liekas, pirmkārt, iemesls meklējams aktieru psihikā. Atdodamies ar visu savu būtību lomas tēlošanai, aktieris iedomājas, ka viņš ir darījis visu, ziedojis visu sava darba labā, kādēļ nevar saprast, ka šāds upuru pilns veikums nebūtu varējis apmierināt kritiku. Viņam tūlīņ ceļas aizdomas, ka te ir kādi personīgi iemesli, kādēļ uzņem kritiku skeptiski. Tā izceļas plaša starp aktieri un kritiku, kas pirmajam nāk tikai par ļaunu. Jo aktierim, lai kritika būtu cik asa būdama, vajaga piegriezti tai vērību, ja tā ir lietpratīga, un pēc dotiem aizrādījumiem savu darbību pārbaudīt.

Otrs iemesls ir, ka kritika reizēm tiešām ir nelietpratīga, kādēļ aktieri ar pilnu tiesību to ignorē. Absolūts prasījums ir, lai kritika pārzin un izprot tās darbības likumību, par kuru spriež. Tas jāpanāk zinātnes ceļā, studējot attiecīgo priekšmetu. Tātad nepietiek ar to, ka kritiķim ir tikai vispārīgs jēdziens par zinamu

mākslas nozari, nē, viņam savs darbības lauks jāpārzin visā pilnībā, jāpazīst šīs mākslas nozares arhitektonika. Pretējā gadījumā kritika būs pavirša spriedelēšana, mēģināšanās ar nodilušām frāzēm, kas gan uz neprašu, bet ne lietpratēju mākslinieku var atstāt kādu iespaidu. Tāda kritika vispār ir neauglīga, jo nepanāk savu nolūku. Pret viņu, kā jau teikts, aktieri paši izturas skeptiski vai to pilnīgi ignorē, nemaz nelasdami. Vienīgais, ka tā noder publikai par lasāmu vielu un iepazīstina to ar notikumiem teātra dzīvē. Protams, arī publikā radīdama pa reizei nepareizus uzskatus par skatuves mākslu vispār vai par vienu otru aktieri atsevišķi. Bet klātbijūšai publikai par redzēto izrādi ir savi uzskati, un tād arī priekš tās šāda pavirša kritika ir nenozīmīga un neauglīga.

Lai spriestu par aktieru mākslu, tad jāpazīst šīs mākslas uzbūves arhitektonikas elementi visos sīkumos. Tāpat kā nevar spriest par glezniecības, par mūzikas, par tēlniecības darbiem tāds cilvēks, kam par šo mākslu elementiem nav speciālu zināšanu, tāpat nevar spriest par aktiera darbu (Werk) tas, kam par viņa mākslas elementiem nav zinātniskas izglītības. Jo tādā gadījumā, ja kritiķis izsaka tikai savus personīgos uzskatus, kritika būs pilnīgi subjektīva rakstura un tai trūks lietpratības, objektivitātes. Un kas tikai pie mums nav rakstījis un neraksta vēl tagad kritikas par teātri?

Ka šādos apstākļos mūsu aktieru attiecības pret kritiku ir negatīvas, viegli saprotams. Turpretī, ja kritiķis pratis aktierim izteiktos pārmējumus zinātniski motivēt, varēs, tā sakot, savu taisnību pierādīt, tad arī spēs aktieri pārliecināt. Pret tādu kritiķi aktierim rāsies respekts un cienība. Viņš sāks sevi kontrolēt un aizrādījumus ievērot. Aktieris kā mākslinieks gaida no kritikas savu korektīvu. Jo neviens īsts mākslinieks neiedomājas,

ka ir jau tik pilnīgs, ka nebūtu vairs pie sevis jāstrādā, sevi jākorīgē, jāpapildina. Taču, ja aktieris gaidītās taisnīgās kritikas, zinātniskās korektūras vietā dzird nenozīmīgus pačalojumus, iedomātas «gudrības» izklāstījumus, tad aktierim no tādas kritikas nav ko gaidīt un cerēt. Vīlies savās cerībās, viņš ar pilnu tiesību no tādas kritikas novēršas.

Bet skatuves mākslas izkopšanas labā vēlams, ka starp aktieri un kritiku nodibinātos lietpratīga saprašanās.

No grāmatas «Skatuves māksla»

PĀVILS GRUZNA

(1878—1950)

Literatūras vēsturē plašāk būtu jāapgaismo Pāvila Gruznas vārds. Izceļamas progresīvās drāmas: «Kad jūra krāc...» (1921) — par 1917. gada revolucionārā pavasara notikumiem un «Linča tiesa» (1924) — par nēģeru beztiesību, kukluksklaniešu un linču tiesas varmācību. Pirmās lugas varonis Džeks Brauns (īstenībā — bagātā kuģu rēdera Tomsona dēls) saka: «Sveicinu jūs ar revolūciju! Keizara vara valstī ir gāzta, drīz lielo, grūto karu beigsim, un tad mūsu dzimtene reiz būs brīva!» Revolucionāri zina stāstīt par šīs lugas ietekmi strādniekos (sk. atmiņu krājumu «Par brīvi un dzīvi», II, 1957, 42. lpp.).

Pārskatāmi P. Gruznas (Pe-Ge) fejetoni periodikā un grāmatiņā «Qui pro quo» (1922).

Rakstā «Padomāsīm par literāro mantojumu» («Literatūra un Māksla»; 1967, 13. V) literatūrzinātniece Ingrīda Kiršentāle saka: «Nepelnīti aizmirsts ir tāds tematiski savdabīgs, svaigs darbs kā Pāvila Gruznas «Bursaki» (I — 1914, II — 1928) par Rīgas pareizticīgo semināra — bursas audzēkņu dzīvi. Darbs, ko autors, nepretendējot uz episki vienotu vēstījumu, pats nosaucis par «tēliem un ainām», sniedz labu ieskatu Rīgas kultūras un sabiedriskajā dzīvē pagājušā gadsimta beigās, rāda jaunstrāvnīeku dumpīgo ideju ietekmi uz garīgā

semināra audzēkņiem. Darbs, kam autobiogrāfisks pamats, saista ar neparasto vidi, citur nesastaptiem raksturiem, asi kritisko nostāju pret reakcionāro atmosfēru garīgajā seminārā. Tas paver interesantu lappusi par Rīgu 19. gs. beigās, pasaka to, ko citur neuzzinām, un tas ir svarīgi. Mazāk interesanta ir romāna otrā daļa, kur dzīves īstenību aizsedz autora reliģiskie un filozofiskie prātojumi.» Rakstnieka uzskatu svārstība dažkārt noveda viņu līdz buržuāziskajam nacionālismam.

P. Gruzna mācījās Rīgas pareizticīgo garīgajā skolā un seminārā, no kura par brīvdomīgiem uzskatiem tika izslēgts. P. Gruzna strādājis par bankas ierēdni, par akteri. 1944. gadā emigrēja uz Vāciju, kur arī miris.

BURSAKI

Fragments

Filozofisko sezonu uzsāka Bergs ar jautājumu: «Kas ir cilvēks?»

Dažus gadus vēlāk Gorkija Satins «Dibenā» atbildēja uz šo jautājumu ļoti miglaini. Bet Rutkis to norija kā ogu: «Ļoti vienkāršs brīnums. Tas pats lops vien jau ir, tikai par nožēlošanu viņa galvas kausa konstrukcija ir pārlietu mākslīga. Tamdēļ viņam dots nosaukums «cilvēks» . . .»

«Bet es šo konstrukciju cildinu līdzī Pisarevam. Cilvēks pats priekš sevis un sevī ir visas kolosālās pasaules uzbūves saturs un centrs. Tamdēļ es loku ceļus viņa priekšā,» sajūsmināti teica Siliņš.

Un tamdēļ esi aizvien uzticīgs tikai pats sevim. Cīnies par savu «es». Un atzīsti atbildību tikai pats savā priekšā . . . Tā māca Ibsens,» piebalsoja Rasa.

«Un tamdēļ nost ar vecām autoritātēm!» sauca Bergs.
«Mūžīga piemiņa visām autoritātēm!» kā kapa balsi promovēja Rutkis.

Visi cēlās un dziedāja mūžīgu piemiņu autoritātēm.
Un tās apbedīja.

«Sumus, — ergo bibamus!» sauca no kakta, skaļi smiedamies, teologi. Tie bij jau izbrīduši jaunības šaubu purvus un nostājušies uz mierīgas optimisma platformas. Jo klusi tad bij laiki. Pie sadzīves debesīm tikai sīki mākonīši. Bet, kas aiz apvārkšņa krājās, par to vēl agri bij domāt. Siliņš šo klusuma mirkli pirms «šturma un dranga» žurnālā «Nob. et Post.» tēloja apmēram tā:

«... Bij šis laikmets jaunas spītības un dīgstoša protesta laikmets. Vēl uz laukiem skūpstīja rokas baroniem un mācītājiem. Vēl kārkluvācietība bij pilnos ziedos pilsētās un vadošā bij vāciešu mietpilsoniskā ētika. Tautas pīlāri, no vienas puses, šūpoja vācietības šūpuli, no otras — likās paši sevi šūpoties uz «tautas» rokām kā viņas glābēji un starpnieki. «Pēterburgas Avīzu» cīņa bij viņiem izgādājusi pilsonībā savu kaktiņu, savu stūrīti. Un nu viņi sāka jūgt arklā «tautu». Uz krievu kultūru raudzījās vienpusīgi, kā uz naidīgu, latvju tautiskai patstāvībai draudošu. Pie šiem letofobiem, protams, pierēķināja arī latviešu pareizticīgos darbiniekus, arī jaunos, centīgos bursakus, kuri slāpa tālākas augstskolu izglītības. Un tā atstūma no sevis, ignorēja šo tikko uzrodošos, veselīgo, spēcīgo elementu, kurš tad nu nezināja, pie kā lai «tautā» griežas. Visur viņus atstūma, atraidīja, jo viņus skaitīja nezin kamdēļ par «krieviem». Un daudzi no viņiem tiešām atmeta ar roku divkosīgai «tautiešu» politikai un nozuda tautiskās vienaldzības mūklājā. Jo, kas baudījis no spēcīgiem krievu kāpostiem, tas pie vācu klijām neatgriezīsies, tā mēdza teikt kāds lauku batjuška. Baroni spaidīja savus pareizticīgos

rentniekus un gruntniekus. Negaidīja tiem pat rentes parādus. Muižā un pastorātā dzirdēja tikai izsmiekļus, kas attiecas uz pareizticību un viņas iestādēm. Tauta turpretim simpatizēja drīzāk «krievu mācītājam». Tas bija demokrātisks, pieietams, izpalīdzīgs. Dzīvoja ar tautu vienu dzīvi. Pareizticīgo skolas apmeklēja daudzi luterāņu bērni, jo šīs skolas skaitījās par labāki nostādītām. Tā priesteris uz laukiem sirmoja ar savu tautu vientulībā. Ar tautas virsējiem slāņiem, ar inteligenci, ar pilsonību un viņu idejiskiem līderiem, pat ar literatūru, mākslu tam nebija nekādu sakaru. Lai gan arī tur darbojās gandrīz tautskolotāju — luterāņu armija vien. Un bursakam pēc viņa izglītības arī gan būtu pat vēl lielākas tiesības visur tur savu roku pielikt, teikt savu vārdu. Bet kas tevi pielaidīs? Tu — «krievs! . . .». Šo savu īpatnējo, izolēto stāvokli tad nu apzinājās arī tautiskais «Pērkonijas» pulciņš. Nīda visu vācisko, vācu garam pakalpīgo, verdzisko, bet nezināja, kā izsist robu šinī nejēdzīgā, noraidošā pozīcijā. Jo tautas vadoņu lomās stingri turējās līdzšinējie «tautības» matadori un doni Kihoti no vācu lojālās žēlastības. Tie bij vai pārliecināti, ka ārpus vācu kultūras nav latviešiem glābiņa. Un cik tad liksmi kļuva, kad šai piesmakušā ap tautisko stūri vešanas laikmetā sāka pūst jauni, spirti vēji. Tie nāca no «Dienas Lapas» aprindām, kuras bij smēlušās jauno kultūru ne no ģermāņu, bet no slāvu avotiem. De viņdesmito gadu notikumi vilka pirmo plaisu «tautiešu» vidū, sēja pirmās demokrātisma sēklas miklajā, auglīgajā zemē. Tur radās pirmā opozīcija «tautiskiem veikaliem» no vācu žēlastības. Un šī žēlastība nobijās, jo te varēja reiz tā latviešu tauta kā uz laukiem, tā pilsētās izslīdēt no viņu drebulīgām rokām. Vācu ģenerālstābs komandēja, un «īstie — tautieši — » kļiedza: «Ķer viņus, ķer!» — un mēreni-godīgi konstitucionālisti

tapa izblauti par «latviešu republikas dibinātājiem...» Daudzi cieta. Bet ilgi vēl pēc tam baltās putas nenozuda no «tautisko pilāru» lūpām. Un splāva tie pa labi un kreisi uz visu, kas rādījās neparasts, jauns, brīvs. Vai tā bij «Dienas Lapa», vai Amatnieku kase, vai «Mēnešraksts», vai Aspazija, vai emancipācija, vai gari mati, vai Darvina evolūcijas teorija, vai galu galā nespodri jaunekļa zābaki. Visa tā bij nīstamā, nihilistiskā, ļoti bīstamā un postošā «jaunā strāva». Šinī vārdā tika saģāzts viss, kas bij pretrunā ar izkurtējušo, vācisko, mietpilsoņu pasaules uzskatu. Te apzīmējās bēdīgais «tautas pilāru», viņu orgāna «Baltijas Vēstneša» un Latviešu «māmuļas» grimšanas sākums. Viss tas radīja lielu iespaidu vispārībā. Dzemdināja jaunu tautu...»

Kad tas pie Cera bija nolasīts, tad uzdzēra arī tam. Un to, tā teikt, iebalzamēja... Nobis et posteritati!

Un bursaki nepalika vienaldzīgi. Kad iznāca bēdīgi slavenais ētiski provocējošais Purapuķes stāsts «Jaunā strāva», tad tas tika apspriests un analizēts līdz beidzamai drostalai. Un filozofu loģika un asprātība to pazudināja tā, ka par to būtu nobālējušas latviešu biedrības zinības komisijas vasaras sapulces.

«Mums jādibina jauns virziens latviešu dzīvē, kurš tuvinātu tautu viņas īstam, dabīgam uzdevumam: kļūt par lielu tautu citu slāvu tautu starpā. Nost no Vācijas!» teica Siliņš.

«Kā to sasniegt?»

«Pašiem studēt. Tad cīnīties ar ģermānisma spoku, ar pašu «tautībniekiem» un pierādīt, ka arī pareizticīgs bursaks ir «tautiets», tikai daudz vērtīgāks un godīgāks. Un mūsu atsvabināšana nekad nav gaidāma no Vācijas. Viņa vēlētos vēlreiz mūs otru septiņus gadu simteņus garīgi vārdzināt...»

«Piemēram, literatūrā — bēdīgi paraudzīties, kāds pastorāls bībeles stils kaut tam pašam Purapuķem. Un tā veselai strīpai līdz ar viņu. Kur te mūsu īpatnība, kur radošais gēnijs? Vai Kronvalds un Auseklis pirmie un beidzamie? Nē, mums pat jauns stils jārada, jauna, reāla māksla, kurai ceļš jau ierauts no tās pašas «jaunās strāvas»...» Tā jūsmoja Rasa. Un Rutkis ar visu savu dziļo basi līksmoja līdz, dziedādams lāstus: «Anatema, anatema!»

Bet Jūlijs Mieriņš kritizēja šo aizraušanos: «Tās ir utopiskas slavofiļu idejas. Ne slāvisms, ne ģermānisms, bet cita, lielāka, pāri tām ejoša strāva mūs modinās. Tāda, kurai vispasaules nozīme un mērķis. Jūs, pārkāpuši pār tautiski pastorālā laikmeta sliksni, iekāpāt egoistīgā individuālisma čabatās. Kad tās noplīsīs, jūs nosviedīsāt viņu dekadentiskās lupatas un brīvām, vieglām kājām joņosat pāri lielajam tautu laukam uz to pusi, kur saule lec... Saule, kura spīdēs viena priekš visiem, un visi būs viņai, kā viens...»

«Tie ir Delfu Pitijas burvju vārdi. Lai dzīvo saule un viņas kalps, teologs Mieriņš!» Pārtrauca runātāju Rutkis.

«Pērkonijas» vecie matadori bij jau aizklīduši pasaulē, to starpā Maleniešu Jānis un garais Krišs. Mieriņš ieņēma īpatnēju stāvokli. Viņu patiesībā neviens nevarēja saprast. Laikam Turgeņeva Rudins. Mirs kaut kur uz barikādēm. Vispārīgā tautiskā vienaldzībā, veco autoritātu noliegšanā un jauno laiku gaidās izšķīrās arī žurnāla «Nobis et Posteritati» liktenis. Viņš izbeidzās ne kā moceklis, bet dabīgā, kristīgā nāvē, kā to konstatēja Rutkis.

Un Rasa dibināja jaunu žurnālu «Uz Priekšu». Lai tas būtu «jaunās strāvas» kara sauciens — un jauno, tālo nodomu pirmais solis. Dibinājās arī pašiem savs koris,

un tā «Pērkonijas» kodols bij ieaudzis jaunā, vēl gan mīkstā čaumalā. Bet gan jau sacietēs un nobriedīs lie-
las kultūras druvas nomalā, karstā jaunības saulītē.

Oh, šī kolosālā darba priekšā, kad te jāizkaļ ir uzskatu un mērķu klints, uz kuras tad tu lepni stāvēsi kā monuments, kā Apollons vai Dioniss, kad «apzinīgi jāceļ sev mērķi un tie jāizpilda», kā to Rasa sev neskaitāmas reizes bij solījis, kad jāattīsta visas spējas, tad nav vaļas vājībām un kaislībām. Lai tad klus draudzība un mūžīgā vājība, slimība un jaunības drudzis — mīlestība!

ALBERTS KALNLEJA

(1888—1959)

Alberts Kalnleja (īstā vārdā A. Bergtāls) dzimis Sibīrijā trimdinieka ģimenē, bijis ilggadējs lauksaimniecības un arodbiedrību darbinieks, apmeklējis Rīgas Tautas augstskolas literatūras studiju, bijis strādnieku legālo izdevumu līdzstrādnieks.

A. Kalnlejas dzejai vairāk kultūrvēsturiska nozīme, taču zīmīgs ir jau pats fakts, ka vienīgā dzejoļu grāmata «Trimdas putni» iznāca 1934. gadā, neilgi pirms fašistiskā apvērsuma, un tajā pausti pretkara un pretfašisma motīvi. Ne velti buržuāziskais rakstnieks Alfons Francis, pēc apvērsuma recenzējot R. Egles un A. Upīša «Pasaules rakstniecības vēsturi», A. Kalnleju pieskaitīja pie «sociālisma un šķīru cīņas sludinātājiem». («Latviešu literatūras kritika», 4. sēj. 1. grāmata, 450. lpp.) A. Kalnleja rakstīja par bezdarbnieku ar pārsistu galvu, par vācu dzejnieku, kuram izdurtas acis, par katordzniekiem, par Ameriku, kur «k dzied miljoni skrandās un badā», par tiem vāciešiem, kuri dzied «Deutschland, Deutschland über alles» un kuru acīs deg malduguns «Drang nach Osten», rakstīja par streiku, par Majakovski. Strādnieku presē publicēti daži A. Kalnlejas raksti par Raini, Veidenbaumu, Laicenu, Kurciju. Laikraksta «Padomju Strēlnieks» komplektā var atrast viņa dzejoli «Atkal Urālos» (1945, 51).

Iepazīstinām lasītājus ar trim dzejoļiem no grāmatas «Trimdas putni».

AUSTRAI SKUJIŅAI

Es nezinu, kurš pirmais sekos tev
Uz tāli nezināmo aizmirstības naktī,
No kurienes neviens nav atgriezies
Šo sauli smīdināt un dzīvi sākt no jauna.
Bet to es zinu — piedzimst jauni pulki,
Kam tālāk jācīnās un tālāk jādzīvo.

Es tevi nevainoju, miglas laika bērns,
Kas dzīvē nosmaki kā ērglēns tumšā būrī,
Kad kalnu gaisa trūkst un saules gaismas.
Es gudros apsūdzu un tos, kam vara;
Es svētos apsūdzu, kas dievus izgudro
Un paradīzi stāda mākoņos,
Jo tos es mīlu, kuri maskas rauj
Un kurus dzīvē nosoda uz nāvi.

Es nezinu, kurš pirmais sekos tev
Uz tāli nezināmo aizmirstības naktī,
Bet to es zinu — piedzimst jauni pulki,
Kam tālāk jācīnās un tālāk jādzīvo.

DAUGAVA

Nakts pār Daugavu. Met mēness bālu gaismu.
Zvaigznes gurdī mirdz, un spuldzes krastos zib.
Bākas zaļas, sarkanas met varavīksnes dzelmē,
It kā tumsu projām vairīt grib.
Tikai tilti klusē, atspiedušies krastos,
Vēji režģos skumjām stīgām dzied.
Kuģiem karogus sen sārtus neredz mastos.
— Vai tu, vēlīns gājēj, jaunu rītu vied?

Aizplūst ūdeņi ar zariem un ar skaidām,
Kas no kokiem cērtot šķīst un krīt
Tad, kad apsēm, eglēm, priedēm slaidām
Zaļus stumbrus sien, ko straumei lejup dzīt,
Dzīt, lai neapstātos seklos, mēmos līčos, —
Steigt, lai krastos nemiers tumsu nīst,
Lai ik masts, kas saistīts tauvām, vinčām,
Jūt — kā zvīļo darbs un sviedri līst.

Visi neredz to un nejūt šajā naktī,
Kad kā spoki krastos ēnas jūk.
Vēl mums smadzenēs guļ laiki neatrakti,
Šodien pāri kam vēl migla brūk,
Līdzī raujot spuldžu gaismu vājo,
Nosmacējot visu, kas vēl daiļš un dārgs,
Jo no Eiropas, kur kultūru jau zāļo,
Bezizejas vaids skan tumsā vārgs.

Mosties, Daugava! Ver acis sārziem rītiem!
Miglu Eiropai kā cimdu pretim svied,
Lai ar maldu mežgliem, neatvītiem,
Savu rekviēmu ēnu valstij dzied.

Mosties, Daugava! Jau dzīvā gaisma
Asiem šķēpiem tumsu projām triec.
Lai vairs krastos neskan šaubu baisma,
Savus tiltus drošos grodos liec!

BIRUTA SKUJENIECE

(1888—1931)

Aktrises un dzejnieces Birutas Skujenieces izcelšanās ir, tā sakot, teatrāla un literāra: tēvs — rakstnieks Ven-sku Edvarts, māte — teātra kritiķe Luize Skujeniece, Ādolfā Alunāna māsa. B. Skujeniece bija plaši pazīstama aktrise un daiļrunātāja, viņa nodibināja un dažus gadus vadīja Intīmo teātri, mūža pēdējos gadus mācījās Mākslas akadēmijā.

Aspazija atceras: «Uzveda neskaitāmas reizes «Sidra-ba šķidrautu». Publika, pacilāta no visas politiskās kustības, sekoja mākslas atspoguļojumam un sajūsminājās līdz asarām. «Jaunā bezdelīga» Biruta nes pavasara vēstis un met degli tūkstoš sirdīs.» («Birutas Skujenieces pirmās skatuves gaitas», «Jaunākās Ziņas», 1931, 185).

1905. gada revolūcijas laikā aktrise runā mītiņos, iz-plata proklamācijas un pēc tam, tāpat kā viņas draugi Rainis un Aspazija, spiesta emigrēt.

Kopš 1908. gada B. Skujenieces vārds parādās arī dze-jas pasaulē. Pēc 1909. gada 10. oktobrī notikušā literāri muzikālā vakara Rainis raksta: «Tev jau ar katru tālāku soli skaistāk attīstās Tava dzeja, es viņai uzmanīgi se-koju «Izglītībā» un līdzī nopriecājos. Reālisms laikam Tev piestāvēs vislabāk.» (Sk. Antona Birketa rakstu «Aktrises Birutas Skujenieces sarakstīšanās ar Aspaziju un Raini», «Teātris un Dzīve», III, 1959, 375. lpp.) Diem-

žēl priekšstats par B. Skujnieces reālistisko un romantisko dzeju mums nav pilnīgs, jo vienīgajā grāmatā «Staru spārni pār dūmainu upurtrauku» (1925) ietilpināta tikai neliela daļa viņas dzejiskā mantojuma.

Biruta Skujniece pāragri gāja bojā dzelzceļa katastrofā Rīgas Jūrmalā — gadu pēc Jāņa Ziemeļnieka un gadu pirms A. Skujiņas traģiskās aiziešanas.

DZIMTENEI

Asariņas slaukot,
Stāvu svešos ļaudīs
Bārainīts,
It kā meža malā
Pielijušais, tumšais
Paeglīts,
It kā svešā zemē
Aizmaldījies pelēks
Zvirbulīts.

Es kā pļavas ziediņš
Bajārīšu dārzā
Iedēstīts.
Es kā nolauzts zariņš —
Šurp un turp bez miera
Vējos dzīts!

Tālu jūras malā,
Baltās smilšu kāpās
Dzimtene . . .
Visi mani sapņi,
Visas karstās ilgas
Turpu vien —

Gribas katru domu,
Katru jūtu atdot
Savējiem;
Atdot mūža darbu,
Visu mīlestību
Savējiem . . .
Gribas jūrā skatīt,
Augstu sēdot smilšu
Pakalnē,
Vaigu ieglauzt smiltīs —
Klusi, klusi raudāt
Dzimtenē.

—
«Izglītība», 1909, 10.

IKDIENĀ

Līdzās iet kankaros
Ikdiena,
Kapara kapeikas
Žvadzina.

Stāsta un stāsta par
Netīrām,
Riebīgām kapara
Kapeikām!

Zeltu man ikdienu
Laupīja,
Vietā tik kapeikas
Atdeva.

Dziļdziļi dvēselē
Apslēptu
Paglābu vienīgo
Svētumu:

Dziļdziļi dvēselē
Sapnis kluss,
Sarkanās saulītes
Stari dus . . .

—
«Izglītība», 1909, 11.

TU ESI SPOGULIS

Kā esi Tu tik starošs, lepns un stalts,
Kā esi Tu tik kluss un noslēgts sevī . . .
Es zināt gribētu: vai reizēm Tevī
Es atspīdu? Tu esi spogulis, kalts

No tērauda, pār kuru vēju šalts
Dzen melnus mākoņus un saule staro,
Un zemes vīraks zilgās strūklās garo.
Tu esi tēraudspogulis, — un balts

Pret Tevi slejas manas dvēšles stāvs
Kā sudrabspalvām grezni lielīgs pāvs!
Es gribu Tevī atspīdēt kā gaisma,

Es gribu stariem pildīt spoguli,
Lai dzirkst kā rozēs palsa tēraudbaisma, —
Es gribu — sildīt tērauddvēseli.

No krājuma «Staru spārni pār
dūmainu upurtrauku»

ŠOSEJĀ — AUTO BRAUCIENS

Rudzi pļauti, rudzi pļauti,
Statos slieti vienuviet,
Garām autobusi smagi,
Viegli ševroleti iet.

Šoseja kā gludens dvielis
Pāri zaļiem laukiem klāts.
Pāri zaļiem laukiem — mākons,
Violeti sārtināts.

Sīki, melni alkšņi, kalves,
Akmeņkaudzes, grants un smilts,
Līkas priedes, vītolslotas,
Dzelonādrāšu žogs. Un tilts.

Lielupe un svaigi vēji!
Vasarnīcu rajons skaists.
Un pa šoseju kā čūska
Auto skrējiens vaļā laists!

Lielais prospekts — veikallogiem,
Koncertdārziem — gaišs un skaļš!
Un pār priedēm un pār jūru
Uzaust mēness ieapaļš . . .

Un pār priedēm, mēness gaismots,
Debessdziļums veras plats.
Un zem mēness un zem miglas
Rīgas jūras līča skats:

Bāka tālumā un gunis,
Boju rindas ugunsvakts!
Un pār līci zvaigžņu kroņos
Caurspīdīgu seju — nakts.

EMĪLIJA KRIŠJĀNE

(1888)

Kopš 1917. gada Tartu dzīvo rakstniece Emīlija Krišjāne (prec. Siščikova).

Vēstulē Annai Saksei 1967. gada 12. decembrī E. Krišjāne raksta: «Daba man bij piešķīrusi labas novērošanas spējas — gluži neapzināti es visam sekoju, daudz ko neskatoties redzēju. Sāku rakstīt ap 12. gadu. Pirmā stāstiņā «Mājas Viesa» liter. pielikumā («Plaisma» — I. B.) bij protests pret reliģiju un dievu. Redakcija protestu bij «izgriezusi», bet par mani ieinteresējās Jansons, Rainis, Asars, Aspazija. Nolēmu iegūt noteiktu pasaules uzskatu. Kā marksiste 1912. gadā iestājos LSD partijā. Par aģitāciju pret pirmo pasaules karu Rīgā, pēc tam Maskavā arestēja un izsūtīja — pārgāju uz nelegālu dzīvi un izbēgu no kara tiesas. Strādāju literatūrā.»

E. Krišjāne darbojusies rakstniecībā ar pārtraukumiem. 1906. gadā iespiests stāsts «Pār drupām», 1907. gadā — «Noziedznieks» un izrādīta drāma «Zvejnieku cilts» (izdota Cēsīs 1909. gadā, un tā ir vienīgā viņas grāmata). Sākot ar 1926. gadu, rakstniece publicējās žurnālos «Domas» un «Jaunais Cīrulītis». Lielākie darbi ir romāns «Darbs un mīla» («Domas», 1926, 1927), luga «Tuvi tālie» («Domas», 1928), stāsts «Purva spilva» («Domas», 1931). Tajos tēloti strādnieki, viņu cīņa.

Kritika šos darbus neievēroja. Linards Laicens esot teicis: «Nepadodieties, kritika jūs noklusē ar nolūku.»

1941. gadā, rakstniecei evakuējoties uz Padomju Krieviju, gāja bojā sainis ar manuskriptiem — daudzu gadu darbs. Atdzīvīnāt zaudēto vairs nevarēja — veselība bija iedragāta. Tomēr E. Krišjāne nav attekusies no literārā darba, pašreiz viņa raksta romānu par savu cīņas biedru no pagrīdes laikiem, izcilo igauņu revolucionāru A. Heidemani, kuru 1925. gadā nonāvēja.

E. Krišjāne izmēģinājusi spēkus arī literatūras kritiķā. 1926. gadā «Domu» 10. burniņā rakstu virknē «Par krievu jaunāko literatūru» ievietots raksts «I. Babels». 20. gados Tartu sāka darboties literātu un politisko darbinieku pulciņš, kur E. Krišjāne iepazinās ar padomju literatūru. Tā kā mūsu dienās pēc I. Babela rehabilitēšanas interese par šo ievērojamo rakstnieku ir liela, publicējam fragmentu no E. Krišjānes apceres.

I. BABELS

Krievu jaunākā literatūrā Babels ar savu spilgto, īpatnējo talantu griež uz sevi lielu vērību. B. nav daudz rakstījis. Viņam īsi stāstiņi, miniatūras, kas iespiesti pēdējos gados. Daļa no tiem zināma kā «Одесские рассказы» un «Конармия». Abos ciklos viens otrs stāstiņš kopēju tipu, vietas un apstākļu pēc saistās ar citiem. Tāpēc abus ciklus var uzskatīt par garākiem tēlojumiem. B. ir reālists ar impresionistiskiem tēlošanas paņēmieniem. Viņš mācījies no klasiķiem, bet atklātībā parādās kā oriģināls rakstnieks bez kādiem iespaidiem. Viņam pašam savs stils, sava satura kompozīcija, savi psiholoģiski ieguvumi. Tēlojums B. labi pārdomāts un smalki izstrādāts. Nav viņam lieku žestu, viss ar no-

lūku pastrīpot tipā, tēlojumā, priekšmetā pašu galveno, īpatnējo. Nekur nejūt nervozuma, nenoteiktības vai samākslotības. Rakstnieks pats savos pasaules uzskatos izveidojies, noslēgts un labi zin, par ko un kā rakstīt. Tādas īpašības pie jauniem rakstniekiem reti sastopamas.

Sakarā ar pārdzīvojamo laikmetu krievu jaunie rakstnieki (Zamjatins, Piļnaks, Ivanovs, Ņikitins u. c.) meklē pēc jauniem izteiksmes vārdiem — pēc stila, kas piemērojas mūsdienu izjūtai. Šai ziņā arī B. daudz strādājis un sasniedzis. Stils viņam dabīgi saskaņojas ar tēlojamo. Pēc psihe B. revolucionārs, un viņa stils pieslienas viņa pasaules uztverei. Garš tēlojums, daudzvārdība — steigā dzīvojošam, steigā domājošam cilvēkam neuztverams. B. to apsver un zīmē pašu svarīgāko spilgti un īsi, bet apbrīnojami dabīgi un mierīgi. Vietām B. ārkārtīgi mierīgais tēlojums var pat uztraukt un sacelt šaubas, vai mākslinieks pats nav vienaldzīgs pret tēlojamo, ka var viņš tik mierīgi stāstīt par tik uztraucošām parādībām. B. miers ārējs, iegūts ar lielu gribas spēku. Neprasīdams B. prot iekarot lasītāja uzmanību un bagātu domu ierosinājumu. To panāk viņš ar viekāršību, dabiskumu un stipru koncentrāciju stilā un saturā. Dažas no viņa miniatūrām var saukt par dzeju prozā. Dziļa satura, idejiska dzeja. Viņa domu bagātība vietām pat nogurdina. Valoda viscaur sakrīt ar tēlojamo tipu vai priekšmetu. Tas pats sakāms par tipu psiholoģiju. Tā ar maz vilcieniem tiek rādīta augstākā mērā patiesi un reljefi. Reāla dzīve, dzīvi cilvēki ar savu īpatnējāko viegli veidojas lasītāja acu priekšā. B. stipras liriķa spējas, bet viņš neļauj lirismam izplūst. Tas viņa darbos izkaisīts kā reti reibinoši ziedi un tādā veidā ļoti atdzīvina tēlojumu. B. ir idejisks rakstnieks, bet viņa darbos idejas nekur neizsliepas kļiedzoši un uzbāzīgi. Redzams tikai

gleznains tēlojums, dzirdams vienkāršs stāstījums. Ideja bieži izlobās tikai no tā iespaida, ko lasītājs saņem psiholoģiski, t. i., ko viņš līdz ar mākslinieku attaisno vai nosoda.

Kā revolucionārs B. atzīst un dziļi mīl cilvēku. Visas idejas, revolūcijas un sasniegumi mākslā, zinātnē — viss tikai cilvēkam. Tāpēc ar sevišķu uzmanību B. tēlo tipus no pēdējo gadu revolucionārās dzīves. Kur daudzi redz tikai šausmas, mežonīgumu, seklumu, B. saskata jaunas dzīves veidošanos. Tuvi B. cilvēki no tiem sabiedrības slāņiem, kurus pirmoreiz aizskar un saviļņo tieksme pēc jaunas dzīves, kuri nīst vienmuļo pilsonību, kuri ar savu garīgo nemieru atšķiras no citiem.

MĀRTIŅŠ LĀCIS

(1888—1941)

Izlasē «Mūsu ceļš» lasītājs iepazīst Mārtiņu Lāci kā profesionālu revolucionāru un padomju prozaīki, bet viņš ir arī vairāku lugu («Divas pasaules», «Krokodilu asaras», «Esi možs!», «Sarkanais strēlnieks», «Valdības krīze») autors — tās iespīestas periodikā, atsevišķās grāmatās, izrādītas. Dažkārt M. Lācis pīedalījies arī teātra dzīvē, piemēram, bijis žurnāla «Skatuve un Dzīve» redkolēģijas loceklis.

1934. gada 24. aprīlī laikrakstā «Komunāru Cīņa», kas iznāca Maskavā, ar J. Sudraba vārdu parādījās raksts «Par songiem un viņu lietošanu». Tas prasa zināmus komentārus. Tās pašas avīzes 12. marta numurā bija ievietots pazīstamās teātra darbinieces Annas Lācis raksts «Zemnieks Becs» sakarā ar vācu rakstnieka Frīdriha Volfa lugas «Zemnieks Becs» izrādi Annas Lācis režijā Maskavas latviešu teātrī «Skatuve». Lugas tulko-tājs Emīls Fross (1904—1943) 24. martā ievietoja «Piezīmes par songiem» (ar šifru «E. F.»), parādījās Sprunguju Jura (Eduards Šillers, 1889—1944) satīriskā «Dziesma par songiem» (82. nr.), tad 8. aprīlī K. Jokuma, Ed. Biroja un Ed. Stūrīša kopējs vērtējums par šo izrādi. Recen-zenti, atzīmējuši Annas Lācis režisores kultūru, aizrāda, ka aģitācijas un propagandas («aģitprops») elementi ir jau noiets ceļa posms padomju teātra attīstībā, ka songi mazina izrādes māksliniecisko iespaidu. Pēc tam līdzī-gas domas izsaka M. Lācis.

PAR SONGIEM UN VIŅU LIETOŠANU

Biedrs Fross, ieteikdams atklāt diskusiju par songiem, būs piemirsis pazīstamo krievu sakāmvārdu: vārds nav zvirbulis, izskries no mutēs — nenotversī.

Kad biedrene Lācis sakarā ar «Zemnieku Becu» sāka vērst mūsu uzmanību uz songiem, viens otrs cerēja sastapt tiešām ko jaunu vai vismaz piemirstu izteiksmes vērtību.

«Zemnieka Beca» izrādes pierādīja, ka šie ieteiktie songi nav nekas cits kā visiem pazīstamās kuplejas. Ar šādām kuplejām pildīja savas lugas pirmie latviešu dramaturgi, patapinādami šo formu no vāciem.

Ka tas tiešām tā, pietiek paraudzīties uz Blaumani. Viņš savā lugā «Skroderdienas Silmačos» sniedz, starp citu, šādu «songu»:

Skroderu dienas,
Raib-raibās dienas
Silmačos sākas,
Un kāzas nu būs.

Šņik-šņakstēs šķēres, klib-klabēs paminas,
Pik-pukstēs sirsniņas ilgodamās.¹

Kā redzams, šī ziņģe izteic lugas saturu dziedot.

¹ M. Lācis, acīm redzot, pēc atmiņas kļūdaini citējis Blaumaņa kupleju. Jābūt:

Skroderu dienas
Silmačos sākas,
Dūdars un Zāra,
Un mašīnas klāt!

Klibklabēs paminas,
Šņikšņakstēs šķēres,
Pikpukstēs sirsniņas
Ilgodamās!

Tas nebūt nav peļami. Ja dziesmas vajadzība izriet no lugas gaitas, viņa ir pilnīgi vietā. Nelaime sākas tad, kad dziesmas sāk lietot, kur pagadās, bez vajadzīga motivējuma.

Attaisnojumu mēs atrodam, ja lugas personas dzied tad, kad to parasts darīt dzīvē. Mēs dziedam parasti, jūtu pārņemti. Dažreiz šīs jūtas izteic prieku, dažreiz spēku pārplūsmi, bēdas un arī sēras.

Ja lugā dzied tad, kad tas neizriet no lugas gaitas, dziedāšana ir mākslota. Ja tas notiek drāmā — šāds izteiksmes veids nav attaisnojams. Ja tas notiek satīrā, mēs dziesmu uzņemam kā satīru un atrodam še attaisnojumu.

«Zemniekā Becā» songi bieži vien nav motivēti, jo viņi neizriet no lugas darbības. Tamdēļ paliek samākslots iespaids.

Atteikties no songiem tamdēļ vien, ka viņus pielietoja sendienā, būtu aplami. Pietiek paraudzīties «Zilās blūzes»¹ programmā, lai konstatētu, ka vienu otru reizi dziedot var ļoti spilgti izcelt saturu.

Un tomēr, kurš gan ieteiks mūsu teātriem un mūsu dzejniekiem un komponistiem pieturēties pie šīs aģitācijas formas kā pie vērtīgākā izteiksmes veida?

Ikviens no mums zin, ka mūsu teātris pamazām attālinājās no primitīvām aģitācijas formām un pāriet uz dziļāku, pilnīgāku un vērtīgāku mākslas izteiksmes veidu.

Katram attīstības posmam savs mākslas izteiksmes veids.

Mūsu proletariāts jau pāraudzis primitīvās aģitācijas laikus. Sakarā ar to songi jāatzīst par novecojušu izteiksmes veidu.

¹ «Zilā blūze» — mākslinieciskās pašdarbības kolektīvs.

Ne dramaturgam, ne dzejniekam, ne komponistam
viņi neko jaunu nesniedz.

Kā biedrene Lācis, tā biedrs Fross šoreiz velti aizrā-
vušies ar songiem. Ne velti Sprunguļu Juris atbild ar
satīru. Man tomēr šķiet, ka apmierināties ar satīru vien
būtu aplami. Mūsu valodniekiem, dramaturgiem un
komponistiem derētu pamatīgāk apgaismot šo jautā-
jumu, lai izvestu uz ceļa tos, kuri neapsvērtā sajūsmā
ielēkuši ceļa grāvī.

PĒTERIS ĒRMANIS

(1893)

Sakarā ar Pētera Ērmaņa 70. dzimšanas dienu literatūras kritiķis Edgars Damburs «Literatūras un Mākslas» 1963. gada 9. februāra numurā rakstīja: «Sirmāis jubilārs pieder tai latviešu demokrātisko rakstnieku audzei, kas savu vārdu literatūrā pieteica 20. gadu sākumā. Toreiz Pēteri Ērmani daudzinaja kopā ar Jāni Sudrabkalnu un Linardu Laicenu. Tā bija asu pretmetu dzeja; šķautnainas lauzītas vārsmas pauda protestu pret karu, kaislas ilgās pēc labākas, taisnīgākas dzīves.

Vēlāk katrs staigāja savu ceļu. Pēteris Ērmanis izauga par savdabīgu vienkāršo lauku cilvēku tēlotāju, īpatnēju dzejnieku. Pēteris Ērmanis bija ražīgs un daudzpusīgs. Tiesa — viņa daiļrade ir pretrunīga, tā neatklāj visā pilnībā buržuāziskās Latvijas skarbo īstenību, taču savā labākajā daļā tā pauž demokrātiskas, humānas noskaņas.

Ar interesi vēl šodien varam pārlasīt rakstnieka reālistiskos stāstus, siltas sirsnības un gaiša optimisma apstrāvotos dzejoļus.»

P. Ērmanis ir ražīgs literatūrvēsturnieks un bibliogrāfs ar sevišķi labu atmiņu.

1940./41. gadā Pēteris Ērmanis darbojās padomju rakstniecībā. 13. decembrī viņš uzrakstīja iesniegumu: «Lūdzu mani uzņemt par biedru Padomju Latvijas

Rakstnieku savienībā», — (tas atrodas Rakstnieku savienības arhīvā) un tika iekļauts padomju vārda mākslinieku saimē.

Latvijas PSR Rakstnieku savienības Organizācijas komiteja 1941. gada 7. aprīļa lēmumā (199/ 7. nr.) uzdeva rakstnieku kolektīvam līdz jūnija sākumam sarakstīt jaunu latviešu literatūras vēstures mācību grāmatu, kurā «marksistiski dialektiski jāparāda latviešu literatūras attīstība». P. Ērmanim un J. Grantam tika uzdots rakstīt par Blaumani, Brigaderi un Sudrabu Edžu. Latvijas PSR valdības laikraksta «Padomju Latvija» 1940. gada 5. numurā bija ievietots P. Ērmaņa raksts «Sudrabu Edžus 80 gadi».

Padomju periodikā publicēti daudzi P. Ērmaņa dzejoļi, stāsti un raksti.

1944. gadā P. Ērmanis tomēr atstāja dzimteni, emigrēja uz Vāciju un pēc tam uz Amerikas Savienotajām Valstīm, kur dzīvo kopš 1950. gada, dzīvo visai trūcīgos apstākļos un zināmā resignācijā. Pēdējā laika dzejoļos ir tādas rindas kā «Nebūs prieka šeit nekur», «Un nu — te svešums, neziņa un pagrabs».

P. Ērmaņa plašajā literārajā mantojumā sastopamas objektivistiskas, dažkārt pat reakcionāras domas, piemēram, grāmatā «Es šaubos, es ticu» (1923); padomju lasītāja ievēribu saista tikai šī mantojuma labākā, progresīvākā daļa.

JAUNĀ LAIKĀ

Bij savāds neīstums šie gadi seši,
Kad lētai paklaigai bij vaļa ļauta.
Pat gaišie vārdi «Latvija» un «tauta»,
Tā klaigāti, bij zaimīgi, bij sveši.

Dažs Pietuks plātījās: es Kronvalds esmu!
Nu negaiss tīrītājs pār zemi brāžas.
Viss jauns. Un daudzas kāršu būdas gāžas.
Vējš sejās stingušās sit skarbu dvesmu.

Mirdz kvēlains raksts, kā jaunu lapu sākdam.
Lai brīvību sev droši sirdīs nesam,
Lai jaunā laikā paši jauni esam,
Lai ticam dzīvībai, kaut nāk kas nākdams.

«Atpūta», 1940, 12. VII, 819. nr.

RĪTA DZIESMA

Ceļas saule — atmirdz modušās ielās,
Atmirdz logos — logi laistās un zaigo.
Karogi plīvo — sarkani saspīd ar sauli.
Saule stāsta par rītu zemei un dabai,
Logi laistoties rāda rītu celtnei, tumšākie
stūri ņem gaismu,
Karogi runā par rītu cilvēces ciltīm,
Runā par sarkanu darba un brālības rītu.¹

«Karogs», 1940, 1 (septembrī)

¹ Piezīmējams, ka Andrejs Upīts savā grāmatā «Bezsaules noriets latviešu buržuāzijai un tās literatūrai emigrācijā» (1967) ir kļūdījies — apgalvojis, ka šis dzejolis ievietots «žurnāla pirmās burtnīcas pirmajā lappusē», un nocitējis šo dzejoli ar trim neprecizitātēm (48.—49. lpp.). Dzejolis publicēts aiz Ž. Spures ievada, V. Luksa un J. Plauža dzejoļiem; 1. rindā vārda «ielas» vietā jābūt «ielās», 6. rindā — «karogi» pārtaisīti par «karogs», 7. rindā — «darba» — par «darbu».

DARBA BIEDRENEI

Mēs strādājam, mēs sēdam vienā telpā.
Stīdz laika vītne, mirklis mirkli skar.
Ne vārds no manis nesteidzas uz tevi,
Ne vārds no tevis neaizskan uz mani,
Bet tuvu, tuvu izjūtu es tevi;
Dziļdziļi darbs un klusums vienot var.

Un, lūk, pie loga laipna pienāk saule:
«Sveicināti, jūs abi!»
Tā smejas draudzīga, liec zaigo galvu
Un apspīd tevi, mani, mūsu darbu.
Ir gaiši un labi.

«Karogs», 1941, 4.

TAI, KAS TUVA

Vai mums priecīgs pāršalc pavasaris,
Vasara dveš vaigos karstu elpu,
Rudens met mums apkārt raibu jostu,
Ziema nopietnā šļūc baltā gaitā,
Allaž, allaž vienots es ar tevi,
Vienoti mēs mūsu siržu ritmā.

Vai tu darba tērpā sēdi klusa,
Vai starp simtiem ielā tevi redzu —
Gaiša zelta apstarotā mirklī
Kad man tava seja pavīd pretī,
Zaļa lakatiņa viegli skauta,
Vai es tevi satieku vien domās,
Allaž, allaž vienots es ar tevi,
Vienoti mēs mūsu dzīves ritmā,
Ritam līdz mēs mūsu laika ritmā.

«Karogs», 1941. 6.

LŪCIJA ZAMAIČA

(1893—1965)

Tāds pasvešs vārds literatūrā? Jā, lai gan rakstniece vēl nesen dzīvoja mūsu vidū. Pirmo plašāko ieskatu par viņu sniedz K. Ozoliņa raksts «Lūcija Zamaiča un viņas darbi» («Literatūra un Māksla», 1968, 24. II).

L. Zamaičai ir četrpadsmit grāmatas prozā un dzejā, daudz kas palicis periodikā un rokrakstā, gājis zudumā. Vislielāko ievēribu pelnā romāns «Direktors Kazrags» (I. daļa «Direktors grib precēties», 2. daļa «Ģimenes laimība»; 1927), kas nepamatoti piemirsts.

Kāds anonīms recenzents pat buržuāziskajā laikrakstā «Latvijas Sargs» (1927, 12. VI) bija spiests atzīt: ««Direktorā Kazragā» Lūcija Zamaič ar drošu roku norauj plīvuri mūsu jaunās valsts negatīvām parādībām ierēdniecībā — karjerismam, birokrātismam, kukuļošānai un tukšgalvībai, līdz ar to paceļot mazu maliņu no priekškara, aiz kura redzama vecās ģimenes tradīciju pilnīga sairšana un laikmeta tukšumam piemērotu «atziņu» rašanās.»

«Direktoru Kazragu» savā laikā augstu novērtējis Andrejs Upīts (Kopotī raksti, XVII, 1951, 152. lpp.). 1936. gadā romāns iznāca Ļeņingradā krievu valodā 10 300 eksemplāros. Izdevuma priekšvārdā Pēteris Ķikuts secināja: «Šā romāna galvenā vērtība ir tieši mūsdienu buržuāziskās Latvijas dzīves un sadzīves attēlo-

juma patiesīgums. «Direktoru Kazragu» ģimene romāna lappusēs atklājas «kā zagļu apvienība». Šeit kā liels nopelns jāizceļ Lūcijas Zamaičas rakstnieces godīgums, un tieši to viņai nevar piedot fašistiskā Latvija, kur pēdējos divos gados nav iespiesta neviena šīs apdāvinātās rakstnieces rinda.»

Rakstniece šajā darbā izvēlējās sīkburžuāziska inteliģenta, individuālas protestētājas pozīciju un arī tā kalpoja demokrātiskiem spēkiem.

NEAPĒSTĀIS DESERTS

(Fragmenti no romāna «Direktors Kazrags»)

Melluma dzīvoklī bija aizdegti visi uguni: šodien gaidīja viesus. Bija Melluma kundzes dzimšanas diena, kura tika svētīta ļoti plaši. Uzaicināti tika draugi un paziņas, pat radi, no kuriem nebija jākaunas. Latviešu pilsoniskās ģimenes ir vēl ļoti jaunas un savus nozarojumus var atrast zemnieku un pat strādnieku šķirā. Tie, kas nav cēlušies līdz līdz pilsoņu augstumiem, nedrīkst sēsties pie bagāto radu pilnā galda. Viņiem jācenšas aizmirst, cik ātri vien spējams, ka viņiem radnieciskas asinis tek augstākās šķiras dzīslās; brālis vairs nav brālis, un māsa nav māsa — tie ir kungi, kuri savus vienkāršos vecākus pieņem virtuvē.

Starp viesiem bija arī Bebrīša kundze, bijusē Zelma Salmiņ. Viņai bija visspilgtākais apģērbs, un viņa bija arī visjautrākā. Labā sabiedrība bija viņai vēl diezgan sveša, un viņa nezināja, kad jāklusē un kad jārunā, cik skaļi drīkst smieties un cik bieži nopūsties. Zelmai rudenī bija palaimējies. Pēc nelaimīgās mīlestības uz Ķip-

lociņu tā bija uz ātru roku saķērusi korporeli Bebrīti, kuram taisni tajā laikā, kad Zelmas sirds visvairāk alka mīlas, bija visvairāk nesamaksātu vekseļu un parādu visos krogos. Un Salmiņa kapitāls ar Zeltu piedevām viņam nāca istā laikā. Laulības nenotika bez romantikas. Un romantika bija tā, kas visvairāk Zeltu piespieda apņemt par vīru šo miesās jau diezgan pilnīgo korporeli. Vecais Salmiņš stipri pretojās šīm laulībām. Viņam likās, ka iekrāto kapitālu var daudz lietderīgāk izlietot nekā maksāt ne par šo, ne par to sen ietaisītos parādus un izdotus vekseļus. Arī jaunais znots nemaz neizlikās viņam tik cildens, kā Zelma to tēloja. Pat Salmiņa nevērīgā acs redzēja daudz pašpuicisma korporeļa aristokrātismā. Salmiņš negribēja, bet Zelma gribēja. Savu lielo gribu viņa pierādīja ar to, ka solījās slīcināties, pārgriezt dzīslas vai pameklēt aptieku preču veikalā kādu ķīmisku vielu, kas palīdzētu viņai atsvabināties no verdzības tēva mājās un, ja ne miesīgi un laicīgi, tad garīgi un mūžīgi piederēt korporeļa Bebrīša jautrajai sirdij. Salmiņam vajadzēja padoties meitas diktatūrai un svētīt jauno pāri. Tā kā katrā laulības dzīvē ir sava vilšanās, tad arī korporelim bija tāda. Salmiņš Zelmas pūru bija samazinājis, teikdams: «Ja nomiršu — dabūsi visu. Tagad tavs vīrs lai parāda, ka māk dzīvot.» Tas arī rādīja, ka prot ne vien dzīvot, bet arī uzdzīvot. Zelmaj bija arī citas nepatīkšanas: viņas jaunajam vīram bija ļoti slikta izpratne par medus mēnešiem. Bet, būdama optimiste, viņa apmierinājās. Visi jau teica: vai nu laulībā mīlu meklēs; labi, ka cilvēks ir apprecējies. Ja nebūs mājā, tad atradīs citur šo medu. Viņa atkal mainīja savas garderobes un cerēja, ka kaut kur atradīs savu sapņu princi. Ar šīm precībām viņa bija tikusi labākā sabiedrībā. Filistri uzaicināja savus korporācijas biedrus, jo viņu uzdevums bija gādāt par to labklājību.

To prasīja korporācijas tradīcijas. Tas bija katra komiltona visstingrākais un vissvētākais bauslis.

Kā spilgti spalvots pāvs Zelma lidoja pa pilsoņu saloniem, rādīdama savas miesas bagātību un viegli saplūzdama ar to gara nabadzību, kāda tur valdīja. Vīrs bija gandrīz katru dienu piedzēris. Zelma par to neuztraucās: dzert var tikai tas, kam ir ko maksāt. Lielie rēķini bija mantas stāvokļa apliecinājumi. Zelma zināja savas valdīšanas spējas un bija pārliecināta, ka spēs katrā laikā savaldīt savu kāriģo vīru. Var būt, ka viņa arī savas spējas pārvērtēja, bet ticēt sev ir teicama lieta.

Viņa varbūt vairāk nekā citas dāmas gaidīja Kazraga kundzes ierašanos. Kazrags bija kādreiz bijis viņas māsiņas līgavainis. Visās šinīs precībās bija tik daudz romantikas un pikantērijas. Nineti viņa nebija vēl redzējusi un dega nepacietībā to skatīt vaigu vaigā. Bez tam arī balles incidenta varonis bija vīra komiltonis, kurš kādu vakaru pie vakariņu galda bija visu notikušo dzērumā vairākkārt atstāstījis, to bagātīgi izpušķodams. Viņa par to bija ļoti sajūsmināta, tikai nevarēja saprast, kā Vallija, kurai viņa aiznesa šo svaigo ziņu, vienkārši teica: «Tava vīra kolēģis ir nelietis.» Bet Zelmāi šis kolēģis diezgan labi patika, jo viņam bija gandrīz tāds augums kā Ķiplociņam. Veca mīlestība nerūsēja arī Zelmā sirdī.

— Taisnību sakot, — apgalvoja Zelma savai kaimiņienei, kura tai sēdēja blakus uz dīvāna, — es nemaz nebūtu šurpu nākusi, ja zinātu, ka Kazraga kundzes te nebūs.

— Kā tā?

Zelma izstāstīja visu, cik tā zināja par Kazragu, un pat to, ko viņa nezināja, bet kas tai likās tik piemērots šim mīlas varonim. Viņa nobeidza:

— Tagad man maz laika apmeklēt viesības.

— Saprotama lieta — kā jau laulības pirmās dienās.

— Nē jau tas. Bet vai tad jūs nezināt, ka drīz būs korporācijas balle. Tā mani ļoti nodarbina.

— Vai jūs dāmu komitejā? — jautāja kaimiņiene.

— Vēl ne. Bet tualetes jautājums — tas ir diezgan grūts. Visi to zin, ka mūsu korporācijas balle ir tā greznākā Rīgā. Korporācijas slava mums, korporeļu kundzēm, ir jāuztura ar savām tualetēm. Mēs, korporeļi, esam nākošās Latvijas uzbūves galvenie celtnieki. Valdībai arvien ir jābūt mūsu rokās. Ja nu reiz par gadu korporācija parāda savus spēkus, tad uz tādu demonstrāciju nevar iziet jau redzētā tualetē. Es gan gribēju aizbraukt uz Parīzi un apgādāt sev kaut ko sevišķi oriģinēlu, bet laika pārāk maz. Par vēlu es apprecējos. Bet domāju nopirkt skaistu pērļu rotu, lai citas dāmas nevarētu lielīties ar savām melnajām pērļēm, kuras esot vienīgās vai visā Krievijā. — Zelma gribēja tālāk un vēl vairāk runāt, bet viesistabā iestājās savāds klušums. Viņa pameta acis uz durvju pusi: tur stāvēja Kazrags. Ak, cik vecs viņš bija kļuvis no pēdējās reizes, kad viņa to bija redzējusi jūrmalā! Un tur, viņam blakus, laikam stāvēja viņa sieva mežģīnu kleitē ar brīnišķīgu pērļu kakla rotu. Zelmai no dūsmām un greizsirdības iesāpējās sirds. Rota bija taisni tāda, ar kādu viņa gribēja pārsteigt visu Latviju. Jā, viņi tur stāvēja abi, un visi klusēja, mielodami savas sensāciju izsalkušās acis pie nevienādā pāra. Pāri zālei steidzās Melnums. Viņš nepameta skatu ne pa labi, ne kreisi. Lūpas bija savilkta ironiskā smaidā. Viņš tuvojās Kazraga kundzei. Ironiskie vaibsti izzuda, un viņš godbijīgi nokūpstīja viešņas roku.

— Jūs nokavējāties, — viņš teica skaļā balsī. — Mēs jūs gaidījām, nesēdāmie pie galda. Gaidītie viesi ir

atnākuši, — teica viņš pārējiem, — tātad lūdzu pie vakariņām.

Melluma kundze nosarka. Steidzīgi viņa devās ēdamistabā — vai viss tur bija kārtībā? Cik netaktiski Ernasts ir izlietojis viņas tiesības! Lūgt viesus pie galda bija viņas pienākums. Ko viņš ar to gribēja panākt?

— Es atvainojos, ka tūliņ lieku jums sēsties pie vakariņām, neļaudams jums nemaz apsveicināties ar viesiem, — teica Mellums Kazragam. — Bet mēs esam izsalkuši.

— Es domāju, ka mēs nokavējamies tikai kādu pusstundu, — aizbildinājās Ninete. — Iemeslu jūs labi zināt, — piemetināja viņa klusi Mellupam.

— Jā, bet labi, ka jūs atnācāt. Es esmu laimīgs. — Mellums ar Nineti gāja uz ēdamistabu. Viesi viņiem sekoja. Viens otrs gan gāja nedrošiem soļiem, it kā baidīdamies sēsties pie galda. Bet var būt, ka varēs sagaidīt patīkamu nervu kairinājumu, jo tāda veida incidenti negadās katru dienu. Galu galā visi novietojās. Melluma kundze un Kazrags bija uztraukti par visiem vairāk. Mellums aizmirsa visu un netraucēti baudīja Ninetes tuvumu. Centās būt tai pakalpīgs kavalieris. No sākuma sarunas pie galda neveicās, bet, jūtot, ka nekas sevišķs nenotiek, viens otram sāka kavēt laiku un attīstīt ēstgribu ar degvīna asumu. Dāmas gan no sākuma atteicās, kā to prasa pieklājība, bet vēlāk arī viņas tukšoja glāzītes, ko kavalieri piepildīja. Ninete it kā izzuda no uzmanības centra. Neviena negribēja sev traucēt gremošanu. Visi domāja par to, ar kādiem gardiem kumosiem varētu pacienāt savu vēderu. Ēdiens bija labs — labi gremojās. Dzēriens bija labs — kāpa galvā. Namamāte to tā bija gribējusi, un tam tā vajadzēja notikt. Tas bija nepieciešams pie labu viesību

labas izdošanās. Sarunas kļuva drošākas un skaļākas. Viens centās pārrunāt otru, un katrs gaidīja, lai par viņa asprātībām visvairāk smietos. Ja runā visi un skaļi, tad arvien kāds atrodas, kurš grib piespiest visus klusēt un runāt viens pats. Kāds kungs apaļu galvu, vēderu un rokām piesita pie izdzertas glāzes ar taukainu dakšiņu, piecēlās, vairākkārt atkāšējās, pārlaida skatu pār klātesošo piesarkušām sejām un sāka:

— Augsti godātie kun... Augsti godātās dāmas un kungi! Es ņemu sev to brīvību apsveikt šīs dienas gaviļnieci, mūsu godājamo namamāti. Lielais skaits viesu, kas ir sapulcējušies apsveikt viņu šūpuļa svētkos, pierāda to, ka viņa mūsu, tā sacīt, labākā sabiedrībā ir ieguvusi ne vien cienību, bet arī mīlu. Kā lai tas arī nebūtu — viņa uz saviem stiprajiem... maigajiem pleciem ir iznesusi visu sieviešu jūgu. Es gribu teikt, ka viņa šo jūgu ir parādījusi atklātībai, tas ir, viņa ir modinājusi sabiedrību uz labāko ceļu, uz nacionālo. Viņa ir devusi mums nacionālo kultūru un atmodinājusi mūsos senču varonīgo garu. Mūsu vīrišķīgās sirdis ir arvien straujāk pukstējušas, ieraugot zelteņu šmaugos augumus tautiskos apgērbos. Cienījamā jubilāre ir bijusi kā gans, kas vada sieviešu baru pretim skujiņām un krustam. Es gribu teikt — ne krustam, bet ornamentam, kur paslēpts mūsu valsts un tautas stiprums. Un es vēl gribu teikt, ka viņa ir ne tikvien laba sabiedriska darbiniece, bet arī laba ķēk... laba saimniece. Skaidrs pierādījums ir šis bagātīgi klātais galds, pie kura gardumiem mēs mielojamies. Sievas godu viņa arvien ir augstu turējusi un mūsu namatēvam sagādājusi daudz patīkamu stundu. Viņš var lepoties ar bērniem, kas ne katram modernam vīrietim iespējams. Ņemot vērā visu to, ko es gribu teikt, pacelsim savas glāzes un novēlēsim augsti godātai namamātei nosvētīt vēl daudz tādu

šūpuļa svētku pie tāda galda, darbojoties tautas labā.
Urra! Urra!

Viesi piecēlās. Vēlēja laimes. Galda otrā pusē kāds uzsāka: «Sveiks lai dzīvo . . .» Dziesmu tūliņ uztvēra arī citi. Dziedātāju balsis bija gan drusku aizsmakušas, bet tas tikai pavairoja dziesmas svinīgumu.

— Pateicos, pateicos, — dvesa Melluma kundze. Viņa gan gribēja atbildēt ar runu, bet nespēja. Svētas sajūsmas asaras bira pār vaigiem. Ak, šīs asaras! Tās bija pavisam citas, ne tādas, kuras bija raudātas dažas stundas atpakaļ vīra kabinetā.

Viesi norimās un apsēdās. Melluma kundze jau gribēja piezvanīt, lai ienes desertu, kad kāda dāma, vēl jauna un vispār atzīta par ļoti interesantu, piecēlās. Viņas uztraukums, kas parādījās zibenīgos skatos, liecināja, ka arī viņa grib runāt. Šie skati visvairāk skraidīja no Melluma kundzes uz Nineti, kura, likās, jutās ļoti labi.

— Ko viņa uz jums skatās? — čukstēja Mellums Ninetei.

— Viņa? — Ninete kļuva uzmanīga. Tad pēkšņi iesaucās: — Bet es taču viņu pazīstu! Tas bija labi sen atpakaļ, kad viņu sastapu. Laikam būs interesanti.

Baiļu sajūta pārņēma Mellumu. Istabas gaiss likās piesmacis un karsts kā pirms negaisa. Nebija vairs ko elpot. To laikam jūta arī citi un gaidīja. Dāma sāka:

— Es gribu apsveikt cienīto Melluma kundzi arī no mūsu puses, no sieviešu, lai gan mūsu savienība to šorīt ir jau izdarījusi ar šo vērtīgo puķukurvi. — Dāma ar enerģisku žestu norādīja uz baltajām krizantēmām, kuras stāvēja galda vidū, un turpināja: — Bet es vēl gribu apsveikt arī no savas puses. Cienītais doktora kungs, kurš runāja pirms manis, norādīja uz to darbu, kuru ir veikusi cienītā Melluma kundze. Bet es gribu

pāris vārdos teikt par to darba grūtumu un par tiem šķēršļiem, kas stāv ceļā katrai godīgai sievietei sabiedriskajā dzīvē. — Visi uzmanīgi klausījās runātājā. Viņa bija ļoti cienījama dāma, bagāta vīra sieva un bagātu vecāku meita. Viņa vairāk kā citas varēja lepoties ar savu dižciltību, jo viņas vecāki un vecāku vecāki jau skaitījās par Rīgas pilsoņiem. Tā bija ievērojama ģimene, kuras vārdu ar cienību minēja pilsoņi. Nevainojama pagātne un tagadne, varbūt slavas pilna nākotne. Tā bija ļoti, ļoti cienījama dāma, un viņa turpināja:

— Jā, es gribu jums aizrādīt . . . — Pēc šiem vārdiem sekoja mazs pārtraukums, kurš bija vajadzīgs, lai saistītu vēl to uzmanību, kas nebija saistīta pirmajām frāzēm. — Mūsu ceļi ir grūti. Pie tā ir vainīga pati sabiedrība un visvairāk šīs sabiedrības vīrišķīgā daļa. Mēs gribam, lai mūsu nākošā paaudze uzaug stingra nacionālā garā. Mēs gribam vēl vairāk: lai šī paaudze uzaugtu morāliska un šķīsta. Mums, labākai sabiedrībai, jārāda tautai labs piemērs, lai viņu neaizrautu sarkanie murgi, kuri ir miesīgas izvirtības sekas. Kur visvairāk dzimst ārļaulības bērnu? Strādniekos. Sociālisma sekas. Mums, mums ar savu tikumību vajaga pacelt nabaga grimstošos. Bet kā to mēs lai spējam, kad arī mūsu cieti noslēgtā lokā — ja viņš tāds vēl nav, tad viņam tādām jātop — iezogas elementi, kas ar savu izvirtību ir plaši pazīstami. Mūsu darbs un līdz ar to cienītās Melluma kundzes darbs top simtkārtīgi grūtāks, tādēļ es gribēju uzaicināt visus klātesošos atvieglināt šo darbu, lai sabiedriskās darbinieces nepagurst zem viņa smaguma. Izmetat šos kaitīgos elementus no sava vidus, lai viņi iet uz ielas, jo ielai viņi pieder. Tas bija viss, ko es gribēju pateikt . . . — Runātāja bija stipri uztraukusies. Viņa juta, ka vēl kaut kas jāsaka, bet vārdus nevarēja sameklēt. Viņu arī mocīja Ninetes hipnotizējošais

skats. — Nu ... nu ... es paceļu šo glāzi uz kopēju darbu! — Viņa pacēla un nosēdās.

Viesi izdzēra savas glāzes. Iestājās klusums. Neviens nezināja, ko teikt un kā izgaisināt runas iespaidu. Ninete bija pirmā, kura pārtrauca klusumu.

— Cienītā kundze, es esmu sajūsmināta par jūsu runu un tādēļ ar labpatiku varu jums atgādināt, ka neredzu jūs šovakar pirmo reizi. Es sastapu jūs jau pirms pāris gadiem.

— Rīga nav liela. Uz ielas var sastapties un ievērot cilvēkus, — dusmīgi atcirta runātāja.

— Nē, cienītā kundze, tas nebija uz ielas.

— Jūs citur mani nevarējāt sastapt.

— Bet tomēr tas tā bija. Es jūs sastapu kādā viesnīcā Brīvības ielā ... Bija jau labi pēc pusnakts. Es biju blakus numurā. Mēs sastapāmies koridorā. Jūsu pavardonis man bija labi pazīstams. Varbūt tas arī bija tas iemesls, kādēļ es jūs atceros. Parasti nemēdz atcerēties tās sievietes, kuras naktīs satiek viesnīcu koridoros. Uz atkalredzēšanos un kopīgu darbu es iztukšoju šo glāzi! — Ninete smaidīja mierīgi. Tikai apkārtējos šis smaids bija izzudis.

— Tā ir nekaunība! Nejedzība! — atskanēja saucieni. Interesantā dāma iekrita histērikā. Viesi piecēlās no galda. Katrs domāja, kā ātrāk dabūt savu mēteli. Likās, ka šī māja deg. Tas bija vēl vairāk nekā ugunsgrēks: dega pilsoniskais gods. Nelīdzēja ne atvainošanās, ne lūgumi — viesi izklīda vēl ātrāk, nekā bija sanākuši. Pilsoņu gods bija liesmās.

Deserts palika neapēsts. Ja kāds ēdiens, kurš ir sagatavots viesiem, aiz kaut kādiem iemesliem netiek nogaršots, tad namamāte var būt pārliecināta, ka pār viņas māju jānāk nelaimei. Bet šī nelaime jau bija atnākusi. Viņa bija istabās, uz ielas, visā pilsētā ...

KĀRLIS KURONS

(1898—1929)

«1929. gada 18. oktobrī zem tramvaja vagona gāja bojā b. K. Līcis-Kurons — jaunais, kareivīgais latviešu kritiķis un dzejnieks,» nekrologā 1930. gadā varēja lasīt «Литературная энциклопедия» 3. sējumā. Kurons bija rakstījis šim izdevumam par latviešu literatūru.

Viņam bija smaga dzīve. LSD biedrs (no 1912. gada) izsūtījumā Sibīrijā saslima ar kaulu tuberkulozi. Pēc revolūcijas ārstējās, strādāja vienkāršu darbu un rakstīja.

Apbrīnu rada K. Kurona literatūras kritiķa potenciālā erudīcija, viņa drosme un reizē paškritika. Pēc Andreja Upīša «Proletāriskās mākslas» (1920) viņš kā otrais ķeras klāt pie tik lielas tēmas, kāda ir tolaik strauji augošā, tomēr pretrunīgā krievu padomju literatūra. «Vispirms: autors nav apmierināts ar savu darbu,» tā sākas grāmata «Revolucionārās Krievijas rakstniecība ceļā uz rītdienu. 1917—1923. Apcerējuma pavedieni» (1925), kurai ir 144 lappuses un kura iznāca 2000 eksemplāros. Grāmatā aplūkoti tādi jautājumi kā akmeisms, futūrisms, imāžinisms, zemnieciskā un proletāriskā dzeja, «aizgājēji» un «līdzgājēji», zemnieciskā un proletāriskā daiļproza, revolucionārās Krievijas rakstniecības izredzes.

Dažās vīletās pazib L. Laicena, Raiņa, K. Pelēkā un

V. Knorīņa vārdi. Gorkiju kritiķis dēvē par krievu proletariāta Raini un secina: «Gorkija baskājis ir tas pats Raiņa «pazudušais dēls» un «kalnā kāpējs», individuālists romantiķis ar neskaidrām sabiedriskām tieksmēm, tiesa — impulsīvi straujāks, kas izskaidrojams ar īpatnējiem Krievijas apstākļiem, toties idejiski nenoteiktāks» («Ievads»).

Daži K. Kurona dzejoļi ievietoti antoloģijā «Gadi saucaus» (1965).

REVOLUCIONĀRĀS KRIEVIJAS RAKSTNIECĪBA CEĻĀ UZ RĪTDIENU

Fragments

— — — zinātne no absolūtas kategorijas, cilvēces vairākumam nevajadzīgas un šķietami (kapitālistiskā sabiedrībā bieži vien pat tieši) naidīgas kļūs par to burvja zizli, kurš ne vien avotus atdarīs klintājā — pašu klintāju pārvērtīs par verdošu avotu. Pielaižot līdz ar Friči¹, ka, zinātnes sabiedriskām funkcijām paplašinoties, ņems pārsvaru «racioneli loģiska, abstrakta, kristālskaidra domāšana», šo pārsvaru var iedomāties vienīgi kā sabiedriski kvantitatīvu (loģiski domājošu tūkstošu vietā loģiski domās visi tie miljoni, kuri tagad bieži vien nemaz nedomā). Palikdama abstrakta savos paņēmienos (zinātniskā terminoloģija), šī zinātne kļūs daudz konkrētāka pēc sava satura: pētījumu objektu un atrisināmo problēmu raksturs būs dziļi sabiedrisks un aktuāls. Līdz ar to izzudīs tā disharmonija starp prātu un jūtām, tā meklējošās domas un radošo impulsu savstarpējā atrautība, kas kā vecuma nespēks un cilvē-

¹ Vladimirs Friče (1870—1929) — padomju literatūras un mākslas zinātnieks.

ces smadzeņu atrozija ar tādu pesimismu izskan caur «špenglerianiešu»¹ traģiski sakostajiem zobiem.

Cilvēces smadzenes nav atrozējušās, viņas ir tikai slimas. Intelektuālie un emocionālie šo smadzeņu centri — kaut smagas operācijas ceļā (ne pēc Šteinaha², bet pēc Marksa-Leņina metodes) — organiski jātuvina, no sabiedriskām interesēm atrautai nedzīvi teorētiskai domai jāpludina pāri kolektīvu tiecienu un enerģijas verdoši kūšājošā iekšējās sekrēcijas strāva. Radot materiālus priekšnoteikumus jaunai kultūrai, ir jārada arī jauns šīs kultūras darinātājs cilvēks. Te šodienas un tuvākās rītdienas mākslas tiešs uzdevums.

Bet arī tālākā rītdienā, komunistiskā sabiedrībā, mākslas sabiedriskā nozīme, domājams, tikai pieaugs. Grūti iedomāties komunistiskās sabiedrības «nākotnes pilsoni» kā tādu «šīberi», kura paurē, uz auksta aprēķina troņa sēdēdams, patvaldnieks prāts (pēc Fričes *ratio*) turēs guļamistabas izpriečām ieslēgtu savu nelaimīgo otro pusī — emociju. Nākotnes cilvēka psihē emocija nebūs valdonīgā prāta «dzīves pavadone» izpriečas brīžu vajadzībām, — viņa būs tā pilntiesīgs līdzbiedris un iedvesmotājs priekšā stāvošām cīņām ar dabu — kā dienas darba praktikā, tā arī radošās fantāzijas lidojumos. Nākotnes cilvēks domās ne tikai ar abstraktiem jēdzieniem, viņš domās arī ar tēlu un gleznu palīdzību — kā tas arī nepatiktos mākslas likvidācijas teorētiķiem, sākot ar Špengleri, beidzot ar «ļefistiem» un V. Friči. Konkrēti: pēdējais domāšanas veids rosinās pirmo un zināmos gadījumos — kultūrvēsturiskos un sabiedriski psiholoģiskos pētījumos — dos tai bagātu, mākslas sintēzēs un koncepcijās sistemātisku faktisku materiālu.

¹ Osvalds Špenglers (1880—1936) — vācu filozofs, ideālists, sludināja pesimistiskus uzskatus par sabiedrības attīstību.

² Eižens Šteinahs (1861—1944) — austriešu filozofs un biologs.

OSKARS RIHTERS

(1888—1938)

Nu jau desmit gadus latviešu sarkanā partizāņa un padomju rakstnieka Oskara Rihtera stāsti un apraksti labi pazīstami Padomju Latvijas lasītājiem. Ir iegūts zināms priekšstats arī par pašu autoru — pašai dziedzīgu, atjautīgu cilvēku.

Par rakstnieka darba sasniegumiem liecina arī psiholoģiskā novele «Melnbrūnā lapsa» un divas vēstules, kuras publicēšanai nodevis Hugo Rukšāns.

MELNBRŪNĀ LAPSA

Likās, ka gar jumta malu kāds skrāpētos. Brejs izlīda no būdas un apskatījās: tā bija — taigā gaidāma vētra. Pret vakariem debesis vēl bija rāmas un dzidras, bet no ziemeļrītiem jau cēlās pirmie mākoņi. Lejāk, dziedādams klints šķautnēs, virmoja vējš. Klusu šalkdamas, kaut kur no kalnu virsotnēm norautas, reizē ar vēju joņoja sniega pārslas. Brejs nopurinājās, bet tūlīt arī tīksmi pasmaidīja. Lai — vēl šodien viņi dosies mājup un, krietni airējot, pēc piecām sešām dienām būs galā... Viņš paņēma pie priedes pieslieto cirvi un ielīda atpakaļ būdā.

Uz grīdas nometušies, būdas vidū rīkojās viņa biedri — brāļi Ardi. Ar parasto mednieka veiklību tie

sēja un krustoja paku pēc pakas. Brejs pievienojās tiem. Apmierināti un ar labpatiku, bāzdami maisos, tie palūkoja čaukstošās, mīkstās vāveru, caunu un sermuļu ādiņas — savu sūri grūti nopelnīto visas ziemas medījumu. Ar sevišķu interesi un baudu viņi nolūkojās un aptaustīja melnbrūnās lapsas ādu. Likās, ka tā mirdz un laistās. Brejs pārvilkā ar roku, un nodzirkstīja vien. Visi iesmējās. Tā piederēja Brejam. Trīs dienas un trīs naktis kalnos un aizās kaucošā putenī viņš vajāja šo melnbrūno lapsu... Rūpīgi salocījis, Brejs iebāza ādu maisā.

— Tūkstoš pudu labības vai tūkstoš rubļu! — tā rudenī, kad viņi devās medībās, bija teicis agents.

Tā bija laime. Tā bija vesela bagātība. Tā uzsmaidīja starp simtiem vienam.

Brejs atkal tīksmi pasmaidīja, un sirds ietrīsējās priekā. Viņš pavērās biedros. Divi sastingušu, nedzīvu acu pāri urbās maisā. Brejs sarāvās.

— Nu, nu! — Viņš piegrūda vienam no brāļiem pie pleca.

«Tūkstoš pudu labības vai tūkstoš rubļu un ap četri simti vēl no kopējā medījuma!» Varbūt arī tāpēc Brejs tā steidzās uz māju. Vēl šņāca un trakoja Višeras upe, vēl vakar, raudami kokus un krūmus, brakšķēdami, lūzdami pret klinšainajiem krastiem, uz leju no upes augšas joņoja aizkavējušies ledus gabali. Taisnība jau bija gan: aprīlī reti kāds devās pa Višeras upi...

— Nezin, kā būtu, — sasējis maisu un laizdamies uz lāvas, pēkšņi ieminējās jaunākais Ards. — Vai nebūs par agru? Klau, kā trako vētra...

Brejs viegli nodrebinajās: varbūt tiešām par agru? Nez kādēļ viņš šodien tā nervozē?

— Jāaizskrien un jāapskatās, — viņš noteica.

— Vajadzētu gan, — no lāvas viņam piebalsoja Ards.

Vecākais Ards klusēdams paķēra cepuri un devās Brejam līdz. Pa iemīdīto taciņu viņi aizgāja līdz klints kraujai.

Taigā jau trakoja vētra. Šņāca un drebēja pinkainās ciedras. Kauca un gaudoja klints malā priedes. Nemierā locījās no sniega atbrīvojusies asā taigas zāle. Griezdamies pāri kokiem, pāri klintīm lidoja pērnās lapas un skujas...

Ards ciešāk uzmauca cepuri.

— Neiznāks, neiznāks šodien braukšana, — līzdams gar klints malu un raudzīdamies lejā mutuļojošajos Višeras ūdeņos, prātoja Ards. — Paskaties tik...

Turēdamies pie klints šķautnēm, pret vēju pagriezies, tam blakus uzmanīgi virzījās Brejs.

— Paskaties tik! — kāpdamies nostāk, atkārtoja Ards.

Brejs pieliecās.

— Zēl gan. Būs tomēr jānogaida...

Tālāk viņš netika. Ass klints gabals, Arda rokas sviests, aprāva viņa domu. Viņš paklupa, vēl uz mirkli apsviedās ar seju uz augšu, tad nogāzās bezdibenī. Kā ceļu rādīdams, viņam pa priekšu noripoja šķautnains akmens.

Ards pieklupa pie radzes bluķa malas. Šķita, ka ūdens virpuļos vēl paceļas pāršķeltā Breja galva. Likās, ka melnajos ūdeņos Brejs vēl kliedz...

Ards pietrūkās, noslaucīja no pieres sviedrus un skriešus devās lejā uz būdu.

«Tūkstoš pudu labības vai tūkstoš rubļu!» — asiņainā doma smacēja viņu vai nost.

— Nelaimel Palīgā! — viņš kliezda, būdai tuvodamies. — Brejs iegāzās upē, brāl!

Neviens neatbildēja, neviens neatsaucās, būdas durvis bija vaļā.

— Brāli! — viņš iesaucās vēlreiz, skriedams būdā.

Bet tur viss bija klusu, nebija neviena, tur nebija pat ādām piebāzto maisu.

Ards apskatījās.

Ko tas varētu nozīmēt?

Nesapratnē viņš paspēra soli un vēlreiz apskatījās: tukšs! Un briesmīga doma uzliesmoja smadzenēs. Kakls aizžņaudzās. Vētra šņāca un dunēja ausīs: atstāts!

— Atstāts! — viņš iekliedzās un lēcienā metās pie savas gultas vietas.

Velti. Šautenes tur vairs nebija. Pieskrēja pie krāsns priekšas, grābstīja, izmeklējās veltīgi: cirvja tur nebija. Streipuļodams pielīda pie pārtikas kambarīša. Arī tas bija tukšs! Sarāvies, sakņupis aizlīda atpakaļ pie krāsns priekšas, taustīja drebošu roku: sērkokociņi neatradās. Roka atdūrās pret asu, akmens vietā iemūrētu klints gabalu.

Ietrīsējās, nodrebēja Arda stāvs. Tad ar briesmīgu spēku viņš izrāva klints gabalu un, smagi elsdams, izmetās pa durvīm. Viņš skrēja pa taciņu lejā, kur, krastmalā izvilkta, stāvēja laiva. Vētra šalca sejā, sāpīgi sitās acīs asie ciedru zari, metās kājas koku saknēs. Ards klupa, cēlās un skrēja atkal. Caur zariem jau reizū reizēm varēja pamanīt mutuļojošo upi, varēja saskatīt pat vētras izgāztos kokus, kuri, grimdami ūdenī un atkal celdamies, kopā ar ledus gabaliem traucās uz leju. Bet laivas tur nebija.

Ards izskrēja krastmalā, paskatījās: kādu pusversti lejāk pa upes vidu trakā ātrumā traucās uz priekšu viņu laiva. Saliecies pie stūres sēdēja viņa brālis Ards.

— Brāli! — mežonīgi iekliedzās atstātais.

Brālis neatskatījās. Laiva bultas ātrumā drīzi vien pazuda upes līkumā aiz melnā ciedru vaļņa. Ards

atvirzījās no krasta, bezspēkā saļima, no krāsns priekšas izrautais akmens izslīdēja viņam no rokām . . .

Taigā trakoja vētra, nerimstoši joņoja pēdējā sniega viesuļi, kauca un svilpa krastmalas klintīs . . .

«Krievijas Cīņa», 1927, 134.

SĪMAŅA BERĢA ¹ VĒSTULE OSKARAM RIHTERAM

Maskavā 4. jūnijā 1934

Dārgais biedri Rihter!

Ar lielu prieku un uzbudinājumu rakstu Jums šo vēstuli, jo — ir par ko priecāties: Rihters, īstais Rihters, tāds, kādu mēs pazinām «Sarkanos izlūkos», nav miris, bet ir atkal pie rakstniecības apvārksņa. Debitē ar jaunu, lielu darbu, par kuru ir vērts Jūs apsveikt un dot attiecīgus aizrādījumus.

Nezinu, ko Jums rakstījis b. Pelēkais, bet dabūju no viņa zināt, ka izdevniecībā šo Jūsu darbu tādā veidā negrib izdot, palūdzu ieskatīties un biju pārsteigts, ka tanī laikā, kad mēs publicējam samērā daudz vājākus kā tēmas, tā mākslinieciskā izstrādājuma ziņā darbus, tāds darbs tiek «marinēts», atlikts uz vēlāku laiku, kur mūsu straujā dzīve un cīņa steidz milzu soļiem uz priekšu un kur tādām darbām vajadzēja jau parādīties pārs gadus atpakaļ. Tāpēc ar b. Pelēko drusku draudzīgi salamājos, jo man vēl «sirdi vecs krenķis» pret viņu un b. Jokumu, ka viņi toreiz, redīgēdami tos Jūsu «Sarkanos izlūkus», šo spilgto un spēcīgo grāmatu izlaida ar tik daudzām nepiedodamām valodas, rakstības un drukas kļūdām, kur patiesībā nevajadzēja daudz

¹ Sīmanis Berģis (1887—1943) — latviešu padomju rakstnieks.

«pielikt redakcijas roku» un šos grumbuļus nogludināt, lai tā būtu patiešām viena no labākām daiļprozas grāmatām latvju proletāriskajā literatūrā. (Starp citu: vai b. Jokums Jums tika aizsūtījis «Sarkano izlūku» drukāto eksemplāru, kurā es ņēmu šos valodas grumbuļus nolīdzināt?) Tā kā «Celtnes» jaunā redakcija no vecās saņēma diezgan patukšu «portfeli» un daudzi ienākošie darbi ir daudz zemāki par Jūsu «Mežu», tad ar lielu sajūsmu likos pie viņiem, lai šo «Mežu» tūlīt pasniegtu lasītājiem. Jo, objektīvi ņemot, man ir principiēla domstarpība ar b. Pelēko attiecībā pret šo darbu, kā arī pret tā saukto «jauno» rakstnieku darbiem vispār: šis darbs jau tik gatavs un pilnīgs, ka pie viņa nevajaga daudz «pielikt roku», nevajaga viņu sūtīt autoram atpakaļ — tāds stila un rakstības nogludinājums, atsevišķi nedaudzie strīpojumi, kādi pie šī darba vajadzīgi, ir katras proletāriskās avīzes vai žurnāla redakcijas pienākums... ja vien viņa stāv savu uzdevumu augstumos.

Un tādi, teikšu īsi, mēs nolēmām Jūsu stāstu laist «Celtņē», jo pēc mūsu plāna gadā ietilpst divi garāki stāsti: viens (J. Svēres «Ziemupes asākie cīņu mēneši») patreiz beidzas un nākošā (sestā) «Celtnes» numurā parādīsies Jūsu stāsta iesākums, tas ir, protams, ja Jūs tam piekrītat. Tāpēc visā īsumā aizrādīšu uz tām galvenākām kļūdām, kādas esat pielaidis un kurās bij jānovērš, kā arī — kā es to izdarīju.

1) **Garie «protokolējumi»** — tas ir naturālistiskās literatūras piegaršas, nogurdinošs un izplūstošs tēlošanas veids. Jūs ņematies ražošanas apspriedē plānu dalīt un apspriest visos sīkumos, kvartālu pēc kvartāla, iecirkni pēc iecirkņa, kur cipari, nebeidzami cipari birst uz lasītāja galvas, to nogurdinādami un «palaizdami no savām rokām vaļā», kur tas nedrīkst notikt, sevišķi rihteriskā darbā ne, jo Rihteram ir veikls, dzīvs un

vienmēr plūstošs, vienmēr dzīvs stāstīšanas veids: ne tik daudz tēlojošs kā atstāstošs un dramatiski spraigos dialogos noritošs. Tāpēc šīs garās protokolu vietas izsit tiklab Rihteru, kā lasītāju no lomas un omas, paliek garlaicīgas un pavisam pazemina literāriskā darba augsto vērtību. Lasītājam nevajaga taču visus šos tūkstošus un atkal tūkstošus kubus zināt smalki un sīki pa visiem kvartāliem, pa apakšiecirkņiem. Pietiek notēlot pirmo visos sīkumos, lai rādītu strādnieku aktīvo piedalīšanos plāna apspriedē un izdalīšanā. Tālākos vajaga atstātīt īsiem vārdiem, bez tiem daudzajiem cipariem, pametot, protams, strādnieku un aģentu raksturīgākos iebildumus, piekrišanu un papildinājumus. Tā arī izdarīju un centos nedaudzajos atstāstījuma teikumos ieturēt «rihterisko» valodu.

Tehniska piezīme: daiļprozas darbos nav smuki, griež acī un bojā lasītāju estētisko sajūtu cipari, ja viņi atzīmēti ar cipariem — tie jāraksta vārdos.

2) Pārāka «dokumentēšana» — arī vecs un slihts paņēmieni. Jūs ņematies uz veselām 23 lappusēm izrakstīt daudzus sacensības izsaukumus, atbildes, uzsaukumus, pavēles, sienas avīzes rakstiņus, balto uzsaukumus. Pietiek burtiski pievest tikai pa vienam no katras grupas, tālākos ļoti īsi atstātīt, lai stāsts nezaudētu savu spraigumu, jo šis stāsts — dzīvas, aizraujošas cīņas stāsts —, kurš nedrīkst izplūst garos blakus momentos, nedrīkst izlaist no rokām stāstījuma pamatjaudu: viņā naski jāiepin mazi paskaidrojumi un jāiet tālāk. — Tā arī izdarīju.

3) Atkārtotāšana: 186. — 196. lpp. Jums atkal uzsaukumi (burtiski), atkal Samāriņš noņem ar radio utt. — lietas, par kurām jau iepriekš daudz aizraujošāki esat pastāstījuši un tās attēlojuši. Nedrīkst at-

kārtoties, tas tēlojumu padara smagu, neinteresantu, nokauj «rihterisko» spēku un svaigumu.

Tas arī viss — tas galvenais. Tālāk sekoši tehniski un citi sīkumi.

a) Nevietā virsrakstu «baškirot», jo, lai gan stāstā Jūs baškiem piešķirāt centīgu trieciennieku lomu, nostādāt viņus krieviem un latviešiem par priekšzīmi, tomēr stāsts grozās ap meža sagādes ciņām, kurās lielu lomu spēlē arī pārējās tautības, un pats stāsts sevī nesatur tik daudz nacionālās īpatnības, lai viņu par «baškiri» nokristītu. Tāpēc stāstam pametu latvisko nosaukumu «Mežs», kurš ir ļoti aptverošs un piedienīgs šai tēmai.

b) Nevietā tā krieviskā «tāpele», kuru diezin kāpēc esat uzsprauduši tūlīt pēc titula. Pats stāsts rāda, kur darbība norisinās. «Tāpeļu» māksla ir tikai izkārtņu māksla, tukši kļiedzoša un nepiedienīga, drīzāk aizska-roša.

c) Baškiņu dziesmas un baškišķo tekstu vispār gribu, lai viņš iznāktu pareizs — kā baškiņu tekstā, tā dziesmu atdzejojumos. (Pirmos pantus pat neesat tulkojis.) Cerēju to viegli dabūt gatavu, bet izrādās, ka šeit Maskavā ar to arī ir lielas grūtības: ilgi nevarēju dabūt literārisku baškira, beidzot sadabāju Kalnu institūtā, bet tas, pagāns, «laužas» un jau piekto dienu muļķo manu meitu, kurai uzdevu to «apstrādāt». Rīt no rīta man jā-dod pirmo peršu tulkojums, jo numura pirmās loksnes ies presē, pulkstens jau viens naktī, bet mana meita vēl nenāk mājā. Tomēr ceru, ka viss noies gludi.

d) Rakstot jāieturas vienā laikā: nedrīkst lēkāt no pagātnes uz tagadni, tas šausmīgi bojā stāsta māksliniecisko vērtību, griežas kulturēla lasītāja ausīs ar disonansi un nekādi nav attaisnojams. Nesakāt: tā daudzi dara. Tā ir nekulturēlība, mākslas valodas

neizkopšana: smērē tikai vaļā! Pret valodu daudzi mūsu rakstnieki grēko, bet tagadējos laikos, kur cīņa par valodas izkopšanu, tā nedrīkst darīt.

e) Ievēdu atsevišķo nodalījumu nospraušanu un numurēšanu. Tas vajadzīgs, lai atvieglotu lasītāja orientēšanos un tehnisko iekārtojumu ērtību.

f) Bez tam: nogludināju atsevišķus valodas grumbulus, no kuriem tomēr vēl neesat ticis vaļā, kā arī vispār pareizrakstībā neesat sevi diezgan «apkalis». Bet tas taču katras redakcijas uzdevums — jūs teiksat. Tas nu pa daļai tā, bet pašam jāmacās, jāmacās, jāmacās!

Jābeidz — esmu noguris un arī Jūs negribu nogurdināt. Ļoti žēl, ka esat tik tāli¹ un nevaru ar Jums tā pamatīgi mutes vārdiem izrunāties. Tad varētu attiecīgās vietas un norādījumus raksturot ar Jūsu darbu, norādot, kā vajaga un kā nedrīkst rakstīt, lai tāds spējīgs rakstnieks, kāds esat Jūs, augtu pienācīgi un piesavinātos nepieciešamo rakstniecības tehniku. Nošāvu vēl «šausmīgu buku», ka, Jūsu darbu pārrakstot uz mašīnas (kā redzat, daru to pats), neatstāju otro kopiju, kuru Jums aizsūtīt, lai Jūs redzētu, kāds Jūsu darbs izskatās pārrakstīts. Kad pārrakstīju b. Svēres stāstu, tad to izdarīju un viņam aizsūtīju. Tur bij daudz vairāk labojumu jātaisa, bet viņš tomēr bij mierā. Šoreiz man mājā nebij papīra, steidzos, rakstīju ar lielu sajūsmu, lai dabūtu visu stāstu gatavu, jo viņš patiešām ir viens no labākajiem, ja ne pats labākais mūsu šīgada literāriskajā ražā.

Pelēkais tur kaut ko murmina, ka Jūs ar to nebūšot mierā, uzņemdamies it kā «kulturēlu» pārstāvību par Jums. Neredzu tomēr iemeslu šai viņa «buktīgai» taktikai, jo darbs ir vērts, lai viņu tūlīt nodrukā.

¹ O. Rihters tolaik dzīvoja Baškīrijā.

OSKARA RIHTERA VĒSTULE SĪMANIM BERĢIM

Sīman Berg, Sīman Berg!

Es zinu, ka Tu esi vecs vilks. Es zinu, ka Tu esi stāigājis ne tikai Latvijas un Krievijas laukus un mežus, bet arī Amerikas. Bet arī es esmu vecs vilks, arī es esmu gaudojis Latvijas, Somijas, Lietavas, Polijas mežos un purvos. Tā vilks vilkam nevar rakstīt, kā Tu man raksti. Zini, ka ne ar glaimiem, ne ar naudu, ne ar kādu varu nedabūs mani ne uz priekšu, ne atpakaļ, ne pa labi, ne pa kreisi. Un, ja tas būtu savādāk, tad es nebūtu varējis staigāt pa Karēliju, Poliju, Igauniju, Latviju. 7 gadi vecs es jau ar tēvu mežā vilku zāgi, 10 gadu vecs es jau dedzināju muižas šķūņus, 18 gadu vecs es jau auļoju partizāņu priekšgalā, durdams lielgruntnieku vēderus. Un tāpēc ar mani jārunā kā ar vīru. Klausies, Sīman Berg, es nav neliels, ne mazs, ne vidējs rakstnieks. Es esmu izlūks partizānis. Es rakstu tikai sevišķos momentos. Es rakstu tad, kad sirds man sāk sist 160 reizes minūtē. Es rakstu tad, kad miera es nezinu nekur. Es rakstu tad, kad iedomājos par Žoržu, Eini.¹ Es rakstu tikai, kad gaudo vēji, joņo sniegi. Es rakstīdams atvieglinu savu sirdi. Slikti, bet es verdziski pieturos pie faktiem. Kāpēc «Karēlija» stiprāks par citiem stāstiem? Tāpēc, ka tur vissmagāk man ķēra, ka viss tas norisinājās tā, kā es rakstu. Rokas man tagad sadzijušas, bet smagas rētas vēl tagad redzamas no maniem paša kodieniem. Es saprotu, kā vajag rakstīt, vai Tu domā, ka es nesaprotu, bet es vienkārši — nespēju. Man daļa

¹ O. Rihtera stāstu varoņi.

smadzeņu ir «izsaldēta», «izšauta». 32 reizes es esmu bijis dziļā ienaidnieka aizmugurē, tāvad 64 reizes es fronti vien esmu pāri gājis. Desmitiem, simtiem reižu es esmu šauts, ziemā pār upēm peldējis, sities, dūries, pat zobiem kodies. Vēl tagad staigā pa Latviju cilvēks, kam nokodu es degunu tanī brīdī, kad man nebij vairs patronas, kad es no šī cilvēka biju nosists gar zemi. Nu, un pats par sevi, tas maz pa mazām saēda manas smadzenes, manu sirdi, nervus, manu agrāko, patiešām apbrīnojamo dzelzs izturību, uzņēmību. Es vairs nespēju. Un mani var lielīt, mani var gānīt, tam nav nekādas nozīmes. Viss veltīgi. Es varu par jaunu Ulmani uzspriecināt, bet Rīgu ieņemt es vairs nespēju, es varu uzrakstīt vienu otru stāstu, bet nopietnu romānu uzrakstīt es nespēju un nekad nespēšu.

Pateicoties Pelēkā un Tavai, Sīman, pareizai kritikai, es nākošos stāstos varbūt vairs nepielaidīšu tik nejēdzīgas kļūdas kā «Urman»¹, bet visā visumā nekas sevišķs nebūs.

Otro un trešo daļu «Mežs» es rakstīšu atkal rudenī, kad gaudos vēji. Mēģināšu jau rakstīt spēcīgu, bet kas iznāks — nezinu. Zinu tikai to, ka lasītāji (pateicoties zēmam izglītības līmenim) tomēr ar interesi lasa manus stāstus. Tas nu ir fakts. Bet tam taču vēl nav nekādas sevišķas nozīmes, es to pilnīgi saprotu. Nedomājat, ka es esmu tik naivs vai muļķīgs. Es taču esmu lasījis Londonu, es taču esmu lasījis Sinkleri, Knutu², Zolā, Šolohovu, pat Šekspīru, Šilleri un zinu, kas ir labs romāns vai stāsts.

¹ «Urman» — baškīriski «mežs», O. Rihtera stāsta sākotnējais nosaukums.

² Knuts — domāts norvēģu rakstnieks Knuts Hamsuns (1859—1952).

Pašreiz es rakstu priekš grāmatas «Pa ienaidnieka aiz-
muguri» jaunu, garāku stāstu, ņēmu vērā P e l ē k ā un
T a v u s aizrādījumus. Redzēs, kas iznāks.

Palieku ar sirsnīgiem sveicieniem
Jūsu Džeks — Rihters

12./VI 34. g.

P. s. Kad es saņemšu pirmos «Celtnes» numurus, es
rakstišu atkal Tev un Tu rakstīsi atkal man. Tik viegli
Tu no manis vairs vaļā netiksi. Es maženīt jūtu Tevī
spēku.

Džeks

ELĪNA ZĀLĪTE

(1898—1955)

Vai zināt, ka Elīnas Zālītes pirmais un reizē vienīgais dzejoļu krājums pieaugušajiem «Sila ziedi» iznācis piecas reizes — 1930., 1931., 1934., 1937. un 1940. gadā? Uz jautājumu, kāpēc šī grāmata tik populāra, literatūras zinātniece Biruta Gudriķe, kas kārtro rakstnieces Kopoto rakstu izdevumu, atbild: «Tā ir subjektīva, rōmantiska jaunības nemiera pilna dzeja, kas saista ar izjustu pārdzīvojumu, vienkāršību un humānismu.» («Latviešu literatūras darbinieki», 1965, 328. lpp.). Varētu vēl piebilst: arī tāpēc, ka E. Zālītes izjūtas pauda plašu sabiedrības slāņu — nemantīgo un mazmantīgo ļaužu bēdas un ilgas, izteica viņu neviltoto pasaules uztveri.

Publicējam dažus dzejoļus no «Sila ziediem».

SIRDS UN BRILJANTS

Kā noguris un badains suns
Gar logiem, kuros dega guns,
Pa tumšām ielām klīdu es
Bez darba un bez pajumtes.
Bij seja pelēka kā kaps,
Un izsalkums pie zemes māca.

Bet ļaudīm, kuri pretī nāca,
Es biju vienaldzīgs kā stabs,
Kā ielas akmens, dubļu pika,
Kā nevajadzīga nauda plika.

Ak, ja tas briljants, kas tur logā,
Par sirdi krūtīs manim būtu,
Kā ļaudis plēstos, it kā krogā,
Lai tikai to par savu gūtu!

Bet krūtīs pukst man sirds
No dzīvām asinīm un miesas,
Kas trīc un dreb un izmisumā raustās,
Kur katrā dzīslīņā ir sāpes austas,
Kas tīkos gan pēc tādas tiesas liesas?
Lūk, lūk, kā logā briljants mirdz!

MĀNĪGĀ LAIME

Nekad es dzīvē neesmu varējusi
Tā droši, skaļi laimei pretī skriet:
Pie tās bij jāzogas pa sētas pusi
Kā ubagam, kas druskas lūgties iet.

Nekad es dzīvē neesmu drīkstējusi
Par mirkli ilgāk no tās kausa dzert:
Bij jābaidās un jāizturas klusi,
Kā zaglim jādreb, vai kāds nenāk tvert.

Jā gan, man bailes bij, jo laimi zagu
Pa drusciņai no tiem, kam viņas daudz,
Kas dzīves saldo pārpilnības ragu
Pie lūpām droši ceļ un savu sauc.

Kā badains bērns es dažu augli rāvu,
Kas bagātnieka sētai pāri līkst,
Un savai galvai kaunu virsū krāvu,
Vai lepni saslieties vairs viņa drīkst?

Nu redzu: zemošanās bija velta,
Tā laime mānīga un viegli sver;
Tā naktī pasakā rod kaudzi zelta
Un otrā rītā — sausas lapas tver.

ZIEDU KURPĒS VASARA

Ziedu kurpēs vasara
Stāv pie mana loga —
Nodreb sirds kā līgana,
Vēja skārta roga.

Nemiens karsti krūtīs spiež,
Naktīs dusas nava,
Rudzos saldi grieze griež,
Smaržo lauks un pļava.

It kā sila dzeguze
Sirdī ilgas zvana.
Liekas, visa pasaule
Nu ir tikai mana.

Rokas karsti gaisos tver.
Zvaigznes saķert tiecas,
Rītā tukšas saujas ver,
Gurdi zemē liecas.

Aiziet samta zābakos
Vasara gar logu,
Iemet matos zeltainos
Sudrabetu sprogu . . .

VIRŠI ZILI

Virši zili, virši sārti
Tā kā jūra zib un ziēd —
Pēdējie tie goda vārti,
Vasara kur cauri iet.

Vēl gan silti vēji staigā,
Bites saldi ziedos san,
Bet jau klusā dabas vaigā
Rudens tuvums jaušams man.

Skumji zilos viršos skatos,
Cilvēks mīļš man prātā nāk,
Kuram mīkstos, tumšos matos
Daži sudrabort jau sāk.

Rodas karsta vēlēšanās
Rokas tam ap kaklu vīt,
Kamēr viņa dzīslās, manās
Vēl no vasaras kas mīt.

Paies gadi, norims ilgas,
Acīs uguns izdzisīs,
Dvēseli kā sausas smilgas
Saltas, tukšas dienas tīs.

Kamēr lūpas zied kā ķirši,
Lai tās skūpstus steidzas dot:
Sirmi mati, zili virši
Rudeni sāk iešūpot.

KĀRLIS FIMBERS

(1898)

Trīsdesmito gadu sākumā, kad Voldemāra Branka un Kārļa Fimbera vadībā iznāca progresīvā «Literatūras Avīze», presē pa reizei parādījās arī ražīgā prozaiķa K. Fimbera raksti par literatūru. Ievadrakstam «Rakstnieki, grāmatas un lasītāji» («Literatūras Avīze», 1931, 11. X) sekoja īsāka, toties konkrētāka piezīme — «Pelavas» («Literatūras Avīzes», 1931, 22. XI), kas parakstlīta ar šifru «K.F.». Autors asi vēršas pret Jēkabsonu Kārli, kurš ražo lētu literatūru («Nikolajs II»), un pret kritiku, kas ņemas slavēt lubiniecismu. Arī te K. Fimbers runā par lasītāju: «Lēto lubu literatūru, tonnām saražotu, ciena ķēkšas un ministru kundzes — tāpat kā spānieši vēršu cīņas.» «Liekvārdība un forma», ««Signāla» rakstnieku vakars», «Jaunākais literatūras frontē» — tādi ir K. Fimbera nākamie raksti.

RAKSTNIEKI, GRĀMATAS UN LASĪTĀJI

Literāti sūdzas par lasītāju trūkumu. Pavirši apskatot, liekas, ka grāmatas tiešām maz lasa. Dziļāk ieskatoties lasītāju izvēlē un pētot nelasišanas cēloņus, jānāk pie slēdziena, ka tomēr pat vissliktāko grāmatu izpērk līdz 500 eks. Bet nu paceļas jautājums: kāda tad ir mūsu

dailliteratūra? Pētot lasītāju sadalīšanos pēc dailliteratūras stāvokļa, novērojami trīs galvenie novirzieni.

Pirmajā ietilpst mūsu sabiedrības zieds, kurš lasa dārgos, šablonizētos darbus ar baronu guļamistabu, dievības un skaisto dabas ainu cildināšanu un kuplu pikantēriju piedevām. Šos darbus ražo ar lielu centību rakstnieki, kuri jau nosirmo ne vien ārēji, bet arī garīgi. Šis pats dievības eņģeļa un šaurās pašpieticības smaids dzejā atzīts par labāko liriku un saņem godalgojumu. Pilsoņiem vajaga saldu miega zāļu, un tādas tiem pasniedz viņu iecienītie literāti, kuri ar dārgiem rautiem svin savas darbu jubilejas, tukšodami tautiskā miestīņa kausus un franču šampanieša pudeles. Nav šaubu, ka viņi arī turpmāk centīsies pasniegt saviem piekritējiem miega zāles literatūras veidā.

Otrais novirziens iet pirmajam paralēli. Tas apmierina lasītāju prasību pēc salkanās lubu romantikas tā dzejā, kā prozā. Šie «literatūras cienītāji» lasa sievišķīgi uzrakstītās dzejas un romānus par mīlestību, skūpstiem un kriminālistiku. Viņiem liekas lieliski mākslas darbi tulkotie Vollesi u. c. latu romāni, kurus kuplā skaitā piegādā rebinieki, kam rūp sava kabata, ne tautas garīgā līmeņa pacelšana. Šie lasītāji aizraujas līdz asarām par aprakstītām mīlas dēkām, dulcinejām un ansīšiem. Oriģinēlo mīlestības literatūru plaši fabricē daļa no mūsu rakstniecēm. Tās kopā ar saviem tautiskajiem vecromantiķiem spiež tautas mākslas izpratni un gaumi atpakaļ tais laikos, kad Lapas Mārtiņš rakstīja mīlestības gaudu ziņģes. Šie rakstnieki vadās no grāmatu tirgus padibēņu pieprasījumiem, nebēdādami, ka ar saviem darbiem izraksta sev nabadzības apliecības. Viņiem ir sevlīdzīgi draugi, kuri prot labi slavēt un ieteikt, nostādami tautas garīgo tribūnu lomās. Tā ir inde lasītājam, kuru pat ieteic oficiālās mākslas iestādes

un daļa preses, vadīdamās no draudzības un partejiskuma.

Trešais novirziens ir nopietnākais, kuru pašreiz sāk ievērot lasītāji. Tas vērtē un nesaudzīgi kritizē dzīvi, uzrāda viņas ļaunās un neciešamās puses. Viņš ķeras pilsonības dzīvei spieķos un griež to uz priekšu — uz dziļāku mākslas izpratni. Nav daudz to veco rakstnieku, kuri karo pret diviem pirmajiem virzieniem, bet viņu vārdi ir visiem pazīstami (Rainis, Andrejs Upīts, pēdējā laikā Pāvils Rozītis un vēl daži). Pilsoņi, kā raibi kolibri snauzdami savās siltajās ligzdās, lādas par tiem, bet arī viņi spiesti atzīt, ka tie ir mūsu rakstniecības labākie meistari, kuru vārdi iet pāri šaurajām Latvijas robežām, ko nevar sacīt par pilsonisko rakstnieku darbiem. Tas ir gaišs pierādījums, kur slēpjas īstā māksla. Pēdējā laikā viņiem pievienojas daudzi jaunie literāti, kas cenšas turpināt šo meistarū ceļus. Viņi vēl jauni, bet augoši un savos darbos pauž sabiedriski virzošas idejas. Šim virzienam katru dienu rodas vairāk piekritēju. Daudzās valstīs tas izspiež pirmos divus. Tur sabiedrība, izgulējusi garīgās pagiras, alkst tādu lasāmvielu, kas dod spēku. Šī parādība izsauc mūsmāju pilsoņos drebināšanos, un viņi dara visu iespējamo, lai latviešu lasītājus no tā pasargātu. Romantiku un mistiku ražo pudiem. Bet velti! Plaši lasītāju slāņi mostas no garīgās snaudas un piegriežas grāmatām ar sabiedriskām tēmām, kas cilvēku padara redzīgāku un garīgi lielāku. Visu pirmo novirzienu grāmatām ir jāpaliek grāmatplauktos kā tādām, kas nespēj cilvēkam nekā vērtīga dot un dzīvi virzīt uz attīstību. Vecie un jaunie literāti, kļūstiet aktuāli literatūrā! Veidojiet savus darbus šī trešā novirziena garā, kuram vienam ir izredzes piedzīvot nākotni. Veidojiet savus darbus tā, lai tie virza dzīvi uz priekšu — uz attīstību!

ANDREJS BALODIS

(1908)

Andrejs Balodis iedeva «Varavīksnei» 1925. gadā sarakstīto dzejoli «Palladiumā» un kautrīgi sacīja: «Tas ir no kopkrājuma « $5 \times 5 = 25$ dzejas» un padomju laikā nav pārdrukāts.»

Sameklēju minēto krājumu ar dīvaino nosaukumu. 1926. gads. Pieci autori — tā laika skolēni: V. Lukss ar sešiem dzejoļiem, E. Skujiņa, vēlāk pazīstamā rakstniece Rūta Skujiņa, ar četriem dzejoļiem, O. Dekšeniece (Inta Dzene, dzīvo Noriļskā un raksta stāstus) ar pieciem dzejoļiem, V. Eglītis (tagad Leņina komjaunatnes Valsts jaunatnes teātra darbinieks) ar trim dzejoļiem un Andrejs Balodis ar septiņiem dzejoļiem, no kuriem pēdējais beidzas ar vārdu «nost!». Tātad idejisko akcentu nosaka A. Baloža dzejoļi. Grāmatā, par kuru atbildējis A. Ģinters, ir piezīme, kur, starp citu, teikts: «Šis krājums ir arī kā zināma veida pašdarbības sekas. Viņa autori ir jaunieši, kas veidojas, top. Viņu uzskati nebūt visur saskan. Viņi tikai vienoti kopējā darbā, un krājums domāts galveno kārtu šī kopējā darba darītājiem — skolu jaunatnei —, uz kuru vēlēšanos viņš arī iznāk.»

Pārējie seši no A. Baloža dzejoļiem («Šis laiks», «Atkal», «Rīts», «Sarkanā fatamorgana», «Cilvēks, nakts,

vijole», «Pavasariņas sonētas») vēlāk ievietoti grāmatā «Vēji logā» (1955).

Dzejoļi «Cīņu laiks» un «Es teikšu, ka nemīlu tevi» padomju laikā nav iespiesti.

«PALLADIUMĀ»

Bez mērķa klaiņojis pa bulvāriem, pa ielām,
Tik sevis samocīts, tik pārsmags, ļauns,
«Palladiumā» iegāju pa durvīm greznotām un lielām
Un lapā vēros, pasniedza ko automātam līdzīgs klauns.

Bij sludinājumi par apģērbiem, par kostīmiem, par veļu,
Par mākslas šedevriem, kas banāli, un tā bez skaita, —
Es smaržām, pūderiem un zīdiem griezu ceļu,
Līdz pirmos solos izbeidzās man gaita.

Drīz ekrāns uzliesmoja skatiem
Ar mākslas tukšību un saspīlētām lomām, —
Un pilsons pārdzīvoja franču revolūciju par pāris latiem,
Par barbarismu nodevās tas dziļām filozofa domām.

Ak, dziļi pamācošs šis vakars —
Pie marseljēzas skaņām dāmas mīlētāju gaitām izsekoja,
Bet kāds ar jūsu cīņas mērķiem viņam bija sakars,
Ak, tālie varoņi, nekāda prieka domāt nebija par to. Jā.

1925

CĪŅU LAIKS

Ir pienācis reiz vētrains cīņu laiks,
Kad tūkstoš gadu vergu ķēdes rist.
Pār zemi staro liesmains rīta zaigs,
Skan sauciens varens: — Uzvarēt vai krist!

Lai arī smagāks kļūst arvienu spaidis,
Ko izturēt nav krūtīs jaudas,
Šķiet glēvulība katrs vairs
Un nodevība katras raudas.

Aug cīņai pēdējai aiz pulka pulks,
Un ciešāk, ciešāk kopā slēdzas rindas,
Bet naktīs debesīs zied signāls spulgs
Un vēji atnes šķēpu šķindas.

Ir tiešām pienācis reiz vētrains cīņu laiks,
Kad tūkstoš gadu vergu ķēdes rist.
Pār zemi uzzied sārtu flagu zaigs,
Skan sauciens varens: — Uzvarēt vai krist!

1926

ES TEIKŠU, KA NEMĪLU TEVI

Es teikšu, ka nemīlu tevi,
Sev iegalvošu to.
Es noliegšu dzīvē pats sevi,
Sirds milu viskvēlāko!

Ko krāsas, ko plaukstošie ziedi,
Tavs mirdzošais acu skats —
Pret sāpēm šīm neatrast dziedi,
Drūms sevī aprakšos pats.

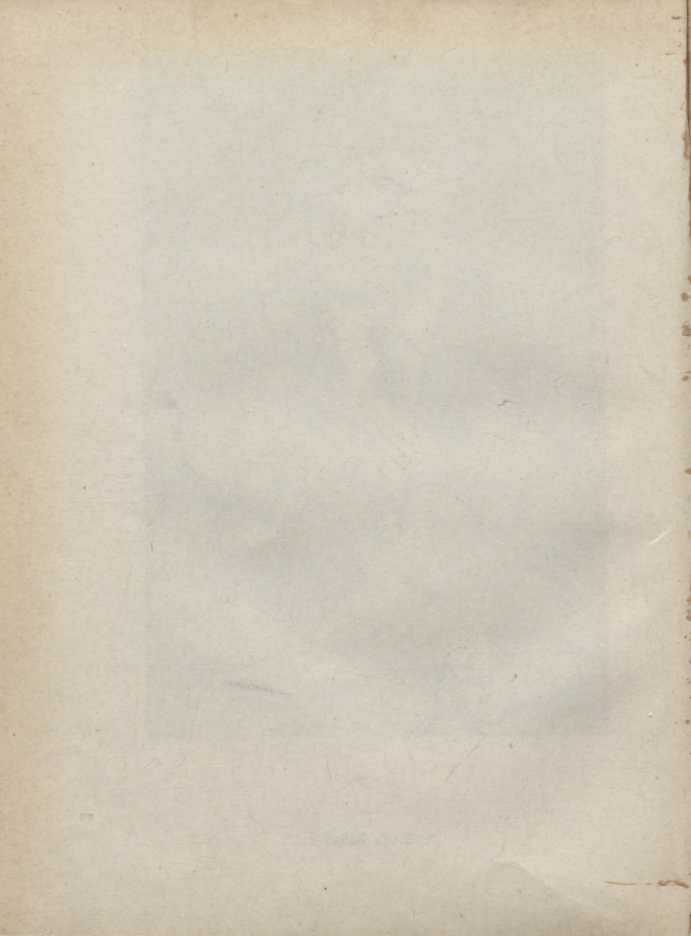
Es klīdīšu bez prieka, bez miera
Kā mūžīgs pārmetums,
Vējš neveltzēs manu pieri,
Pār mani debesis skums.

Tu aiziesi skaistumā saltā,
Tevi redzot, nodrebēs sirds, —
Lai pasaule, ledū kaltā,
Ar stingušām zvaigznēm man mirdz.

1929

Andrejs Balodis

PĒTERIS SILS

(1908—1953)

Pētera Sila daiļrade ir nozīmīga latviešu padomju bērnu un jaunatnes literatūras sastāvdaļa, kas diezgan kupli tiek izdota atkārtoti. Vienīgais dzejoļu krājums pieaugušajiem «Dziļi ūdeņi» (1948) ir simpātisks ar savu lirismu un filozofiskajām pārdomām. Bet kur pieejami dzejoļi pirms un pēc pavasarīgajiem «Ūdeņiem»? P. Sila pirmie dzejoļi iespiesti jau 20. gados Smiltenes «Jaunatnes Dzīvē», un no krājuma iznākšanas līdz traģiskajai, pāragrajai nāvei ir vairāki literāri gadi.

Publicējam trīs dzejoļus, kā arī divas vēstules, kuras «Varavīksnei» iedevis Pētera Sila brāļadēls filoloģijas students Imants Pijols: pirmā no tām atrodas Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejā (inv. 187123 nr.), otra — pie dzejnieka mātes Smiltenē.

MARTA SAULE

Marta saule starojošā
Debessvelvē spīd,
Gaitā drošā, uzvarošā
Zemei pāri slīd.

Sadrūp upēs ledus gāles,
Sniegi saulē kūst.
Klausos: nodun zilās tāles —
Volvā ledi lūst.

Izkāp, Volga, savos krastos,
Milzu vilni vel,
Lai mums jauni spēki rastos —
Ļaudis līdzī cel!

Lai dimd āres, lai rīb kloni!
Liesma, ēzē dej!
Darba ļaužu milijoni
Lielgabalus lej.

Ripo raitāk spara rati,
Āmurs rakstā sit —
Jauni tanki, automāti
Lai uz fronti rit.

Marta saule zeltī āri,
Mūsu pulki brāž
Dņeprai pāri, Bugai pāri —
Vācus dzelmē gāž.

Sitam, cērtam brūno mēri,
Zobens dzirkstis šķel,
Lai nekad vairs vācu zvēri
Galvas nepaceļ!

«Padomju Strēlnieks», 1944, 21. III

KURZEMES SĒJĒJS

Bija reiz pavasars Kurzemē,
Pasaule skanēja liksmi kā stabule vējā.
Graudus es iebēru sētuvē,
Rītā — ar sauli un cīruļiem — izgāju sējā.

Smaržoja zeme kā karaša,
Noreibis kaisīju sēklu es priecīgu prātu.
Iesēju jaunajā līdumā
Zeltainus graudus, kam saulainas cerības klātu.

Sulīgi zaļoja zelmeņi —
Laba bij zeme, ko deva man padomju vara!
Iebruka dzimtenē vācieši,
Atstāju druvas un aizgāju Tēvijas karā.

Atkal ir pavasars Kurzemē,
Vizbuļa acis kā zvaigzne mirdz tīrelī, silā.
Tikai mans tīrums stāv atmatā,
Sētuves vietā nu rokas vēl šauteni cilā.

Rokas šīs sēja reiz dzīvību,
Tagad tās nāvi sēj kāškrusta neliešu rindās —
Lai mūsu Padomju Dzimtene
Nedzird ne mūžos vairs naidnieka ieroču šķindas.

Kurzeme, dzintara drostala,
Pacieties īsu vēl brīdi šai pārbaudē sūrā,
Sarkanā uzvaras armija
Kāškrusta mošķus drīz izmēzīs bangainā jūrā.

Mājās reiz iešu ar uzvaru,
Apsveikšu zemi, kas karā vēl dārgāka kļuva.
Rokas šīs atkal sēs dzīvību —
Kurzeme uzzels no jauna kā auglīga druva.

«Padomju Strēlnieks», 1945, 8. IV

SVINA LODE

Mājās man starp sīkām lietām,
Kas vēl karu atgādina,
Viena lode — gluda, cieta,
Tikai daži gramī svina.

Kāpēc es to saglabāju?
Dēlam reiz lai parādītu,
Lai par to, kā karā gāja,
Un par cīņām pastāstītu.

Tas pie Rusas purvos bija.
Skrējām aši tā kā lūši.
Karsta ložu straume lija,
Svina rīkstēm šautām prūšus.

Viens man lodi trieca krūtīs,
Es tam pierē — ložu kārtu.
Mani sāpes zemē lieca,
Acīs — migla asinssārta.

Mazā frontes hospitālī
Ārsts man izņēma šo lodi.
Ak, cik viss tas ir jau tāli,
Bet es atceros — kā šodien.

... Tāds ir stāsts par svina lodi,
Ko es dēlam parādīšu,
Kad šo mazo epizodi
Dienās reiz tam pastāstīšu.

Lai viņš, liels kad izaugs, zina,
Cik reiz cīņa bija sīva.
Lai tam lode atgādina —
Sargāt dzimtās zemes brīvi.

«Karogs», 1948, 8.

DIVAS VĒSTULES

1

15. decembrī 1944

Sveiki, mīlie mājnieceki — mamma¹, Martas tanta²,
Rita un Laimon³!

Jūsu vēstuli saņēmu pirms pāris dienām, un tā man sagādāja lielu prieku. Ar lielu nepacietību es viņu gaidīju. Dažubrīd šaubījos, vai būsāt manas divas kartiņas saņēmuši. Vēl tai pašā dienā, kad vēstuli saņēmu, no rīta domāju, ka jāraksta atkal, un, lūk, pēcpusdienā jau saņēmu gaidīto vēstuli. Par visu vairāk man gribējās Jums paziņot, ka esmu sveiks un vesels izgājis cauri kauju ugunīm, agrāk vai vēlāk mēs atkal tiksimies un es atkal varēšu atbalstīt Jūsu dzīvi, cik tas manos spēkos stāvēs. Es zināju, ka šī cerība uz mūsu tikšanos dos Jums jaunus spēkus dzīvei un palīdzēs pārciest visas lielās kara laika grūtības. Jāsaka, neskatoties uz visu pārdzīvoto un pārciesto, manī ir saglabājies pietiekoši daudz spēka un dzīves spara. Bij jau kādreiz tādi brīži, kad uzmācās pagurums un likās — es laikam vairs nekad pilnīgi neatspirgšu, palikšu fiziski un garīgi gaudens uz visiem laikiem. Bet pamazām atkal atspirgu un jau sen kopš esmu atkal atguvis pietiekoši daudz spēka dzīvei, varbūt pat vairāk, nekā man kādreiz tā bijis.

Manas kara gaitas īsumā šādas. Kara pirmajās dienās no Valkas kopā ar pārējiem tukumniekiem sākām karot ar vāciešiem, atkāpjoties cauri visai Igaunijai. No Tal-

¹ Mamma — P. Sila māte Alvīne Pijole.

² Martas tante — P. Sila mātesmāsa Marta Steģe.

³ Rita un Laimons — P. Sila māšas Martas Lejasblusas bērni.

linas ar kuģi uz Ļeņingradu. Tur mēs, latviešu strēlnieki, piedalījāties Ļeņina pilsētas aizstāvēšanā. 1942. gada pavasarī mūs, latviešus, nosūtīja uz aizmuguri Gorkijas tuvumā, kur bija nodibināta latviešu rezerves vienība. 1942. g. novembrī sāka iznākt karavīru avīze¹. Mani pieņēma redakcijas darbā par žurnālistu, un tagad jau vairāk kā divus gadus es vienā rokā turu šauteni, otrā — spalvu. Pašlaik es izpildu redakcijas sekretāra pienākumus, tas nozīmē — patstāvīgi taisu avīzi. Darba ir ļoti daudz sakarā ar to, ka nesen no redakcijas aizgāja divi darbinieki, rakstnieki, kurus Rakstnieku savienība aizsauca uz Rīgu. Mani arī gribēja dabūt no šejienes projām «Cīņas» redakcija, bet pagaidām no tā nekas neiznāk, jo nav kas mani šeit aizvieto. Cik zinu, tad arī tukumnieki klapatājas², lai mani izdabūtu no armijas darbam Tukumā, kad to atbrīvos, bet laikam arī viņiem neko neizdosies panākt, jo nav man šeit, redakcijā, vietnieka un ļoti grūti būs tādu dabūt. Labāk jau patiktos strādāt «Cīņā» vai arī Tukumā pēc tā atbrīvošanas, bet — pašlaik ar mierīgu prātu jāpaliek tepat.

Man ļoti žēl, ka nekad vairs netikšos ar tēvu³. Par viņa nāvi es uzzināju pavisam savādā kārtā. Kad mūsu karavīru vienība kādu laiku atradās Rīgā, mēs, redakcijas darbinieki, bijām apmetušies kādā dzīvoklī Mežaparkā. Tur, rakņājoties pa vecām avīzēm, es nejauši ieraudzīju tēva nāves sludinājumu avīzē. Kad vēlāk satikos ar jaunmobilizētiem smilteniešiem, tie tad arī stāstīja par tēva nāvi. Viens no viņiem stāstīja, ka pie manas mātes esot atbraukusi Marta. Es biju pārliecināts,

¹ «Padomju Strēlnieks».

² Pirms kara P. Sils strādāja Tukumā.

³ Tēvs miris 1943. gada 14. februārī.

ka tā ir mana māsa. Cik atceros, stāstītājs arī to apstiprināja. Jūsu vēstule nu šai ziņā man sagādāja pārsteigumu. Es jau nopriecājos par māsas atgriešanos, bet izrādās, ka esmu priecājies par agru. Ir atkal jāsaduras ar rūgto dzīves īstenību, ka māsa nav vēl atgriezusies un — jādzīvo vien tālāk.

Un tomēr — esmu priecīgs, ka Tu, Martiņ, dzīvo kopā ar māti un Ritu un Laimonu. Bez Tavas piepalīdzības jau viņiem ietu grūtāk. Esmu Tev ļoti pateicīgs un tici — nekad neaizmirsīšu Tavu labo sirdi. Būs jau man kādreiz iespēja Tev pateikties, ja ne citādi, tad kopā ar sievu, māti un Tevi dalot vienu dienišķās maizes riecieni.

Kad biju Rīgā, tūlīt aizgāju Kr. Barona ielā meklēt Mildu¹ un viņas vīra radus. Bet visi viņi bija projām. — — —

Emmiņa² vēl dzīvo Marijas republikā³, Volžskas pilsetiņā, netālu no Kazanas. Viņa ilgojas drīzāk tikt atpakaļ Latvijā. Kamēr nav sākusies vispārējā reevakuācija, tas nav tik viegli iespējams. Kad biju Rīgā, aizgāju uz Veselības Tautas komisariātu un lūdzu Emmiņu kā Tukuma Sarkanā Krusta organizācijas vadītāju izsaukt uz Latviju. Viņi solīja to arī darīt.

Vēstule ir samērā gara. Gribētu rakstīt vēl, bet nav vairāk laika. Pēc dažām dienām rakstīšu atkal.

Ar sirsnīgu sveicienu

Pēteris

¹ Milda — P. Sila māsa Milda Vetsiņa.

² Emmiņa — P. Sila dzīvesbiedre.

³ Mari APSR.

Daugavpili 16. okt. 1945

Esiet sveicinātas! ¹

Ir pagājis mazs laiciņš, kopš pēdējo reizi Jums rakstīju, un tagad Jūs droši vien gaidāt jaunu vēstuli. Tāpat arī droši vien būsiet dzirdējušas par izsludināto demobilizāciju un varbūt ne vienreiz vien mani daudzinaāt un gaidāt ierodamies Smiltēnē. Jāsaka, arī es jau pats ļoti, ļoti ilgojos tā brīža, kad varēšu ierasties pie Jums.

Mani laikam demobilizēs ne agrāk kā ap 20. novembri. Tātad vēl jāgaida apmēram četras nedēļas. Pēc demobilizācijas vispirms braukšu uz Rīgu. Iesniedzamajās ziņās Rīgu uzdevu par savu nākošo dzīves vietu. Vispirms apmetīšos pie draugiem. Uz pāris dienām aizbraukšu pie Emmiņas, bet pēc tam tūliņ došos pie Jums. Smiltēnē padzīvošu vismaz kādu nedēļu. Man lielas raizes dara jautājums — kā Jums ar malku. Ja nevarēs citādi, došos pats uz mežu, nopirkšu kokus, sameklēšu pārnīeku, sazāgēšu malku un pārvedīšu mājā. Kamēr nebūšu nokārtojies Jūsu apgādi ar siltumu, atpakaļ uz Rīgu nebraukšu. Kaut tikai nu Jūs varētu izvilkties līdz tam laikam, kamēr aizbraukšu.

Sakarā ar to, ka tagad nu būs jāiekārtojas privātā dzīvē, tīri dabīgi, ka jādomā par visiem ikdienišķās dzīves «sīkumiem» — gultu, kur gulēt, krēslu, kur sēdēt, drēbēm, ko mugurā vilkt. — — — Liela bēda par visu to man tomēr nav. Nekas liels man nav vajadzīgs, un, kas būs nepieciešams, gan jau to iegādāšu. Kad būšu Rīgā iekārtojies, tad pārvedīšu arī Emmiņu pie sevis.

¹ Vēstule adresēta P. Sila mātei un mātesmāsai.

Pašlaik Rīgā esot diezgan grūti ar dzīvokļiem. Es ceru dabūt dzīvokli Litfonda namā. Vasarā tur viens dzīvoklis vēl bija brīvs. No rakstniekiem toreiz neviena pretendenta nebija, bet citu aprindu ļaudīm dzīvokļi tai namā nebija pieejami.

Tā kā Rakstnieku savienība mani uzskata par savu cilvēku, tad droši ceru, ka palīdzēs man tikt arī tanī dzīvoklī. (Rakstnieku savienība lūdza arī mani jau agrāk — ārpus kārtas — demobilizēt. Nezinu tikai, kur visa tā lieta bija iestrēgusi, līdz tagad pienāca kārtējā demobilizācija.)

Un tā nu beidzot būs pienācis mūsu ilgi gaidītais tikšanās brīdis. Domāju, ka pirms ierašanās pie Jums aizsūtīšu telegrammu.

Gaidīšu Jūsu vēstuli.

Uz redzēšanos
Pēteris

VLADISLAVS KAUPUŽS

(1918—1959)

Vladislavs Kaupužs paliek atmiņā kā rosīgs bērnu literatūras sekmētājs, kā gaišs cilvēks. Nozīmīga ir viņa desmit gadus ilgā redaktora darbība žurnālos «Bērnība» un «Liesma». V. Kaupužs bija ne vien praktiķis, bet arī teorētiķis: vairākiem viņa vērtējumiem un domām, kas izteikti literatūrkritiskos apcerējumos (daži no tiem parakstīti ar saulainu pseidonīmu — Valerijs Vasars), ir paliekama vērtība. Publicējam dažas rindkopas no rakstiem «Par Vissavienības sanākumi bērnu literatūrās jautājumos un dažām latviešu bērnu literatūras problēmām» un «Vai ar sasniegto var samierināties?», kuri nav ievietoti izlasē «Ozolzīle» (1964).

PAR BĒRNU LITERATŪRU

Neatkarīgi no tā, kāda vecuma bērniem rakstnieks raksta, viņam jāraksta dzīvi, atjautīgi un spēcīgi. Bērni ne labprāt lasa tādus stāstus, poēmas un arī dzejas, kur nekas nenotiek, viss stāv uz vietas un kur tāpēc nav nekādas dinamikas. Jāsaka — latviešu padomju bērnu literatūrā mēs atradīsim daudz stāstu, kuru sižeta pamatā notikumiem nav pienācīgā dzīvīguma, tāpēc tie nesaista lasītāju. Prasība pēc sižetiskuma attiecināma ne

vien uz bērnu prozu, bet katrā gadījumā arī uz dzeju. Piemēram, mums ir zināms, ka lielu popularitāti mazajos lasītājos guvusi fabula.

Latviešu padomju bērnu literatūra, izņemot atsevišķu rakstnieku darbus, sirgst vēl ar vienu kaiti: tajā par maz humora, smieklu. Tā vien liekas, ka daži stāstu un dzeju autori par vari cenšas rakstīt ārkārtīgi nopietni, lai mazajā lasītājā neradītu nevienu jautru mirkli. Tāda «nopietnība» ir pavisam nenopietna, tai nav nekāda attaisnojuma. Atcerēsīties A. Gaidara, I. Sotņika stāstus, Andreja Upīša «Sūnu ciema zēnus», Raiņa dzejas bērniem. Cik daudz tur dzirkstoša un atjautīga humora, kaut arī ar tevi runā par nopietnām lietām! Ar gandarījumu bērni uzņēma A. Griguja stāstu «Robežsargi, divi puikas un suns» arī tāpēc, ka visu stāstu caurstrāvo viegls, dzidrs humors. Pareizi ir A. Surkova vārdi, ka «Bērnu grāmatas lasītājs prot nopietni domāt, dziļi pārdomāt un arī jautri, bezbēdīgi smieties un liksmot. Kādēļ gan tik labu lasītāju vajag nosēdināt pie smieklu «bada rieciena», padarīt viņu par neinteresantu «jaunu vecīti»».

«Padomju Jaunatne», 1952, 16. V

Viens otrs rakstnieks pārāk aizraujas ar sīkām tēmām, pārāk lielu vērību pievērš suņu un kaķu, lāču un kazu attēlojumam literāros darbos, atstādams novārtā vai pamaz rakstīdams par cilvēkiem, viņu attiecībām, darbu un cīņām — gan pagātnē, gan šodien. «Par lietām rakstīt bērniem ir grūti,» nereti mēs dzirdam šādas valodas. Jā, tas, protams, ir grūts, pat ļoti grūts uzdevums. Bet veikt šo uzdevumu mūsu rakstniekiem ir pa spēkam.

Ārpus cīņām un darba nav romantikas. Un, ja mēs runājam par šo romantiku mākslas darbā, tad tā pirmām kārtām jāsaista ar cilvēka cīnītāja gaitām, kurām jaunais lasītājs allaž seko ar vislielāko sajūsmu. Ne velti A. Gaidara darbus tā iemīlojuši jaunie lasītāji.

Pie mums vēl bieži gadās, ka labi ierosinājumi tiek «iesaldēti» un negūst pozitīvu atzinājumu. Katram, kas atceras savu bērnību, droši vien nāk prātā milzīgā interese par izcilu zinātnieku, izgudrotāju, revolucionāru, ceļotāju, mākslinieku u. tml. dzīves gaitām un darbu. Ja pagadījās šādas grāmatas, tās tika izlasītas, kā mēdz teikt, ar vienu elpas vilcienu. Un cik daudz tas devalū! Jaunais lasītājs, izsekojot izcilu cilvēku dzīvei, pats tiek rauts uz priekšu, tam rodas vēlēšanās atdarināt viņus. Vai mūsu bērniem bieži rodas izdevība lasīt šādas grāmatas? Nē, ļoti reti. Labākajā gadījumā tās ir tulkotas.

«Rīgas Balss», 1958, 20. IX

JURIS PABĒRZS

(1918)

Nu jau divdesmit gadus Juris Pabērzs ir teātra cilvēks, un kas gan var saskaitīt viņa daudzos rakstus un runas par šo mākslas novadu.

«Ziema teātrī ir apmēram tas pats, kas vasara dabā. Rampas ugunu mirdzums sasniedz visspodrāko gaismu, gluži kā zenītā visaugstākajā punktā pakāpusies saule,» saka kritiķis rakstā «Atplaukums» («Karogs», 1965, 6.). Pabērzs šajās savās otrajās mājās, šajā ziemas vasarā jūtas kā īsts darba vīrs, kura pienākums ir vērtēt. «Jauni sasniegumi un veci trūkumi», «Novārtā atstātā literatūras nozare», «Robi pamazām tiek aizpildīti», «Šai frontē joprojām bez pārmaiņām», «Rezultāti un perspektīvas», «Augošā vērienā», «Jaunajā sezonā bez vecajām kļūdām», «Atmatas jāuzar»... Rakstu par mūsu dramaturģijas un teātra plusiem un mīnusiem J. Pabērzam patiešām daudz.

Gadu gados sakrājies ne mazums atmiņu par viņam tuviem rakstniekiem un teātra darbiniekiem.

Šodien mīlēt dzeju ir viegli un ērti. Uz vistālāko nostūri autobuss atvedīs ja ne grāmatas, tad pašu dzejnieku.

Manos laikos Daugavpilī tā nebija. Ceļojošo cirku manīja biežāk nekā dzejniekus. No tālajām bērnu dienām atmiņā palicis tikai viens dzejas vakars. Bija atbraucis Aleksandrs Čaks.

Nezinu, vai tā bija laba vai slikta slava, bet kaut kāda slava katrā ziņā tā bija, kas mūsu pilsētā paspēja ierasties ātrāk par pašu dzejnieku. Skolotāju institūta zāle stāvgrūdām pilna. Laba daļa publikas — pamatskolēni, tā bija arī mūsu zāle.

Neatceros, kurā gadā tas notika un kurā klasē toreiz mācījos. Dzejas uztverē un saprašanā biju apmēram tajā līmenī, kas svārstās starp Poruka mazo zaķīti un kaķīti un mana paša tēva ne mazāk jauko Ziemsvētku dzejoli. Vārdu sakot — lirika. Milīga, laucinieciska noskaņa.

Aleksandrs Čaks bija pavisam kas cits.

Jau toreiz dažiem, kā mēs teicām, latviešu rakstniekiem briesmīgi patika tīksmināties ap tā saucamo Latgales eksotiku. Tagad šo monopolu savās rokās stingri pārņēmuši Latgalē dzimušie rakstnieki, dzejnieki un dzejnieces.

Mums, respektīvi man toreiz eksotiska likās Rīga. Aleksandram Čakam tajā vakarā Rīgas eksotika — gan strādnieciska, gan pašpuiciska — līda laukā pa visām dzejoļu šuvēm. Un dikti saindēja.

Līdz tam Rīga manos sapņos bija līdzīga Plūdoņa atraitnes dēla svētajai Pēterpilij. Tagad tā kļūva citāda. Vēl pievilcīgāka.

Aleksandrs Čaks (un vēl viens liels latviešu dzejnieks, kuru pagaidām vārdā neminēšu) vienmēr bijuši mani labie dēmoni. Negribu apgalvot, ka nav citu dzejnieku, kuri dedzīgāk un saprotošāk par viņiem būtu mīlējuši teātri. Bet, ka šī kaite (ne jau saprašanas, bet neglābjamības nozīmē) pielipusi arī man, vainīgi vispirmā kārtā viņi. Protams, arī pats teātris.

Gadījās, piemēram, tā. Eduards Smilģis bija sadomājis, ka Dailes teātris nevar spēlēt neko citu, vienīgi Maksima Gorkija «Jegoru Buličovu». Pēkšņi viņš prata runāt vairs tikai krieviski, tikai par vecās Krievijas provinces pilsētām, par kupciem, par piedzimšanu nepareizā ielā utt.

Pārkrievojot visu Rīgas Dailes teātri nav iespējams. Tātad luga jātulko latviski.

To var izdarīt tikai Aleksandrs Čaks, būdams augstākā virsotne valodas sulīgumā un attapībā. Un vēl — Jānis Grots, caur kuru latviskajā tekstā ienāktu krieviskā smeldze, dvēseles plašums un smalkums. Kā nekā Jānim Grotam pieder luga par Steņku Razinu.

Termiņi bija līdz nabadzībai strupi. Tādās lietās tā bijis vienmēr. Tāpēc abi par tulkotājiem pārtaisītie dzejnieki bieži vien strādāja turpat «Cīņas» redakcijā mūsu — Aleksandra Čaka un manā — istabā, kur viņš bija priekšnieks un es — viņa pirmais un vienīgais palīgs.

Ir jau iets visādās skolās, dzirdētas dažādas valodnieciskas un teatrālas diskusijas. Bet kā viņi, t. i., Aleksandrs Čaks un Jānis Grots varēja noņemties ap «Jegoru Buličovu», tā bija klase par sevi. Katrs vārds tika ne vien visdažādākajās niansēs izrunāts, izlocīts un, kā

saka, izgaršots, bet arī tīri teatrāli nospēlēts. Ja kāds atceras, ko izrādē darīja Ēvalda Valtera taurētājs, Arvīda Mihelzona un Leonīda Leimaņa svētlaimīgais Prokofijs, Austras Zideres blēdīgā pūšlotāja Zobunova, tas var aptuveni iedomāties, kā toreiz izskatījās «Cīņas» mākslas nodaļā.

Ne jau man bija pa spēkam turēties pretī. Pienāca diena, kad Aleksandrs Čaks pateica: «Pietiks ar informāciju, tagad rakstīsi teātra kritiku.» Biju septītās debesīs.

3

Ir strīdi, kas sarūgtina. Bet ir tādi, kas pacilā, var teikt, iedvesmo. Tāds iedvesmojošs (vārda visburtiskākajā nozīmē) strīds ar Aleksandru Čaku man bija, kad vajadzēja izsvērt visus «par» un «pret», domājot par nosaukumu viņa dzejoļu grāmatai «Zem cēlās zvaigznes». Es pilnīgi vaļsirdīgi teicu un, ja nebijis šī strīda, teiktu arī šodien, ka tas ir banāls, stipri apvalkāts nosaukums. Man pietika nekaunības paironizēt, ka varbūt kādam padomju Lapas Mārtiņam tāda salkanība kaut cik piederētos, bet ne jau Aleksandram Čakam, kuram trāpīgs, tipiski urbānisks teiciens kabatā nav jāmeklē.

Aleksandrs Čaks man atbildēja tikpat vaļsirdīgi. Nesmu viņa vārdus pierakstījis. Tāpēc nevaru galvot par citāta burtisku precizitāti. Bet par saturisku gan, jo tādas lietas neaizmirst. Viņš man teica tieši tā: «Ja tu nesaproti, kādēļ man vajadzīgs šis un neviens cits virsraksts, tad tu neesi sapratis nedz mani, nedz manu dzeju.»

Tas man bija kā belziens pašā pierē. «Kā tas iespējams, ka nesaprotu? Kāpēc tad tu esi pagodinājis mani ar savu draudzību, ja es nemāku tevi saprast?»

To es domāju sevī, viņam neteicu. Domāju ilgi, arī šodien. Visvairāk šodien, kad Aleksandrs Čaks atkal paceļas pelnītās slavas augstumos.

Bet atslēga uz Aleksandra Čaka sirdi un dzeju, uz visu to kompleksu, kur ietilpst gan baltais, gan nebaltais pants, lauztas vai nelauztas rindas, vārsmošanas maniere un dzejiskais pasaules uzskats, — atslēga uz šo sarežģīto un bagāto pasauli man tika rokās jau toreiz strīdā par šķietami banālo grāmatas nosaukumu.

«Ikvienam cilvēkam — un dzejniekam simtkārt — vajadzētu izaugt tik tālu, ka viņš skaidri un gaiši, nevis pusčukstus, bet normālā visu valodā var pateikt, ko viņš mīl un ko viņš ienīst. Ja es dzejoju par jauno dzīvi, par padomju Rīgu, tad es bez aplinkiem un bez vecmeitiskas kautrēšanās saku, ka tā man ir cēla un ilgota, kā ikvienam godīgam mīlētājam — zvaigzne.»

4

Manas paaudzes ļaudīm nācies pārdzīvot tik daudz traģisku, sāpīgu pēdējo tikšanos un šķiršanos, ka stāsts par tādiem notikumiem vienmēr kļūst neglābjami ikdienišķs.

Īsti neatceros, kā bijām sagadījušies kopā. Atceros tikai, ka traki gribējās iedzert kādu lāsīti laba šņabja. Vislabākais, kāds jebkad baudīts, allaž bija pie vecā skrodermeistara Čadaraiņa — Aleksandra Čaka tēva.

Nebija viegli tikt pie šī dievu dzēriena, uz simt zālītēm un saknītēm turētā nektāra. Ne vieglāk kā grēcīgam katolim tikt pie grēku piedošanas. Bet ar lielu un sirsnīgu lūgšanos atveras vismagākie vārti, kļūst mīksta visciētākā sirds. Tas bija neapprakstāms teātris, kā mēs lūdzāmies un kā vecais Čadarainis tielējās. Rezultāti, protams, kā vienmēr, bija labi. Zāļu kortelītis bija mūsu rokās. Tikai kortelītis. Vairāk tētīm nekad nebija. Lieļākus mērus viņš vispār neatzina.

Tovakar mums vajadzēja vairāk. Nebija citas izejas kā doties pāri Lāčplēša ielai «pie Miķelsona». Tā paša Miķelsona, ko «Plaisā mākoņos» apraksta Andrejs Upīts.

Pabijām tur kādu stundu. Kā nojauzdami, ka tā ir pēdējā tikšanās, šo stundu pavadījām visai interesanti. Atpakaļ uz mājām nākot, viņš apstājās ielas vidū un runāja lielu runu par teātri. Man, vienīgajam klausītājam.

Runai saturs bija apmēram šāds.

Teātris cilvēkam ir tāpat un tikpat iedzimts kā kristīgam cilvēkam iedzimtais grēks. Jau ar pirmajām savas dzīves dienām bērns spēlējas vispirms pats ar savām rociņām, vēlāk ar grabuļiem, plīša sunīšiem un kaķīšiem, lellēm un lāčiem, labi zinādams, ka tā ir tikai spēle, teātris. Nevis gudru padomu nomātava. Ja mīl cilvēku, jāmīl šis īstais teātris, kas sagādā prieku pats ar savu pastāvēšanu. Nevis gudrību nomātava vai kancele. Teātris ir daile, nevis pamācība.

Tad viņš aizgāja mājās. Nākamā dienā devās uz citu māju, lai nomirtu.

Arī tagad, atcerēdamies viņa pēdējo aiziešanu no savas mājas, es skaidri saskatu un saprotu kādu skaistu, smalku Aleksandra Čaka dvēseles stīgu. Viņš tā mīlēja

un cienīja cilvēkus un vispirmā kārtā savu sirmo tēti, krietno skrodermeistaru Čadaraini, ka negribēja, laikam arī nespēja viņu sāpināt ar... savu nāvi. Par tās vistuvāko klātieni viņam vairs nebija ne mazāko šaubu.

Apmēram pēc nedēļas tā bija klāt.

Literatūras kritika

KAS IEPRIECINA PĒDĒJO GADU PROZĀ

Latviešu padomju literatūras process pēdējo gadu laikā bijis sarežģīts un reizē interesants. Līdz ar vēsturiskajām pārmaiņām mūsu valsts sabiedriski politiskajā dzīvē, ko iezīmēja partijas XX un XXIII kongresi, arī literatūrā manāmi pieaudzis radošais sasprindzinājums, literatūrā ienākuši jauni talanti, radusies vesela virkne jaunu daiļdarbu, kas aizrauj lasītāju ar savu intelektuāli emocionālo piesātinātību, domu svaigumu un mākslinieciskās izteiksmes krāsainību, ar dzīves procesu patiesāku atainojumu. Tēmu, satura atklāsmes paņēmieni daudzveidošanās jūtami ietekmējusi radošo sacensību.

Mūsdienu literatūras mākslinieciskās formas pilnveidošanās nav iedomājama atrauti no citu padomju tautu — krievu, lietuviešu, igauņu, ukraiņu u. c. literatūru sasniegumiem. Tāpat pasaules literatūras process, jauni daiļdarbi, diskusijas, teorētiski raksti veicina radošās domas aktivizēšanos. Īpaši būtu jārunā par rakstnieku stila bagātināšanos, jauniem meklējumiem atsevišķu prozaiķu daiļradē, bet tas nav šo piezīmju nolūks. Gribējās tikai atzīmēt, ka prozas novadā manāmas jaunas vēsmas, padziļinājies cilvēka iekšējās pasaules redzējums. Izvērstie iekšējie monologi, zināmas «apziņas plūsmas» atveide, domas asociatīvā atraisītība arī mūsu prozā padziļina ieskatu svarīgu laikmeta problēmu būtībā, ļauj mākslinieciski spilgtāk tās atainot.

Tomēr inerces sekas prozā pārvarēt grūtāk. Arī jaunu, spilgtu talantu pēdējā laikā te nācis klāt mazāk nekā, piemēram, dzejā. Tas, protams, nevar neatsaukties uz prozas kopējo devumu. Jaunus darbus radījuši Anna Sakse, Jānis Niedra, Žanis Grīva, Jānis Grants, Alberts Jansons, Miervaldis Birze, Velta Spāre, Ēvalds Vilks, Dagnija Zigmonte, Egons Līvs, Zigmunds Skujiņš, Regīna Ezera, Laimonis Purs, Alberts Bels u. c. Īsi ielūkosimies atsevišķās spilgtākās šodienas prozas parādībās, kas iezīmē jaunas tendences šajā novadā.

Zigmunda Skujiņa romāns «Kolumba mazdēli», kas pirms vairākiem gadiem apbalvots ar LPSR Valsts prēmiju, ienesa daudz svaiguma ar dzirkstošo tēlojumu, dinamiskajiem jauniešu raksturiem, taču ar īpašiem jaunā meklējumiem neizcēlās. Nākamais romāns «Fornarina» uzskatāms kā pārejas posms, kurā, šķiet, uzkrājušās un nostiprinājušās vairāk Z. Skujiņam raksturīgās stila īpatnības, bet mazāk veiksmes bijis spilgtu, patiesu raksturu veidošanā, ja neskaita atsevišķus trāpīgus triepienus.

Ar romānu «Sudrabotie mākoņi» autors it kā pārvērtē noieto daiļrades ceļu, ļauj raksturiem pašiem atklāt sevi dziļāk un vispusīgāk. Ar iekšējo monologu un dialogu, ar veiksmīgu salīdzinājumu, metaforu, epitetu palīdzību radīta spriega, intelektuāli emocionāla atmosfēra, kas cieši piesaista lasītāja uzmanību ne tikai ar asociatīvo domu gājienu oriģinalitāti un zināmu «apziņas plūsmas» paradoksalitāti, bet galvenokārt ar tēloto raksturu ticamību. Neielaižoties plašākā tēlu analīzē, piemēra pēc minēsim tikai vienu — ne jau galveno varoni Rolandu-Narumu, kuru autors spoži noraksturojis ar salīdzinājumu «viss vienā zeltā kā šprote eļļā». Šī necilvēka psiholoģiskais portrets uzzīmēts precīzi un lakoniski. Liekas, ka tieši Rolandam teikti Dostojevskas vārdi: «Es esmu

pārliecināts, ka vislabākais cilvēks aiz pieraduma var kļūt rupjš un truls kā zvērs. Asinis un vara reibina, attīstās aukstsirdība, izvirtība, prātam un jūtām kļūst pieejamas un beidzot patīkamas visnenormālākās parādības. Tirānā uz visiem laikiem iet bojā cilvēks un pilsonis.» Z. Skujiņam romānā «Sudrabotie mākoņi» izdevies pārliecināši atainot sarežģītās rakstura kolīzijas; tas paplašina un padziļina mūsu zināšanas gan par pret-runu pilno laikmetu, gan par mūsdienu cilvēku, kam jāiziet cauri pašanalīzes ugunīm, lai līdzīgi Tilam un Arnim nonāktu pie domas, ka cilvēks tikai tad ir sava vārda cienīgs, ja viņš jebkuros apstākļos prot saglabāt tīru savu sirdsapziņu, palikt uzticīgs saviem sudrabotajiem mākoņiem.

Dziļi emocionālu pārdzīvojumu lasītāju, it īpaši jauniešu, dvēselēs ienesa Ilzes Indrānes «Lazdu laipa», kas vienlaikus ar Z. Skujiņa «Kolumba mazdēliem» izpelnījās mūsu republikas Valsts prēmiju. Ilzes Indrānes spilgti tēlainais, poētiskais un emocionālais stils, vēri-gais cilvēku likteņu skatījums, raksturu savdabība un cieņa pret cilvēku liek izjust gandarījumu par šī talanta ienākšanu mūsu literatūrā. I. Indrānes jaunākajā darbā «Cepure ar kastāņiem» paplašinājies autores mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu diapazons, vērojamas pat zināmas pārmērības individuālā stila meklējumu-s, atrasto līdzekļu kāpinājumā. Romānā skartas aktuālas šodienas lauku problēmas. Interesanti veidoti tādi raksturi kā Ilziņš, Nata, Austrums u. c. Lai arī «Cepure ar kastāņiem» neienes mūsu apziņā nekā īpaši jauna par tiem gadiem, kad notika zemnieku pāreja no indi-viduālā saimniekošanas veida uz kolektīvo, tomēr šo aso lūzumu, kas noticis šodienas lauku ļaužu apziņā, mēs jūtam saspringtajās, patiesi dramatiskajās raksturu attiecībās. Jauna cilvēka veidošanās process ir sāpīgu

pretrunu pilns un ilgstošs. I. Indrānes nopelns tas, ka viņa nevairās parādīt šo sarežģīto cilvēka dvēseles dialektiku visā tās skaudrumā.

Īpašu vietu latviešu jaunākajā prozā ieņem Miervaldis Birze. Viņa stāstos plašs filozofisks vispārinājums vienmēr balstās uz dziļu cilvēka psiholoģijas izpēti, labu dzīves pazišanu. Atzinīgu vērtējumu ne tikai mūsu republikā, bet arī Vissavienības mērogā guvis viņa garais stāsts (īstenībā mazais romāns) «Smilšu pulkstenis». Vīrišķīgais ārsta Egles tēls mūsu jaunākajā prozā ir viens no izcilākajiem sasniegumiem. Stingrām, atturīgām līnijām veidots, tas savā psiholoģiskajā raksturojumā ir patiess un plastisks. Dziļi filozofisks prāts te iemājo augstākā mērā humānā, patiesi harmoniskā pretestībā, kas līdz pēdējam elpas vilcienam pašreizējīgi pilda savu cilvēka pienākumu. Arī nebūtības sliksni viņš pārkāpj iekšēji apskaidrots, ne uz mirkli pat domās nekļūdams glēvs. Tas ir pa spēkam tikai tādām cilvēkam, kas savu dzīvi veltījis citu laimei, sev paturēdams gandarījuma apziņu par pilnvērtīgi nodzīvotu dzīvi.

Ar dziļu traģismu un sugestējošu patiesības spēku stāstu grāmatā «Atmiņas, atmiņas...» M. Birze runā par fašisma drausmajām varmācībām, par sāpēm, ko tas atnesis miljoniem cilvēku. Rētas, ko cirtis fašistu izraisītais karš, dzīst lēnām. Visu mūžu truli smeldz cilvēku sirdis pēc zaudētajiem tuviniekiem. Tāpēc tik saprotāms un tuvs lasītājam M. Birze.

Pēdējos gados manāmi pieņēmiens spēkā Laimoņa Pura prozaika talants. Viņa romānos risināti svarīgi mūsdienu cilvēka ētikas jautājumi. Autora izvēlētie varoņi bieži vien savus likteņus saistījuši ar zinātni, tāpēc arī romānos «Gaismas staru lokā» un «Sirdsskaidrais» lielu vietu ieņem specifiski mūsdienu zinātnes jautājumi, kas plašākām lasītāju aprindām, iespējams,

ir pasvešāki un romānos ienes daudz zinātniskas publicistikas. Vietumis šī publicistika romānos iepludināta uz raksturu vispusīgas izstrādes rēķina. Laimoņa Pura garajā stāstā «Ēna ceļa garumā» (izdevniecības «Liesmas» Oktobra jubilejas gada konkursā Jaunatnes un bērnu literatūras redakcijā tika godalgots ar otro prēmiju) intrigējošs sižets, netrūkst arī filozofisku pārdomu par dzīvi, cilvēkiem. No raksturu psiholoģijas viedokļa tas ir savdabīgs pētījums, kas rakstnieka daiļradē ienes jaunas krāsas, liek vairāk manīt paša autora pasaules redzējumu.

Regīnas Ezeras «Dzilnas sila balāde» liecina par jaunu māksliniecisku kvalitāti prozaiķes daiļradē. Prasme paraudzīties uz cilvēkiem un notikumiem ar dažādas pieredzes, vecuma un dažāda rakstura varoņu acīm pavērusi autorei jaunas stilistiskas un kompozicionālas iespējas, padziļinot stāsta analītisko domu, variējot noskaņu. Pārdzīvojuma tiešums un patiesīgums, situāciju dabiskums ir kā liesma, kurā kveldēti raksturi iegūst viengabalainību, ugunsdrošību. «Dzilnas sila balādē» to vispirms var teikt par Alīdes tēlu. Tas ir svaigi tverts un iedarbojas uz lasītāju ar pārlicinošu spēku. Psiholoģiskā portreta detaļu mērķtiecīgums un vienkāršība paceļ šo tēlu līdz tipam. Visumā veiksmīgi arī Kārļa, Sabīnes un Renātes raksturi. Līdz ar to okupācijas dienu atmosfēra stāstā ienāk atbaidoša, skaudri reālistiska. R. Ezeras «Dzilnas sila balāde» ir daiļdarbs, kas būtiski papildina mūsu priekšstatus par to gadu cilvēkiem, viņu traģiskajiem likteņiem.

Ar savdabīgu dzīves skatījumu, labi izstrādātu, nianšēm bagātu stilu literatūrā ienācis prozaiķis Egons Līvs. Viņa jaunākais darbs — «Velnakaula dvīņi» guvis atzinīgu novērtējumu. Līva pasaules skatījums neparasts, varoņu pārdzīvojumi dziļi individuāli, kas tēlaini atklāj

skarbo patiesību par mūsdienu cilvēku, runā par mūsu tautas likteni skaudrajās Lielā Tēvijas kara dienās. Romāna galvenais varonis Kaspars Velnakauls latviešu jaunākajā prozā izceļas ar savu rakstura viengabalainību, vitalitāti; tajā it kā akumulējušies tautas veselīgie fiziskie un garīgie spēki, nevaldāmā dziņa dzīvot un darboties. Dramatisks ir laiks, kurā dzīvo Kaspars. Dramatiskas un sarežģītas veidojas viņa attiecības ar cilvēkiem, tiklīdz Kaspars izkāpis dzimtā Auru ciema krastā. Neparasts ir šis vīrišķīgais zvejnieks, neparasta viņa dzīve, vēl neparastāka viņa parādīšanās ciema galvenajā ielā ar dvīņiem uz rokas. Autors sniedz smalku varoņa psiholoģiskā portreta zīmējumu. Ar labu takta izjūtu tēlotas Kaspara un Andreja, Kaspara un brāļa sievas Zandas savstarpējās attiecības. Tieši šajā darbā visspēcīgāk parādās E. Līva prozaīķa un psihologa talants.

Psiholoģiski smalki, asu sociālu problēmu piesātināti Ēvalda Vilka stāsti, it īpaši tādi kā «Zaļais koks», «Piecas minūtes par vēlu» u. c. Tieši Ē. Vilka daiļrade padziļinājusi pēckara stāsta problemātiku un vienmēr bijusi zināms pretmets ilustratīvi shematiskiem darbiem, kas, slēpdamies aiz tematikas aktualitātes, bieži sirga ar māksliniecisku nevarīgumu, raksturu primitīvismu un neļāva atklāt dzīves patiesību visā tās sarežģītībā, at-tīstībā un parādību daudzveidībā.

Strauji veidojies, ātri ienācis literatūrā un iekarojis lasītāju prātus Alberta Bela simpātiskais talants. Jau pirmajā stāstu grāmatā «Spēles ar nažiem» iezīmējas autora savdabīgās stila īpatnības — lakonisms, detaļas spilgtums un precizitāte, psiholoģiskās analīzes patiesīgums, vienkāršs, raits un ietilpīgs dialogs. Šis īpašības tālāk pilnveidojušās otrajā stāstu grāmatā ««Es pats» līdzenumā» un romānā «Izmeklētājs». A. Bels ir mūs-

dienīgs rakstnieks šī vārda labākajā nozīmē. Viņa domas patstāvībā, novatoriskajā pasaules uztverē, oriģinālajā stilā jūt šodienas dzīves ritmu, intelektuāli emocionālo saspringtību, bet tas viss cieši saistīts ar latviešu reālistiskās prozas tradīcijām, izaudzis no tām un attīstās tālāk. Teiktais nenozīmē to, ka jaunais rakstnieks nebūtu vai nevarētu mācīties no pasaules labāko rakstnieku darbiem. Taču katra oriģināla talanta saknes visdziļāk sniedzas viņa paša tautas dzīves un garīgās kultūras dziļēs un tieši tur smel spēku daiļradei. To labi pierāda A. Bela romāna «Izmeklētājs» raksturu veidojums, varoņu savstarpējo attiecību nopietnā psiholoģiskā analīze, galvenā varoņa Jura Rīgera rakstura «paškustība», kas ved uz dziļām pārdomām un vispārinājumiem par šodienas sarežģītajām problēmām, par mūsdienu cilvēka vietu sabiedrībā.

Īpaši būtu jārunā par Tautas rakstnieces Annas Sakses pēdējo gadu daiļradi, kas ieguvusi jaunas, neparastas krāsas. Annas Sakses talanta jauna šķautne atklājās ar viņas literārajām pasakām, kas iemantojušas pelnītu popularitāti tautā. Autore izkopusi šo literāro žanru, atklādama jaunas iespējas, kā pastāstīt patiesību par mūsu dzīvi, cilvēku raksturiem bez didaktikas, svaigi un neparasti. «Pasakas par ziediem» pieder pie pēdējo gadu interesantākajiem prozas darbiem.

Labā valodā, ar precīzu, rūpīgi izvēlētu detaļu zīmējumu, skarbu laikmeta kolorītu veidots Jāņa Sprinģa romāns par latviešu strēlniekiem «Aivara Silava dzīve». Autors līdz šim bija maz pazīstams lasītājiem. Romāns ienes jaunas krāsas jau daudzkārt literatūrā atveidotajā leģendārā latviešu strēlnieka tēlā.

Interesants atklājums — Mārtiņa Lāča-Sudraba grāmata «Mūsu ceļš», kas stāsta par skaudrajām revolucionāra gaitām, par pirmajiem padomju varas gadiem,

par pilsoņu karu, kurā aktīvi piedalījies kopā ar latviešu sarkanajiem strēlniekiem pats autors, Ļeņina gvardes izcils darbinieks, savdabīgs mākslinieks; viņa daiļrade līdz šim latviešu lasītājiem nebija pazīstama.

Kopumā par pēdējo gadu prozu var teikt, ka tā arvien drošāk sāk ielūkoties sarežģītajās cilvēku attiecībās, svarīgākajos gadsimta notikumos, tā pārvarēdama bezkonflikta teorijas un ilustratīvi dogmatiskā dzīves skatījuma radīto biklumu, kas kavēja risināt, vērtēt un analizēt mūsdienu dzīves parādības ar drosmīgu novatorismu, kā tas prasīts partijas programmā. Tomēr jāatzīmē arī tas, ka rakstnieki, īpaši stāstnieki, vēl kūtri atsaucas uz aktuālām šodienas problēmām, sava laika biedra sarežģītajām iekšējām kolīzijām, darba veiksmēm un neveiksmēm. Īsi sakot, literatūrā joprojām maz spilgtu mūsdienu varoņu, caur kuru raksturu prizmu būtu dota filozofiski vispārināta šodienas parādību dziļi dialektiska analīze, vērtējums. Vēl daudz būtu jādara, lai patiesi un vispusīgi parādītu latviešu sarkano strēlnieku varonīgo cīņu Oktobra revolūcijas un pilsoņu kara gados.

ANDREJS UPĪTS UN LITERATŪRAS JAUNĀ MAIŅA

(No referāta, kas nolasīts Tautas rakstnieka Andreja Upīša
90. dzimšanas dienai veltītā zinātniskajā sesijā.)

Katrai zemei ir sava likteņupe, sava dižākā augstiene, nepārredzamākā stepju klaja, katrai tautai ir savi gara milži. Kā sniegota virsotne vienmēr zaigos Raiņa nemirstīgā dzeja, kā nepārskatāmi plaša, dzīvīga spēka un nerimtas augsmes pārpilna plešas ap mums Andreja Upīša rakstniecības zaļā zeme. Runāt par Andreju Upīti, par viņa veikumu ir savā ziņā viegli un — grūti. Viegli tāpēc, ka neatradīsim literatūras žanra vai paveida tīrumu, kurā Tautas rakstnieks naska sējēja pavasarīgajā rosmē nebūtu ievēzis īsti briedīgu graudu riekšavu. Grūti tāpēc, ka darbības izvērstība un sazarotība nav vairs vienkop un tieši aplūkojama pat visvērigākajam zinātājam, mums jāapstājas kā pie majestātiskas upes, kuras ūdeņu naujums valdonīgi nes sākotnējās ieceres laivu no krasta uz krastu, no vienas pieturas uz otru, desmitiem un simtiem līču un ielīču paliek nepamanīti, daudzas krāces tikai pavīd garām, un dzelmju dziļumi tā arī paliek gaidot savu atklājēju.

Vēl jo neiespējamāk vienā rakstā apskatīt, pat tikai nosaukt tos daudzus izgaismotājus aspektus, kādi bija, ir un būs nozīmīgi latviešu literatūras jaunās maiņas ciešākai un, galvenais, radošākai saskarsmei ar izcilā meistara daiļradi. Katrs nopietnāks latviešu jaunākās

paaudzes prozaiķis, dramaturgs, kritiķis, literatūrzinātnieks un arī dzejnieks sakņojies upītiskā literārā devuma valgmē. Mēs esam smēluši un smēluši no šiem avotdziļumiem, un tomēr ļoti daudz rosinošā strāvojuma mums aizplūdis garām, neprasme liegusi to paņemt un likt lietā, bet reižu reizumis, it īpaši skolās, esam pieliekušies ar gauži pārlēzenu, izšļakstīgu karoti, kad iztirzājuma šaurība un šablonisms nevis tuvina aplūkojamo aplūkotājiem, bet tieši otrādi — traucē saskatīt nozīmīgāko, paliekošāko, vērtīgāko.

«...rakstnieks ir rakstnieks vai nu visur un vienmēr, vai nekad,» saka Andrejs Upīts, un viņa dzīve — spožs piemērs tam. Literāta personības tālāks būtisks konkretizējums atrodams jau 1912. gadā nopublicētajos vārdos, ka rakstnieks «ir sabiedriska būtne, viņa mākslinieciskais darbs vispirmā kārtā ir sabiedrisks darbs un ka tikai kā tādām viņam var piemist arī estētiska vērtība». Ja tagad dienu aiz dienas, gadu aiz gada mēs nostaigātu līdzī šo vārdu autora dzīves gājumam, tad uzskatāmi pārlicinātos, cik neatlaidīgi, prasmīgi un strikti viņš sekojis šim savam atzinumam, īstenojis rakstnieka dzīves vadlīniju. Vienam otram tas šodien varbūt šķiet ļoti vienkārši — iet ceļu, kuru izvēlējās un pa kuru diendienā gāja Andrejs Upīts; šolaik tas vairs nav atklājums, ka «rakstniecība allaž atrodas atkarībā no dzīves» un «saimnieciskie apstākļi un sabiedriskā dzīve ikkatrā laikmetā nosaka mākslas un rakstniecības virzienu». Toreiz mūsu nacionālajā literatūrā tās bija pirmdomas, tie bija atklājumi. Un tālāk. Vai toreiz rijas spriguli izcilājušo lauku puisī visaicinošāk nevilināja tas ceļš, pa kuru pēc septiņsimt absolūtas beztiesības un tumsības gadiem vismaz nacionālajai gruntniecībai pavērās cerību stariņš mazpamazām pieklūt tam zemes gabaliņam, no kura viņa senčus bija

nodzinis krustnesis un pie kura attikt neļāva ne poļu un zviedru karāļi, ne Maskavas cari, allaž aizsargājot paverdzinātāju intereses. Vai toreiz kā salds, sulīgs un iekārojams auglis jauno censoni nemulsināja «tautas viskopas lieta», tautas, kas nule kā bija cēlusies kultūras dzīvei, tās rakstniekus, mūziķus un gleznotājus vēl varēja saskaitīt uz rokas pirkstiem, tās lasītalkas spēja remdēt paplāns kalendārs, kam pirmās lapas iekšpusē lasām: «Brīv driķēt ar to ziņu, ka no šīs grāmatas, kad būs izdriķēta, tik gabalu uz Rīgas grāmatu pārlūkošanas komiteti būs atstellēt, cik pēc likumiem vaijaga. Tas driķejamu grāmatu pārlūkotājs...» utt. Un kur svin-smagā reakcija pēc 1905. gada revolūcijas uzplūdiem, kad melnās sotņas nokrāsoja sarkanus Vidzemes pakal-nus un Kurzemes mežus, lieku reizi apliecinot vēstu-risko patiesību, ka līdz šim reizēm pietrūcis slepkavo-jamo, bet slepkavu — nekad. Vai šajos asiņainajos nodevības un renegātisma sazelsmes gados jauna, daudzsološa rakstnieka talants nebūtu atradis pietie-kami pagludas iespējas tautisku nevainīgu laukpuķīšu un pieguļnieciskas nevainīgas mīlestības aptēlojumos, izvairoties no kaut cik slidenākām takām, jo zināmos apstākļos kripatu spēka un vīrišķības nevar noliegt arī tam, kas paklupušo zirgu gan nepacēla, bet vismaz pa-stīvējās ap vienu viņa kāju. Tad — apspiestībā jebkā-diem demokrātiskiem institūtiem nepieradušas zem-nieku tautas «brīvā Latvija», tās vienas daļas naivulīgā ilūzija, ka trokšņaina saeima un simt partijas jau ir brīvība, ka formāla valsts neatkarība identificējas ar patiesu neatkarību, ka deklarācijas par demokrātiju jau ir demokrātija un sviesta un bekona kāpjošs eksports, akciju sabiedrības «Turība» nodibināšana raksturo nepiedzīvotu ekonomisku uzplaukumu... Lūk, šajos dau-dzajos laikmetu griežos sākumā pakāpeniski un vēlāk

aizvien noteiktāk Andrejs Upīts atrodas tur, kur dzimst jaunās, progresīvās tendences, veidojas pirmie asnu aizmetņi, kurus vēl aizsedz ikdienības pelēcīgums, kuri ieslēpti uz zemes nokritušas, parastam skatienam gluži nepamanāmas, sīkulīgas ozolzīles kukulznīti, no kuras gadu gaitā tomēr izaugs vētrām un pat tēraudzāģim nepieveicams ozols. Dzīves nepārtrauktajā mijībā un attīstībā pamanīt un satvert pareizo vadošo pavedienu — viegli tas šķiet tikai vēstures atskatā, tikai tiem, kas ar šodienas acīm raugās pagātnē, tāpat kā pēc piecdesmit gadiem spulgi izgaismots un skaidri pārredzams šķītis mūsu pašreiz ejamais ceļš, un viņi, nākamie piecdesmitnieki, atskatoties uz to, nekļūdīgāk aplūkos un novērtēs mūsu izcirsto maģistrāli, bet dažkārt varbūt pabrīnīsies, kāpēc, drosmīgi pārvarot stāvas kraujas un uzceļot nenoliedzami vērtīgus tiltus, mēs tomēr esam atstājuši aiz sevis to vai citu iztaisnojamu līkumu, kāpēc esam steigā ne steigā, nemākulībā ne nemākulībā pabojājuši gluži jaunu ar tādām grūtībām pašu uzlieto segumu.

Andreja Upīša dzīves un darbības mērķtiecīgajā izgājumā tradīciju pārmantotāja literatūras jaunā maiņa saskata atdarināmu paraugu, tā grib būt čakla tālākdarītāja.

Dažās lappusēs neapskatīt, pat nenosaukt tos izgaismotājus aspektus, kas tik lieti palīdz literatūras jaunās maiņas izaugsmei. Vispārzināma ir Andreja Upīša konsekvētā cīņa par literatūras idejiskumu, partejiskumu, tautiskumu un mākslinieciskumu. Par to jau rakstīts un vēl varēs sarakstīt sējumu sējumus. Raksta apjoma ierobežotībā no tik svarīgo jautājumu kopas šoreiz izkonseptēšu tikai mazu rindkopu, lai vismaz garām ejot pieskartos tai sarežģītībai, kāda dažkārt rodas pat ļoti

skaidru teorētisku jēdzienu praktiskajā izpratnē un pielietojumā. Mēs gan vairs nesēžam pirmklasnieku šaurajos soliņos, kad pieticīgā kautrīgumā samierinās ar pāris virspusējām ābeču patiesībām, mēs neesam vairs tie, kurus Upīts kādreiz raksturoja kā «proletāriskās mākslas pirmziemniekus, kas vēl mācās burtot un raksta pēc kaligrāfijas burtnīcas kvadrātlinijās». Taču atgriešanās pie vienas otras parādības aizsākumiem var šodien palīdzēt labāk izprast literatūras zemeslodes griešanās likumības.

Atceroties Andreja Upīša un Linarda Laicena polemiku literatūras kreisajā frontē, vispirms gribas uzsvērt — jo tas var noderēt mums turpmāk, tāpat kā būtu noderējis vēl nesenā pagātnē —, ka gadu atskatā tagad esam nešaubīgi pārliecinājušies par abu revolucionāro rakstnieku toreizējo proletārisko nostāju, par viņu strādniecisko, kaujiniecisko partejiskumu, par to, ka te nebija ne renegātisma, ne sociālfašisma, pat ne mazākās karjerisma vai personiska negodīguma ēnas. Tomēr polemika bija — asa, brīžiem pat ar gluži nelādzīgu pieskaņu. Šodien no tās literatūras jaunā audze vispirms izloba patiesību, ka, stāvot vienos un tajos pašos proletariāta cīņas ierakumos, vienās idejiskās pozīcijās, var tomēr izraisīties nesaprašanās ieroču izvēlē, to stratēģiskajā un taktiskajā pielietojumā; jā, nesaprašanās var rasties, tikai nedrīkstētu starp mums rasties tāds naidis, kas cīnītāju blakus, ja tas paņem cita kalibra šaujamo, pēkšņi sāk uzskatīt par tikpat bīstamu un nīstamu ienaidnieku kā to, kas ieracies frontes pretējā pusē, par ienaidnieku, kas jāiznīcina morāli, garīgi, pat — fiziski. It īpaši jāņem vērā nesaprašanās iespējamība daiļliteratūras frontē, jo rakstniecība, kā to tārpīgi raksturo Andrejs Upīts, «ir cīņas veids, kura būtības izpratnei un īpatno ieroču lietošanas prasmei

vajadzīgs ļoti daudz spēka un laika — dažkārt tur visa cilvēka vēl par maz un vesels mūžs par īsu».

Ko aizstāvēja Andrejs Upīts? Kādus ieročus viņš tad ieteica izmantot?

Jau 1912. gadā, vērtējot A. Švābes sniegto «Ave, soll!» iztīrījumu, Upīts rakstīja: «Raina gleznu un alegoriju valodu viņš (t. i., Švābe, *L.P.*) pārtulko žurnālistiskajā: viņš visur cenšas uzrādīt poēmas filozofiskos pamatus — un nav iespējams noliegt to, ko viņš rāda. Bet ikvienas dzejas «filozofija» zaudē daudz — zaudē pat savā loģiskumā un pārliecinošā spēkā, ja to izloba no dzejiskā veidojuma krāsainā tērpa. «Ave, soll!» sabiedriskā satura skelets par sevi nav vairāk vērts kā, piemēram, kādas progresīvas avīzes labi pamatots un noskaņots programmas raksts.»

No pareizās pirmnostājas pēc gandrīz divdesmit gadiem dabiski kuploja pareiza turpinātāja doma, kaut gan sabiedrisko apstākļu radikāli izmainījusies vide it kā prasītos jaunu pieeju un tātad bijušā stingru pārlūkojumu, varbūt pat apgāzumu — pastāvēja pirmā sociālisma zeme, ko ielenca krīzes plosīta un tāpēc jo vairāk saniknota mirstošā kapitalisma vilkatība.

Taču Andrejs Upīts nelokāmi palika pie sava un apgalvoja:

«Mākslas darbam neder idealizēta un teorētiski konstruēta figūra, vienīgi vērtība tur dzīvai, cilvēciscai būtnei. Mākslinieciski veidota dzīva būtne ir vairāk vērts nekā desmit ideāli pilnīgas izgrieztas figūras.» Un mazliet tālāk lasām: «Sociālistiskajam didaktismam beletristikā uz mata tikpat maz mākslas vērtības un iespaidības kā Apsīšu Jēkaba morāles sprediķiem.»

Lai citātu neatzinēji atvaino mani, ka cits citam seko un vēl sekos daudzi Andreja Upīša izteikumi. Šoreiz

tam pamatots attaisnojums — tādi godināt sirmo meistarū, jo nav lielāka pagodinājuma, ja pie sava skolo-tāja joprojām vēl varam rast uzvadijumu pareizai daiļ-literatūras pozīciju un ieroču dislokācijai. Tā ir Upīša kaldināt kaldinātā pārliecība, ka daiļliteratūrai «nav tikai jāatbalso dzirdētais un zināmais, bet jāiebalso viņš dziļāk, lai tur līdzī sauca visa strādnieku organiskā būtne. Jāievilņo arī tie intelektuālie un psihiskie spēki, kur dzīve un proletāriskā zinātne vien nespēj pieklūt. Kāpēc nost un kādēļ lai dzīvo, to strādnieks zina arī bez dzejas». Un, sacīto padziļinot, uzsvērts: «Uzvaras un bojā ejas iemesli dzīvē ikreiz ir daudz dziļāk ieslēpti, sarežģītāki un grūtāk izlobāmi, nekā tam pēc teorijas vajadzētu būt. Neviena drāma nekad nav iztikusi tikai ar teorētiski konstruētām figūrām, viņai nepieciešami dzīvi cilvēki. Pozitīvie un negatīvie, bet dzīvi. Un dzīvais pozitīvais un negatīvais daudzkārt nav nošķirams ar matemātiski taisnu līniju. Starp viņiem paliek vēl plašie starpslāņojumi, kuru atzares daudzreiz snie-dzas līdz pat malai tikpat vienā pusē, kā otrā. Ar ko pietiek aģitācijas dramoletā un karikatūrā, nepavisam nepietiek strādniecības drāmā. Kariķēt ideoloģisku, teo-rētiski konstruētu pilsoņu shēmu ir daudz vieglāk nekā dzīvu pilsoni. Te nav vien jāzina viņa uzskati, bet jāiz-pazīst arī viņa psiholoģija! Tāpat viegli veidojams po-zitīvs idejiski apzinīga strādnieka ideāltips, bet tas ir tikai viens, esmu pārliecināts, ka pašiem strādniekiem viņš kā skatuves tēls drīz apniktu. Dzīve tikpat kā ne-pazīst ideāltipu, un mākslā daudz pateicīgāka ir tieksme pēc pilnības nekā pati pilnība.» Kā rezumējot Andrejs Upīts uzsver, ka «daiļliteratūras vērtību nevar pamatot uz tajā izpaustām idejām vien, jo idejas arī citādi iz-teicamas īsāk un koncentrētāk». Un jau gluži pareģīgi izskan: «Ļoti maldītos tas, kas apgalvotu ka vēsturiskais

materiālisms jau visu izdomājis un izskaidrojis, ka tagad loma tikai strādnieku dūrei, bet viņa doma palikusi lieka. Jo tālāk ejam, jo vairāk mums arī ideoloģiskas skaidrības vajadzību un jo sarežģītākas tās.»

Jo sarežģītākas tās ...

Toreizējo kreisfrontnieku lozungismu un pseidorevoestētismu mēs vēlāk izskaidrojām ar saasinātiem šķiru cīņas apstākļiem. Vēlāk mēs vēl daudz ko izskaidrojām — gan bezkonflikta teorijas rašanos «aukstā kara» drūmajā atmosfērā, gan kibernetikas un ģenētikas izsmējumu. Bet dzīve turpinās, šodien hunveibini savu «kultūras revolūciju» vērsī pret atombumbām un globālām raķetēm apbruņotu, tomēr viņu sparīgā apgalvojumā gluži papīrtīģerīgo amerikāņu imperiālismu un par skaidriem dolāriem tiem pārdevušamies visu nokrāsu revizionistiem ... Šodien ... Jā, izrādās, bērnišķīgā «kreisuma» slimība ieperinās un ieperinās kā vēzis veselīgā organismā. Ārēji gan metamorfozējoties, tas laiž un laiž savas iekšēji nemainīgās metastāzes, kur vien tobrīd vieglāk piekļūt, un daiļliteratūra un tās izpratne tam allaž bijusi vissulīgākā barība. Andreja Upīša ļoti savlaikus un nepiekāpīgi aizsāktā cīņa «pret revolucionārās mākslas banalizāciju» nav zaudējusi savu nozīmību un aktualitāti. Mūsu vidū joprojām atrodas tādi, kas, runājot Tautas rakstnieka vārdiem, «grib būt materiālistiskāki nekā pats vēsturiskais materiālisms». Daži varbūt nodomās — nu nē, pie mums vairs neatrast pliku lozungu kalējus jambos un trohajos, tas laiks jau sen pāri, kad redaktori pieprasīja smagās rūpniecības romānus, kūdras—trūdzemes podiņu poēmas un atpalcīga kolhoza visu pestītājas kukurūzas karalisko neaizskaramību. Jā, ārējais lozungisms tiešām cietis jūtamu sakāvi, tas mazliet patveras vēl tikai svētdienīgāka laikraksta slejās un pompozākā atskaites sa-

rīkojumā, taču paliek iekšējais lozungisms, paliek tas, kad bieži vien mēs nevis papūlamies noņemt no sava nenoliedzami iespaidīgā nama ārdurvīm skaļu, novecojušu saukli, bet cenšamies jo naskāk ieslaucīt aizdurvē ikdienas dzīves nu nekādi neizbēgamos grūžus un pabirumus, klusībā naivi cerēdami, ka tā mēs uz kaimiņu atstāsim labāku iespaidu un viņš naskāk sekos mūsu paraugam; taču kaimiņš pagadījies acīgs, viņš visu pamana un pamazām kļūst tā kā domīgāks un sāk prātot, kāpēc citādi tik saprātīgam cilvēkam jānoslēpj netīrumi aizdurvē, kāpēc droši un atklāti katru rītu neslaucīt laukā pa durvīm, jo tīrā mājā darbs veicas labāk un garastāvoklis būs labāks.

Latviešu padomju literatūrā Andrejs Upīts ieguldījis fundamentālu pamatakmeni izpratnē, ka nekad un nekādos apstākļos daiļliteratūrā un tās iedarbības vērtējumā nedrīkst šķirt sabiedrisko komponenti no mākslinieciskās un ka «rakstniecība nekad nespēj izpildīt savu sociālo uzdevumu, ja viņa, nolaidusies lejā pie lasītāja, paliek tur, neceļas pati augšām un lasītāju neceļ sev līdzi».

Mūsu literatūras jaunā audze, mācoties un pārņemot rakstniecības un tās vēstures pieredzi, tiecas bezbailīgi un tieši ieskatīties mūsdienu pasaules aizvien lielākajā sarežģītībā, kad no vienas puses goldvoteriskie rasisti un visi pārējie darbatautas sviedru rausēji, kapitāla interesēs laužoties pat caur Dienvidvjetnamas džungļiem un pāri Vjetnamas Demokrātiskās Republikas sieviešu un bērnu līkiem, izmisīgā agonijā gribētu apturēt sociālisma ideju izplatību, lai tikai varētu netraucēti sēdēt uz zelta maisa, bet no otras puses — iluzorisku frāžu apmuļķoti, karjeristu un neizprašu satricināti hunveibini iedomājas aizstāvam strādniecības intereses un ar citātiem iznīcinām pasaules imperiālismu;

kad no vienas puses šodienas kulturālais, vēstures rūgtās mācības atkal un atkal pārmācītais cilvēks alkst kā nekad mieru un vistautu saprašanos un sadarbību, bet no otras — pastāv tāda kara draudi, kas pārdesmit minūtēs visus kontinentus un jūras pārvērtīs kapsētā, kurā varēsīm gulēt katrs ar savu taisnību; kad zinātnes un tehnikas otrā revolūcija paver kvalitatīvi jaunas iespējas pabarot un apgērbt moderno komunikāciju samazinātās planētas iedzīvotājus, sagādāt nodrošinātas materiālās dzīves iespējas, bet — turpat līdztekus un proporcionāli ar katru gadu pieaug bada cietēju un analfabētu miljardi; kad homo sapiens droši un uzvarīgi iziet pat kosmosa tālēs, taču zem sevis atstāj sociālas netaisnības, nacionālas uzkundzēšanās un neiecietības, egoistiska stulbuma un ietiepības lipīgajos žņaugos iemudzinātus indivīdus un sabiedrības slāņus . . .

Progresīvai literatūrai kopumā, tai skaitā arī latviešu šodienas literatūrai, jāmeklē un jāpalīdz atrast šajā sarežģītībā labākais uz priekšu vedējs ceļš, kā to aizvadīto laikmetu sarežģītībā tik uzskatāmi spilgti darīja mūsu izcilais vārda meistars Andrejs Upīts. Sajūtot jo dienas lielāku nepieciešamību globālai domāšanai, mūsu nacionālās rakstniecības jaunā audze aizgūst no Andreja Upīša vēl vienu atziņu, kuru ģeometriski varētu izsacīt — prast skatīties pa visiem 180 grādiem, nelūkoties tikai vienā punktā, kaut arī tur spīdētu vismirdzošākā briljanta saule, jo, mūždien veroties vienviet, nekad nepamanīsim, kas atrodas aiz mums ēnā; bet tur varbūt jau labi sen izskalots kaut neliels, tomēr spozmīgs dimanta graudiņš, kas, pacelts augšup, darītu pasauli vēl gaišāku. Tāpēc tādas monumentālas personības izaugsme nav iedomājama bez talanta nepārtrauktas saskarsmes ar visas pasaules gara kultūras mantojumu

un visas pasaules visjaunākajiem domu un atziņu procesiem. Pašķirstīsim to pašu «Pasaules rakstniecības vēsturi», kam jubilārs sarakstījis nodaļas par indiešu, babiloniešu un asīriešu, ēģiptiešu, semītu, arābu, persu, turku, armēņu, gruzīnu literatūru, par grieķu traģēdiju, komēdiju un romānu, par Provansas dzeju un angļu un franču vārda mākslas izveides daudzajiem posmiem, par rakstniecības sniegumiem Holandē, Ungārijā, Rumānijā utt., utt., izmantojot šim nolūkam simtiem avotu visdažādākajās valodās. Un kur vēl mums tuvākās un tāpēc jo pamācīgākās krievu literatūras pārlūkojumi un popularizējumi! Pašķirstīsim arī tādu pasaules mērogā unikālu izsekojumu un izpētījumu kā «Romāna vēsture» — tajā izmantotās literatūras tiešā uzrādījumā atradīsim avotus krievu, vācu, angļu, franču un latviešu valodā, un vecākais no tiem datēts ar 1841. gadu, bet jaunākajiem nebija lāgā nožuvusi drukas krāsa, kad tie jau rindojās uz Upīša rakstāmgalda un iegūla savdabīgā apcerējuma pamatos. Būtu īsti pamācīgi uzskaitīt visu autoru vārdus, uz kuriem atsaucas vai ar kuriem polemizē, piekrīt vai noraida Andrejs Upīts. Tas būtu apbrīnas cienīgs saraksts! Un, to ieraugot vien, tūliņ būtu skumīgi jāpabrīnās par kaut ko šodienīgu — nesen sarunā ar kādu jaunu, talantīgu prozaiķi, kas pagaidām gan zaļo Hemingveja aizupes koku pavēnī — piebildīšu, ka šādā tiešā ietekmē nav nekā nosodāma, ja jauns iesācējs pamācās un pat aizgūst šo to no atzīta meistara —, ka šis, tā teikt, gandrīz vai diplomētais hemingvejologs nebija izlasījis ne pusi no sava apjūsmotā skolotāja, pat izcilo, ja ne nozīmīgāko šī autora romānu «Kam skan zvans». Zinu, man tūliņ jautās — jā, bet kur to var izlasīt? Pat Misiņa bibliotēkā laikam nedabūt, nav arī Valsts bibliotēkā ne dažam labam nesaprotamajā oriģinālā, ne kādā saprotamā tulkojumā. Jā, kur

lai mēs, jaunie, varam izlasīt par visiem šiem aptverīgajiem 180 grādiem? Kā pamanīt, vai arī aiz mums nav tomēr noslēpies kāds mirdzīgs tīrradnis? Ko atbildēt? Mūsu sešdesmito gadu stāstos, dzejoļos, lugās un romānos allaž pavīd konstatējums — mēs, t. i., es, tu, viņš, — mēs visi atbildam par visu. Tāpēc literatūras jaunā audze vispirms atbild par savu zināšanu vai nezināšanu, par skatiena šaurību un ierobežotību; provinciālisms jau senāk, bet jo sevišķi tagad ir visbīstamākā rakstnieka redzes slimība, tā saēd jebkuru talantu, taču ārstēties jāsāk pirmkārt pašam ar sava kūtruma terapiju. Skrīveru ganu zēna nemitīgais gājums no sava dzimtā pagasta šaurtaciņas līdz visas pasaules kultūras lielceļiem — lūk, norādītājs virziens katram jaunam, talantīgam rakstniekam.

Un nobeidzot.

Izgājis pasaules plašumos, Andrejs Upīts ne brīdi nenokāpj no dzimtās zaļās zemes, lai arī kara vēji ne reizi vien pūtuši projām un dzimtā zaļā zeme sagaidījusi savu rakstnieku pat ar gluži pelēku cietumnieka kameru. Agrī sapratis, ka rakstnieka amata «galvenais, varētu pat sacīt, vienīgais rīks ir valoda» un ka šis rīks ir «brīnum komplikēts, citur neredzēts instruments, kas spēj izpaust tiešu kailu domu un iekustināt tās atbalsi citiem», Andrejs Upīts diendienā kopj mūsu valodas druvu, un atkal jākonstatē, ka viņa veikums pāraudzis redzamības robežas. Atbildot O. Rāviņa izdotā un K. Landera redīgētā laikraksta «Прибалтийское Эхо» 1907. gada 3. numura apgalvojumam, ka latviešu valoda iznīkst un latviešu tautai neizbēgami jo ātrāk jāsaplūst ar kādu lielu tautu, Andrejs Upīts 1907. gada martā raksta: «Mums ir dzejnieki, kuru vispārējās valodas zināšanas liekas pilnīgi pietiekošas, lai kaut ko spētu uzrakstīt arī kādas svešas tautas rakstniecībā, ir

arī tādi, kas sākuši dzejot svešā un tomēr beidzot atgriezušies pie savas mātes valodas. Tie visi vairāk apzinīgi nojauduši, ka savu sajūtu dzejnieks var pilnīgi brīvi izteikt tikai savā un savas mātes valodā» un «rakstniecības mākslas daiļums un vērtība pa lielāki daļai pastāv valodas dažādajās formās un savādībās, kas nav ne pārstādāmas citā valodā, ne tulkojamas. Jau sen vajadzētu būt vispārējai tai atziņai, ka valoda nav stīga, ko var pēc patikšanas uzvilkt katram mūzikas rikam, — tā ir vesels, smalks, savādi noskaņots, noslēpumains instruments, katrai tautai savs, ar savādu skaņu. Tautas dzīves vieta, klimats, vēsturiskā pagātne, politiskais un sociālais stāvoklis — tūkstots apstākļu tūkstots gadu strādājuši pie šī instrumenta radišanas.»

Redzam, ka valodu Andrejs Upīts uzskata par katras tautas visvērtīgāko pieminekli, nesalīdzināmi vērtīgāku par Doma koncertzāli vai Rundāles pili. Taču, ja viena otra materiālās kultūras pieminekļa saglabāšanai vai restaurācijai nepieciešami finansu līdzekļi un materiāli, kuri dažkārt var pietrūkt, jo radušās neatliekamākas rūpes un prasījumi, tad dzimtās valodas pieminekļa saglabāšanai un tālākveidei pietiek ar labu gribu vien. Andrejs Upīts te atkal ir drošs vadītājs literatūras jaunai audzei. Jau «Dzimtenes Vēstnesī» Pepermentes Pēteris gauži sašutis uzdur uz valodas izjūtas asā iesma «apkūpinātu glāzi» saules aptumsuma novērošanai, norādot, ka mums šim nolūkam izmantojams cits vārds — stikls. No ārēji it kā pasīkai, tomēr būtībā nozīmīgai valodas ušņu izduršanai līdz tādām latviskas izteiksmes līdzekļu izkopumam un kuplinājumam kā romānā «Zaļā zeme» — lūk, raža, uz kuru literatūras jaunā audze šodien noraugās, kā dzied kādā jaunā dziesmā, ar baltu skaudību.

Tūlīņ gan gribas piebilst — nav ko skaust. Jo, lai gan

latviešu valoda padomju varas gados nesalīdzināmi pilnīgojusies, mēs varam šodien izsacīt jebkuru domu un nosaukt jebkuru priekšmetu latviski, mūsu laikrakstu, žurnālu, grāmatu valodas vispārējais līmenis ir galvas tiesu pārāks par pirmskara virziskās uzpūtības izbazuņēto un padomju skola ar īsti strauju prasmi izlīdzinājusi vēl pirms gadiem divdesmit stingri valdošo dialektu atšķirību starp Rīgas ārstu un ventiņu zvejas vīru vai Malienas grāvraci, tomēr latviešu valodas izkopē darba vēl pārpārēm. Pat republikas avīzēs atradīsim gūtmaņaliskas nekulturālības ieskrāpējumu paraugus, dažādus «futbola gurmanus» un «baterfleija peldēšanu», uz Rīgas centra ielas mums uzmāksies iestāžu kroplīgi saīsinājumi un neizprotamas «ģeoloģijas ražošanas komitejas», radiofonā vai katru dienu reportāžās nelīdzstrādnieku teiktajā dzirdēsim, ka «kolhoza klubs tagad piestiprināts Jānim», «sapulce iznesa lēmumu» un «priekšnieks ir pie sevis», bet, ieejot dažā labā ēdnīcā vai restorānā un izlasot ēdienkarti, pat trīs dienas neēdis cilvēks zaudēs jebkuru apetīti . . .

Tālāk — daudz neatlaidīgāk jāmācās no Andreja Upīša izkopt savu rakstnieka valodu. Vidusskolnieciski vai pat universitātiski filoloģisks, kaut arī pilnīgi pareizas valodas priekšraksts nevar un nedrīkst būt rakstniekam tas vienīgais iespējamais saturētājs iežogs. Bez valodas pareizības pastāv otra tikpat nepieciešama sastāvdaļa — krāsainība. Nelaikā un nevietā būtu jubilejas brīdī pieminēt uzjautrinošas kuriozitātes, ja tās neskartu dziļi nozīmīgo daiļliteratūras valodas izteiksmes noplicināšanas tendenci un to, par kādu nenogremdējamu glābšanas riņķi dažreiz jāizmanto Upīša autoritāte. Tā izdevniecībā «Liesma» kāds tulkotājs bija izdarījis īstu nāves grēku — ierakstījis kāda romāna tulkojumā tieši šo — «nāves grēks». Centīgais redaktors

tūliņ sāka nabagu apskaidrot — nu lai taču viņš pado-
mājos, kur te loģika, kādi nāvei varot būt grēki!? Au-
tors, protams, divkauju ar redaktoru zaudēja, bet, pār-
gājis mājā, izmisumā bija meklējis glābiņu Andreja
Upīša Kopotos rakstos un — lai slavēts meistars! — at-
radis novelēs un literatūrvērtējošos rakstos pietiekami
daudz teikumu, kur lietots nelaimīgais «nāves grēks». Neatspēkojamo pierādījumu priekšā redaktors konkrē-
tajā situācijā piekāpās, neaizmirstot tomēr atgādināt
upītisko «bij» un «smilkti» un tātad . . .

Mācoties no Andreja Upīša, mūsu literatūras jaunai
audzei neiecietīgāk un drosmāk jāpabelž pa filoloģiskās
pārcentības vienskanīgajām bungām. Rakstniekam un
tomēr vispirms rakstniekam jā rūpējas par savas dzim-
tās valodas tālāku sakuplojumu, kā par to diendienā
rūpējies Andrejs Upīts.

Jau augšpieminētajā polemikā literatūras kreisajā
frontē, aizstāvot savus uzskatus, Andrejs Upīts uz-
svēra: «... es nebūt nedomājos esam kādas absolūtas
patiesības īpašnieks.» Ka tie nav tikai vārdi, liecina tā
nepārtrauktā pilnveidošana, ar kādu Tautas rakstnieks
atkal un atkal pārstrādājis un papildinājis daudzus sa-
vus literatūrvēsturiskos, teorētiskos un kritiskos rak-
stus, ar kādu prasīguma mērauklu viņš vērtējis mūsu
nacionālās literatūras parādības — tas būtu jaunas un
aizvien jaunas rūpīgas izpētes cienīgs uzdevums, kas
literatūras topošai audzei sniegtu ne vienu vien atziņu
par upītisko meklētāja domu. Protams, attīstības nepār-
trauktībā mēs šodien varbūt ne visur un ne vienmēr
piekritīsim visam mūsu literatūras dižmeistara sacīta-
jam, arī mēs, tāpat kā to darīja Andrejs Upīts, izdarām
vērtību pārvērtēšanu, vienas vai otras koncepcijas
pārlūkojumu, taču arī no divu uzskatu nesakritības

literatūras jaunā audze var mācīties ne sliktāk kā no tiem lappušu tūkstošiem, kurās paaudžu domu soļi sadimd raitā, vienotā ierindā.

Andreja Upīša rakstniecības zaļā zeme nav vairs vienam cilvēkam pārstaigājama, lai gan to ar savu darbu iekopis viens cilvēks. Taču tas ir titānisks darbs. Tam spējīgs tikai tāds, kas plūst kā tautas likteņupe savas zemes krastos.

PATS

Priekš citiem darbodamies, attīsti
Pats savus spēkus negurstošā karā —
Un mūžīgs darba lauks būs tavā varā
Un mūžam jaunots spēks, un ieroči.
Bet sargies būt kā nabadzīgie garā,
Kas, sevi projām sviežot, laimīgi:
Uz tevi spļaus un samīs tevi barā.
Pats cīnies, palīdz, domā, spried un sver,
Pats esi kungs, pats laimei durvis ver.

Šajā saīsinātajā sonetā ar nosaukumu «Pats» Rainis 1900. gadā lieliski izteicis personības un sabiedrības dialektiskās attieksmes, pasvītrotis personības patstāvības lielo nozīmi.

Šai problēmai ne mazums uzmanības veltījusi arī latviešu padomju pēdējo gadu dzeja.

Imants Ziedonis saka:

Es esmu es pats.

— — — — —
Es esmu kartupeļa zieds,

Kādēļ tu gaidi no manis

Neļķu un rožu dvesmu?

Kādēļ tu gaidi,

Lai es neesmu tas, kas es esmu?

Ojārs Vācietis, atbildot dažādu pamācību devējiem uz jautājumu: «Kur ir tavš smuidrums un kur ir grācija?» — atbild:

Paklausies, mīlais, bet kurš tev sacīja,
Ka man šim smuidrumam noteikti jābūt?
Paskaties manējās galotnes griezumā,
Ja reiz gribi sev skaidrību iegūt, —
Man nav jābūt garam, bet — biezam,
Es pie šosejas stāvu un aizturu sniegu.

Sakarā ar dzejas nozīmes pieaugšanu sabiedrības veidošanā, ar daudzu jaunu dzejnieku vārdu ienākšanu literatūrā jautājums par autora individuālo rokrakstu, par viņa personību kļuvis sevišķi ass un aktuāls.

Vispirms dažus vārdus par mūsu dzejas kopīgajiem uzdevumiem un kopīgajām tendencēm.

1. «PRIEKŠ CITIEM DARBODAMIES...»

50. gadu vidū sākto dzejas augšupeju raksturo romantiska aizrautība, personības atrasisšanās no dogmām, cilvēcīguma pieaugums — «dvēseles ienākšana» dzejā, kā savā laikā teica J. Asars par Aspaziju.

Tagadējā brieduma pakāpē latviešu padomju dzejai raksturīgs reālistiskāks dzīves norišu skatījums, personības veidošana, cīņa par cilvēcīgumu, domas nostāšanās blakus dvēselīgumam. Vispārīgāku motīvu vietā ienākusi vairāk konkrēta problemātika, sajūsmas, izsaukuma intonāciju vietā dominē jautātājas intonācijas.

Tā ir laikmeta sabiedriski filozofiskās domas vispārēja attīstības tendence.

Daudzi dzejoļu krājumi visai uzskatāmi liecina par cenšanos meklēt, rast atbildi uz laikabiedram aktuālajiem jautājumiem. To ir bezgala daudz — gan sociālo attiecību plāksnē, gan starptautiskajās attiecībās, gan morāli ētiskajā sfērā utt. Ilgus gadus dzejā sabiedriskās

un individuālās problēmas nošķirās pa motīviem, it kā pa plauktiņiem — atsevišķās grāmatās, nodaļās un dzejoļos. Taču cilvēks nepārdzīvo, piemēram, dzimtenes mīlestību atrauti no attieksmēm pret darba biedriem, tuvākajiem cilvēkiem, apkārtni, dabu. Nevēlamā pretostatījuma (starp sabiedriski politisko un intīmo) pārvarēšanā izpaužas viena no mūsu dzejas brieduma pazīmēm. Sabiedriski politisko motīvu dzeja kļuvusi intīmāka, personiskāka, un otrādi — intīmo un morāli ētisko motīvu dzeja — sabiedriskāka. Iedarbīga, efektīva sabiedrības locekļu audzināšana var notikt, tikai liekot izjust lielos sabiedriskos procesus kā savus un savu dziļi intīmo pārdzīvojumu saistību ar «lielo pasauli».

Pretējā gadījumā lasītājs turpina un turpinās uztvert sabiedrisko motīvu dzeju kā oficiālu, bet savām jūtām atbalsi meklēs «tīri intīmajā» dzejā, rodot to gan, piemēram, pirmspadomju romantiķu pantos, gan A. Bloka, A. Ahmatovas, M. Cvetajevas pēcrevolūcijas dzejā, kurā sabiedriskais un intīmais ir lielākā, godīgākā, atklātākā vienībā nekā zināmu periodu pēc Lielā Tēvijas kara.

Sabiedriskā un intīmā attieksmēs pēckara dzejā, manuprāt, izdalās trīs periodi.

Pirmajā desmitgadē valdošie ir sabiedriskie motīvi. Taču šis sabiedriskums visumā ir vienpusīgs, no lasītāja viedokļa oficiāls, kaut arī tik bieži dzejnieki apgalvo, ka viņi runā par vienkāršo padomju cilvēku, par ikdienas varonību. Šī varonība tomēr jūtama kā kaut kur ārpus lasītāja rodama, kā liela un neaizsniedzama. Lirisks varonis ir «atdarināšanas cienīgs paraugs», bet tas neesmu es, tās nav manas pretrunas, šaubas, centieni un ideāli, tie ir kaut kas augstāks, pēc kā es varu tikai tiekties vai tikai nopūsties, vai dažreiz (un pie tam ļoti bieži) tikai paraustīt plecus. Pēdējā attieksme bija visai

plaša, jo pamazām attālinoties Tēvijas kara heroismam, ar dažādām estētiskām koncepcijām vietā nāca pārprasta «darba varonība»: traktors vai cita mašīna kā dzejas «galvenais varonis», darbs un darba procesi bieži kā vienīgais pārdzīvojuma avots.

Pretreakcija, kas dzejā izvēršas 50. gadu vidū, — «dzejas pavasara pali» iezīmīga ar intīmā elementa izvirzīšanu priekšplānā, ar pastiprinātu interesi par indivīdu, par morāli ētiskajām problēmām. Šī pastiprinātā uzmanība indivīdam 50. gadu otrajā pusē un 60. gadu sākumā veic ārkārtīgi svarīgu darbu dzejas tālākā izaugsmē: nostāda lietas pareizajās vietās, liriskā pārdzīvojuma centrā nostāda «es» — cilvēku, subjektu —, individualizēti parāda viņa attieksmi «pret pasauli».

Šķiet, ka sabiedriskums mazinājies, taču tā tikai šķiet. Mazinājušies gan dzejoļu virsraksti ar tā saucamo sabiedrisko nozīmību, bet dzejas procesa iekšienē notikusi liela augšana, uzticības iekarošana pret dzejnieku, «kopīgas valodas» atrašana. Galvenais guvums — atbildība par sevi, pat par «visu» pretstatā «skrūvītes un ritentiņa» ideoloģijai.

Marksistiski leņiniskās filozofijas tēze par cilvēku kā sabiedrisko attiecību summu ir tikusi vulgarizēta arī dzejā. Tā bieži izskanējusi kā personības noliegums un bezpersoniskuma attaisnojums, jo, lūk, cilvēks taču nekā neiespēj, viņš ir sociālo apstākļu produkts. Šī līnija, bezgala skandinot par pirmspadomju laika un mūsdienu kapitālistiskās sabiedrības sociālās vides upuriem, bija pilnīgs pamats daudziem liekēžiem un neliešiem teikt apmēram tā: es esmu sabiedriskās vides un vielu maiņas upuris.

50. gadu otrās puses «individuālisma» perioda dzejas lielais nopelns ir bezpersoniskuma pārvarēšana, no kura brīdināja jau Rainis minētajā dzejoli «Pats».

Kad palu ūdeņi noskrējuši, zeme sāk rūgt. 60. gadu vidus un otrā puse ir liels mūsu dzejas rīgšanas laiks, kad sākas jaunu vērtību izkristalizēšanās un jo gadu jo straujāk. Jūtam pieaug sabiedriskā problemātika, taču salīdzinājumā ar pirmo sabiedriskuma valdīšanas fāzi (apmēram 1946.—1956. g.) — jaunā, augstākā kvalitātē. Cilvēks tiek skatīts kā sevī apzinātu sabiedrisko attiecību summa, bieži vien polemizējot (tieši vai netieši) ar dzejas pirmās sabiedriskuma fāzes atziņu kategorisko dzelžainību.

No plašās jautājumu kopas mūsu pārrunai izvēlēsimies tikai vienu, manuprāt, ļoti svarīgu jautājumu: par dzejas audzinošo ietekmi personības veidošanā.

Cik mūsu dzeja spējusi pārvarēt sabiedriskā un intīmā pretstatu, sekmēt to «saaugsmi», no šī viedokļa lielā mērā vērtējama tās izaugsme no «pavasara paliem» līdz šodienas briedumam. No šī viedokļa vērtējama arī dzejas tālākaugsme pēdējā laikā un konkrēti arī pagājušajā, 1967. gadā.

Šajā ziņā raksturīga B. Sauliņa «Gadskārtu grāmata», kas ir solis uz priekšu agrāko pretpolu saaugsmē ne vien paša dzejnieka daiļradē, bet visas mūsu dzejas attīstībā. Šo krājuma līniju labi raksturo dzejolis «Dzimtenes daļa»:

Visa dzimtene šodien spožām pļavu gundegām apsēta,
Visa tāle zem jūlija debesīm mirdzoši zaļa.
Bet pie lielceļu krusta klusēdama stāv kapsēta,
Un arī tā ir dzimtenes daļa.

Neatņemama
Kā elpa pirms pēdējā trieciena,
Nenovēršama,
Kā lode pašā sirdī triekta.

Gadu skaitļi uz pelēkiem akmeņiem liecina:
No Piektā
Līdz deviņpadsmitajam
Un līdz četrdesmit piektajam . . .

Šādi nerunāja par dzimteni agrāk, nāve un traģiskais vispār šķita kaut kādi svešķermeņi dzejā, lai gan dzīvē tie aktuāli katram mūsu sabiedrības loceklim un gandrīz katrs saistīts ar šiem dzimtenes dzīvībai tik svarīgajiem skaitļiem: piektais, deviņpadsmitais, četrdesmitpiektais. Tādēļ

Šis kapsētas vajag un vajadzēs paaudzū paaudzēs
Ne tikai, lai atcerētos,
Bet arī nākotnes ķīlai.

B. Sauliņa poēmā «Rudens zvaigznes» ar dziļi personisku, intīmu attieksmi vaļsirdīgi runāts par svarīgām sabiedriskām problēmām: par pareizu attieksmi pret kultūras mantojumu, par sarežģītiem šodienas daiļrades procesa un mākslas darbu izpratnes jautājumiem.

Ar lielu gandarījumu lasām M. Bendrupes krājumu «Nerimas balss», kam strāvo cauri dialektikas pamatdoma — nesniegt gala, bet atzīt un meklēt kustību, darbību, attīstību: «Lai mums mūžīgi mūžam Ir kurp doties.» Tāpēc arī dzejoļi vairākdalīgi: viens pārdzīvojums gluži kā vilnis ievilņo nākošo, ar to vēl netiek pielikts punkts, un šī pārdzīvojumu rezonanse nevar ilgi norimt. Cilvēka iekšējo pretrunu «nerimas balss» sevišķi spēcīgi skan nodaļā «Geto», kur drosme un glēvums, lielums un mazums skatīti tādā aspektā, kā mūsu dzejā tas kļūst raksturīgi tikai 60. gadu vidū, «kad tuvojas briedums» (I. Auziņš). Fašistiskās okupācijas laika nāves ēnu — geto — autore skata reizē arī kā cilvēku glēvuma rezultātu, liekot domāt par bezkompromisa attieksmi pret jebkuru apspiešanu.

Šodien geto nav tikai vienā pilsētas pusē.
Geto ir visur, kur kungs un dienderis mīt.
Geto ir arī tur, kur par ilgu
 es, verga dvēsele, klusēju
 un tu, verga dvēsele, klusē.
Vai tad dzeloņstiepļu aplokā
 vien mūs var ieslodzīt?
Nē — arī baiļu un melu gūstā.

(«Geto»)

Bet cikla divās vietās rodamas gadu atzīmes — 1941 un 1941—1944. Ja tās apzīmē sarakstīšanas gadus, tad tiešām jābrīnās, kā īsts tīrradnis tik ilgi var nogulēt ne-skarts, pie tam ne vairs zemē, bet jau no zemes izcelts.

Sabiedriskā un intīmā tālāka saaugsmē spēcīgi iezīmējas M. Čaklā («Kājāmgājējs un mūžība»), M. Ķempes («Gaisma akmenī»), V. Līvzemnieka («Cel savu pilsētu»), M. Rudziša («Vārsmas laikabiedriem») krājumos, krietnā daļā «Dzejas dienas» un periodikā publicēto dzejoļu.

M. Čaklā «Kājāmgājējs un mūžība» ir smalki stīgota dzeja, kas atklāj visdziļākās, visklusākās dvēseles nianšes, kuras pat analīzei prozas valodā dažkārt nepadodas. Viņa dzejas tēli viscaur klusināti, strauji nesatrauc, bet iekur dziļu zemdegu. Krāsu ziņā tie vienkārši, kontrastaini gluži kā sudraba stīga uz melnas vijoles. Melnbalto toņu kontrasts ir M. Čaklā liriskas struktūras pamats. Reizē M. Čaklā dzeja stāv tālu no cilvēku dalījuma baltajos un melnajos.

Dziļš dialektisks skatījums personības pašanalīzei, servis un sabiedrības izpratnei, domas ierosmei dod vairāk nekā garu garie atklātības monologi un trūkumu stostējumi.

M. Čaklā liriskā varoņa doma un sirdsapziņa bieži kontrastē ar ierasto un tiesā pagātņi un tagadni nākotnes vārdā:

Nē, atmiņu zeltīto plēvi
No acīm vajag plēst:
Un, kad būs noplēsts līdz sāpei,
Tad tie — būsīm mēs.

Gadi apzeltī, gadi nopulē,
Bet gadi arī dziļāk grauž.
Zem maigās mēness gaismas
Gan gods, gan negods snauž.

(«Atmiņas»)

Viena kontrasta forma ir šāda — tiešā; otra — polemika ar tradicionāliem uzskatiem, ar ierastību, piemēram, dzejoļos «Spārni», «Nepiedod», «Cienītājs», «Gredzeni lombardā», «Man top piedots», «Ierēdņu laiks», u. c. Māra Čaklā dzejā padomju dzīves apliecinājums skan kā dziļas rūpes par cilvēka godīgumu, patiesumu, kā nesamierināma sidsapziņas balss. Tā ir laba sabiedriska neapmierinātība; tā raksturo mūsu laikmeta vērtību pārvērtēšanas tendenci, tā māca dzīvot neaizplūvurotām acīm, mietpilsoniski nepieņemoties, jo tas nozīmē personības nāvi. Viena no galvenajām krājuma atziņām kā kvintesence labi izskan šajos nedaudzajos vārdos:

Ar aklu paklausību
Un uzminētmāku
Mazā bērņā agri
Nelietis sākas.

V. Līvzemnieka dzeja risinās tāda svarīga faktora kā darba nozīmi personības veidošanā. Darba ainas, darba pārdzīvojumi, izjūtas, darba cilvēku portreti veido V. Līvzemnieka dzejas pamatskaņu, kas atspoguļojas jau virsrakstā «Cel savu pilsētu». V. Līvzemnieka liriskas stila īpatnība ir varoņu, norišu «pārapdzīvotība»,

īsta dzīves kņada. Dzejnieks cieši turas pie «zaļās zemes» un atziņai, domai ļauj izaugt tikai no faktiem. Šajā ziņā viņš ir diametrāli pretējs M. Čaklajam, kam doma, atziņa ir valdošā un dzīves fakti tikai piemērs, arguments.

V. Līvzemnieks sulīgām krāsām glezno darba cilvēku portretus («Diviem večukiem vajag pensiju», «Strādnieku vilciens» u. c.), oriģinālā veidā izteic padomju sabiedrības miera gribu, kas atšķiras no tik pierastajiem miera prasījumiem («Siena laiks»). Tā ir īpatnēja personība, kas raugās uz mums no V. Līvzemnieka dzejas, tiešām «cilvēks, kuru gaida» mūsu druvas, rūpnīcas, skolas sols, lielā dzīve. Tāpēc spēcīgi skan arī vārdi par anticilvēku, kas filozofiski rādīts dzejolī «Antijušanas», bet autoram raksturīgajā reālistiskajā stilā — dzejoļos «Kāpēc lūšus un vilkus?», «Rīts, vakars, rīts», «Paprasiet Annuškai», kuros sniegti īsti alkatības, mietpilsonības un aprobežotības «koncentrāti».

Darba cilvēka cildinājums ir raksturīga līnija visā 1967. gada dzejā. Problēma par jaunu attieksmi pret darbu, īpaši kolhoznieka darbu, kas veidojas šodienas apstākļos, interesē visu mūsu sabiedrību. Pretstatā kādreizējai urravošanai par kolhozu dzīves priekšrocībām un vēlākajai labklājības slavināšanai mūsu šodienas dzejas uzdevums ir atklāt, kā veidojusies un veidojas pozitīva attieksme pret kolhozu, kādēļ kolhoznieks patiesi sācis mīlēt un mīl savu kolhozu. I. Auziņš liriskajā poēmā «Atvaļinājuma laiks» («Liesma», 1967, 3.) tāpīgi atsedz vienu no šiem kavētājiem cēloņiem — gadījuma priekšsēžu valdīšanu, kas ilgi traucēja kolhozniekam skatīties uz kolhozu kā savu. Neizvērsot plašāku pozitīvo faktoru analīzi jaunās attieksmes radīšanā, dzejnieks pasvītro kādu ļoti svarīgu komponentu:

Ar jaunām bagātībām
Troksņo pasaule kā tirgū...
Lai slava tām!
Bet bagātību to, bez kuras nevar
Pat iso mūžu nodzīvot bez nievām,
Ej meklē
Tur — starp vecā tēva kapu
Un savas mātes skarbā mūža rievām!...

Mākslas spēkā neaizsniedzot paša autora «Varavīksni pār mežu», problemātikas konkrētības ziņā jaunā poēma ir solis uz priekšu.

Dziļa cieņa pret darba cilvēku strāvo no J. Petera dzejoļa «Žurnālists un zvejnieks trieciennieks» («Dzejas diena»), V. Līvzemnieka «Diviem večukiem (resp. vecīšiem — V. Ķ.) vajag pensiju» («Cel savu pilsētu»), O. Vācieša dzejoļa «Piedod, saimniec...» («Lauku Dzīve», 1967, 8.). Pēdējā skan jau tik sen vājadzīgā asā balss pret tiem, kam šīs cieņas trūkst, liekot domāt arī, kāpēc tas tā.

Krietni patālā pagātnē jau palicis strīds par darba cilvēka tēlojumu dzejā. Šodien neviens vairs nešaubās, ka garīgais darbs ir tikpat svarīgs un bieži pat vēl svarīgāks nekā fiziskais. Tomēr dažkārt vērojams it kā mulsums, it kā neizpratne: kā gan notēlot garīgo darbu? Dzejai, kuras galvenais tēlojuma objekts ir cilvēka garīgā pasaule, viņa domas, jūtas, pārdzīvojumi, jāattēlo jaunās iezīmes cilvēka raksturā, garīgajā evolūcijā, attieksmēs ar sabiedrību, vārdu sakot, jāsniedz laika biedra psiholoģiskais portrets. Nav obligāts pats garīgā darba procesa tēlojums, bet obligāta ir to procesu izpratne un atklāsme, kādi norisinās mūsdienu zinātnieka, inženiera, racionalizatora psihē, obligāts ir to pārdzīvojumu tēlojums, kas viņiem raksturīgi.

Šodien daudz debatē par emocionālā un intelektu-

ālā samēru un attieksmēm dzejā. Dažkārt kritika, atsaucoties uz nepieciešamību veidot harmoniski attīstītu personību, brīdina nepārspīlēt intelektuālo elementu dzejā. Šādi brīdinājumi ir bez pamata. Intelektuālās dzejas vārda īstenā nozīmē mums ir maz, bet to ļoti prasa mūsu laikabiedra augošais, domājošais prāts. Viņu vairs nepārliecina, nesaviļņo tikai emocionāls tēls, bet gan tāds tēls, kas dzimst caur atziņas spēku.

Pie tam jēdziens intelektuālā dzeja pareizā izpratnē nenozīmē emocionālā momenta atmešanu, bet dziļāku, spēcīgāku, caur domu dzimušu emocionalitāti, kā tas ir, piemēram, Raiņa dzejā. Šāds raksturs arī lielai daļai I. Auziņa, V. Belševicas, M. Čaklā, J. Petera, O. Vācieša, I. Ziedoņa dzejas. Izmantojot jau pazīstamu teicienu, varam sacīt, ka laikabiedru mazāk satrauc, lai arī cik krāšņi izteikta, atziņa, ka Daugava ietek Baltijas jūrā, nekā atziņa, ka Daugava ietek Kaspijas jūrā, t. i., pa kādiem ceļiem un kādā veidā Daugavas ūdens nāk saskarē ar Kaspijas ūdeni. Laikabiedrs prasa parādību globālu skatījumu, prasa problēmu filozofiski dziļu risinājumu. Tādēļ ne vienmēr apmierina arī mūsu labāko intelektuālo dzejnieku darbi, kur spēcīgi parādīts «kas» un «kā», bet neatklāts paliek «kāpēc».

2. «...SARGIES BŪT KĀ NABADZIGIE GARĀ»

Raiņa dzejolī «Pats» spēcīgi izteiktā marksistiskās dialektikas doma par augstj attīstīta indivīda lomu sabiedrībā sevišķi aktuālu nozīmi mūsu dzejā iegūst šodien, kad visās dzīves jomās arvien pieaug cilvēka personiskā atbildība.

Kādreizējā tēze par pilnīgu ziedošanos sabiedrībai cildenu ideālu vārdā izauga no konkrētajiem vēsturis-

kajiem apstākļiem un ar lielu emocionālu spēku tika pausta arī dzejā, piemēram, Raiņa lirikā 1905. gada revolūcijas laikā, latviešu padomju dzejā Lielā Tēvijas kara gados. Emocionāli spēcīgi tā skan V. Luksa dzejoli «Kara krūze».

Diemžēl vēl ilgus gadus pēc kara «teorētiķi» citos apstākļos šo atziņu centās saglabāt kā dogmu, lai pasludinātu par netipisku padomju cilvēka tieksmi pēc personiskās labklājības. To gadu literatūrā mēs atlikulikām rodām pienākuma dēļ šķirtu ģimeņu, personiskās dzīves askētu u. tml. parādības, ko autori pasludina par «kalpošanu tautai».

Mūsu šodienas dzeja, daudz ko pārvērtējot pagātnes literārajā mantojumā, pievērsusies arī šai «visa ziedošanas», «visa atdošanas» tēzei.

Cilvēka devums sabiedrībai ir jo vērtīgāks tad, jo labākus priekšnoteikumus sabiedrība rada viņa darbībai, jo vairāk tā dod indivīdam. Tāpat svarīgi apzināties, cik tavš devums ir vērts, neapmierinoties tikai ar nekonkrēto frāzi — dot un dot. Šīs domas kā mūsdienu personības atziņas savā dzejā polemiski saasina Imants Auziņš:

Mums tā kā sods: dot, projām dot.
(Tā mācīts — vai tu vainīgs?)
Dot, projām dot, pat neprasot,
Vai ņemējs ar to laimīgs...

(«Variācijas», «Karogs», 1967, 4., 60. lpp.)

Ar šo domu sabalsojas jaunās dzejniece Laimas Līvenas atziņa dzejolī «Vecā vīra pēdējā vasara».

Populāro marksisma klasiku tēzi, ka cilvēku radījis darbs, padziļināti, dialektiski savā dzejā centušies skatīt V. Kalčiņa un U. Krasts. Pirmā no viņiem apgalvo,

ka cilvēku radījusi doma, otrs, ka skaudība. Protams, blakus darbam vēsturiski ir bijuši tūkstošiem faktoru, kas veidojuši cilvēku. Vēl vairāk to ir šodien, jo cilvēks taču progresē, attīstās. Atsegt svarīgos šodienas cilvēku veidotājus faktorus ir ļoti simpātiska iezīme jauno autoru dzejā. Tikai nopietni jādomā par iedarbīgu formu šo svarīgo atziņu izteiksmei.

Mūsdienu, personību var veidot tikai tāds dzejnieks, kurš pats ir personība, kurš patstāvīgi spēj analizēt dzīves parādības, saskatīt tās attīstības tendences un kavētājus faktorus un pirmais par tiem pavēstīt sabiedrībai. Tas nebūt nenozīmē, ka visai dzejai vai arī visai kāda viena dzejnieka daiļradei jāpārvēršas par vienu vienīgu problēmu kompleksu. Un otrādi, mūsdienu personību nevar veidot, ja nerisina nevienu aktuālu sabiedrisku problēmu. Taču šodien mēs saņemam vēl dzejoļu krājumus, kuru atziņas un tēli šķiet «atnākuši ciemos» no 50. gadu vidus. Tajos sastopamais romantiskais pacēlums, lielu, skaidru jūtu alkas, ilgās un mudinājumi pēc godīguma ļoti maz piesātināti ar šodienas cilvēka sociālajām un psiholoģiskajām attieksmēm. Ne M. Bārbales «Laimes pakavam», ne S. Kaldupes «Linu ziedam» nevar noliegt atzīstāmu formas meistarību, ne izjūtu patiesumu. Diemžēl formas meistarība te parasti kalpo šauru, sabiedriski maznozīmīgu pārdzīvojumu un atziņu izteikšanai vai arī ietver jau daudzkārt dzirdētas «atzīņas».

M. Bārbale «Laimes pakavā» runā par dzimtenes baltajiem lielceļiem, par cilvēku ilgām, par dzimtenes mīlestību un kritušajiem varoņiem; vairāki dzejoļi veltīti Rainim, nodaļā «Zem Kaukāza debesīm» sakopoti ceļojuma iespaidi. Tālākajās nodaļās «Tāds kalns ir bijis», «Zem jūras debesīm», «Skrien, bitīte!» lasām intīmo liriku jaunības un dzimtās puses atceres. Protams, neviena no risinātajām tēmām nav ne lieka, ne nevajadzīga.

Jautājums ir par to, cik dziļi un sabiedriski nozīmīgi tēmu risina. Tēlaini par to izteicies A. Vējāns: «Dzejas lielums nav vienmēr atkarīgs no aprakstītās bangas augstuma, bet drīzāk gan no spējas avota dzīlē redzēt un saskatīt daļu no dzīves jūras un okeāna, no mākas rīta rasas lāsē ieraudzīt visu saules pašaieliedzīgo spožumu.» («Karogs», 1966, 12.) M. Bārbales dzejā neatrodam nekā nedzirdēta, nekā jaunā aspektā skatīta. Piemēram, interesantā atkārtojuma figurā veidotajā dzejolī «Raina saule» vienīgā atziņa ir šāda:

Pār Raiņa bulvāri lapas krīt,
Krīt lapas, krīt lapas pa vienai.
Pār pasauli Raiņa saule spīd,
Spīd saule, spīd saule — šai dienai.

Tā tas ir visā krājumā. Dominējošā ir aprakstošā, vērojošā pieeja bez spilgta individuālā skatījuma, bez paradību dziļākas jēgas atklāsmes, bez spējas redzēt daļu no dzīves jūras un okeāna avota dzīlē, bez mākas rasas lāsē ieraudzīt visu saules spožumu.

Līdzīgi tas ir S. Kaldupes «Linu ziedā». Kā liepa ziedu laikā — tik krāšņa ir viņas tēlu pasaule. Taču tā šalc tikai ap viņu pašu, stāsta tikai par viņas izjūtām, uzceļot kaut kādu egocentrisku pasauli. Tajā ir gan prieks, gan skumjas un paties traģisms, bet tajā nav tās «pārejas no personiskā uz vispārējo», ko Aleksandrs Bloks pasvītojis kā īstas dzejas pazīmi.

Nenoliedzami, ka M. Bārbales un S. Kaldupes sirsnīgā lirika liek saviļņoties milai pret dzimto zemi un tās pagātni, audzina dabas skaistuma izpratni. Vai tas ir maz? Liekas, ka ne. Bet nevar nesajust, ka pārdzīvojums lielā mērā bāzējas uz tā emocionālā viļņojuma, ko lasītājā savā laikā radījusi M. Ķempes, A. Skalbes, V. Brutānes u. c. dzimtenes un dabas dzeja, nevis uz pirmatklājuma spēka. Un tas ir maz.

Citādi ir ar L. Pēlmaņa «Dienu miju». Autors ir sabiedriski aktīvs, asi izvirza sasāpējušas sociālas un psiholoģiskas problēmas, bet diemžēl to risinājumā netiek vaļā no trafaretiem paņēmieniem un tēliem: «solī ikkatrā saullēktu jūt», «cilvēkiem kļūtu par Danko lāpu», «zvaigznes zied», «mīla ir — gaismu degt», «maijs... ziedu zvanus dala», «līdzī arvien tev pūpolu plaukums iet», «cēlies ar liesmām, kā ar plandošu karogu rokās», «liesmu elpu skāra», «Dzimentenei aust jūsu nestais rīts» utt. Vienīgi divos intīmās dzīves tēlojumos «No purva tālā» un «Gaisma» atrasti savī vārdi, sava balss.

Kopumā jāsaka, ka šādas dzejas iedarbība uz sabiedrību ir maza, un dzejnieki zaudē savu «kreditu» pie lasītāja. Cēloņi te visai redzami. Tā nav atsevišķa dzejnieka vaina, tā ir zināma mūsu dzejas pašpaļāvības, nevērības tendence, apzinoties savu plato, spēcīgo plūdumu, bet nejutot, ka tas vietām jau nonācis seklumā.

Dzejnieki bieži skatās tikai savā dvēselē un aizmirst, ka atrauti no objektīvās pasaules, no tautas šodienas cīņas par komunismu tur nekā nevar atrast. Katra atsevišķa dzejnieka vaina ir tā, ka viņš pieļauj šīm parādībām attīstīties savā dzejā un nedomā par tās sabiedriskajām sekām.

Ir labi, ka dzejnieki saskata sabiedrisku ļaunumu dabas postīšanā (D. Avotiņa «Iestādīju pie ceļa liepu»), alkātībā un patmīlībā (S. Kaldupes «Saruna» «Dzejas dienā») u. tml., vēršas pret mietpilsonību un to nostrastē tik trāpīgi un asi kā O. Vācietis un I. Ziedonis savā dzejā. Tikai — vezums nekust no vietas. Jo var ar Majakovska asumu graizīt mietpilsonības izpausmes, tomēr tā būs vēršanās tikai pret sekām. Šodien mietpilsonība prot ļoti labi slēpties un tērpties patriotisma un komunisma celtnieka izskatā. Jānorauj šī maska, jāatklāj sociālie faktori, kurus izmantojot mietpilsonības vīruss

spēj parazitēt tautas organismā. Un šajā ziņā daudz vairāk dod analītiska, bieži nepavisam ne satīriskā dzeja, kas ķeras pie saknēm, nekā visasākie «skalpeļi» un visiedarbīgākā moralizēšana. M. Čaklā dzejolis par aklu paklausību un uzminētmaķu, ar ko mazā bērņā agri nelietis sākas («Kājāmgājējs un mūķiba»), I. Ziedoņa «Simtreiz — jā!» («Motocikls») — par komunismā lišanu, uzņemot komjaunatņē visu klasi, lai tikai ierakstītu apaļu skaitli protokolos, O. Vācieša «Potjomkina sādķa» («Liesma», 1965, 12.), kur parādīts, kā padomķu iekārtā daķš labs var parazitēt nestrādāķot, — tie ir īstie ieroķi, jo tie ārdā nevis sekas, bet gan cēloņus. Šādu dķeķu gribētos nosauķt par mūsu dķeķas jaunu kvalitāti ciņā pret mietpilsonību. Diemķēļ šī sabiedriski ļoti noķimīgā līnija mūsu dķeķā pavisam maz attīstīta. Gaišu cerību staru te iededķ pagāķuķā gada «Karoga» 2. un 6. numurā, «Dķeķas dienā» un citur atķzīmusi satīra, kas B. Sauliķa («Balāde par zosi»), M. Čaklā («Līkās ielas pārdēvēķana»), A. Plauķa («Svētais tīķeris») u. c. dķeķoļos solās būt šīs jaunās kvalitātes dķeķa.

Zināma atrautība no lielāķiem sabiedriskāķiem notikumiem, no «planētas pulsa» vērojama jauno dķejņieķu darbos. Gan 1967. gada pirmāķās grāmatās, gan šogad gadķkārtēķā jauno autoru seminārā iesnieģtajos dķeķoļos laikabiedru interesēķoķo ļautāķjumu loks nebūt nav tik plaķš. Autori pārāķ tiecas vienpusīgi nodoties pašanalīzes, sirdsapķiņas problēmu, mīlas konflikķu risināķjumam. Tēloķjums parasti ir viennozīmīģs, bez «otrā plāna»: bez filozofiska padķiļināķjuma, bez asociatīvās saiknes starp tēloto gleķnu un citām dzīves norisēm. Šādu viennozīmīģu tēloķjumu daudz J. Mores «Jūras rudzos». Tā, piemēram, dķejolī «Pavasaris ziemas ostā» sīķi aprakķtītas vēķras šaltis, kuģu šūpoķanās viļņos, mazo kuģu ilgās pēķ vēķrām, lielais «okeāna kuģis —

sniegains albatross», svešzemju melodijas ielās — vārdu sakot, viss, kas nokļuvis autores redzes lokā, un beigās kā secinājums izriet «atziņa», ka pretstatā svešzemju melodijām par lielām tālēm tomēr «sīkās kaijas kvēlāk mīlu es». Šādu viennozīmīgu taisnvirziena dzejoļu krājumā daudz («Masts», «Ventiņu rudens», «Ostgals Ventpilī» u. c.). Pēc tam rakstītajā dzejā («Liesma», 1968, 4.) J. More ievērojami pārvarējusi vienpusību. Tomēr šāda «dzīves vērošana», rakstīšana par visu, ko redzi, bez savas koncepcijas, bez sava pasaules skatījuma, bez pakļaušanas «savai tēmai» raksturīga daudzu jauno autoru dzejā.

Viengabalaina personība, sava tēma iezīmējas Jāņa Petera pirmajā krājumā «Dzirnakmens». Jau pirmajā dzejolī «Akas» aizsākas autoram raksturīgais latviešu tautas likteņstāsta risinājums, liekot ieraudzīt Latvijas vecajās zaļo grodu akās tautas seno gudrību. Viengabalaina personība visu skata «caur sava temperamenta prizmu». J. Petera dzejolis «Ugunsskrējiens» («Literatūra un Māksla», 1968, 2.) uzrakstīts vienā paņēmienā, pēc neliela apraksta izlasīšanas «Padomju Jaunatnē» par iezīmiem skrējienu pāri nokaitētiem akmeņiem. Estētisko uzskatu, māksliniecisko principu viengabalainība likusi dzejniekam nevis rakstīt par šo iespaidīgo parādību kā tādu, bet pārkausēt to savas tautas likteņstāstā.

Estētisko principu vienotība, skaidra mākslas koncepcija vērojama vairāku jauno dzejnieku dzejā, kam vēl nav iznācis pirmais krājums. «Jo dziļāk pasaulē, jo dziļāk sevī» — šo dialektisko sabiedriskā un personiskā saistības principu savā dzejā cenšas iedzīvināt Uldis Auseklis, Ilze Binde, Juris Bērziņš, Andris Gaspersons, Ināra Eglīte, Osvalds Kravalis, Tāļivaldis Margēvičs u. c. periodikā jau labi pazīstamie autori. Viņi daudz

studē filozofiju, literatūras teoriju un pašu literatūru. Tāpēc nav nejaušība, ka viņu dzejai filozofisks raksturs. Citēsim kā piemēru O. Kravaļa dzejoli.

Zemeslode kā bite
lidinās ap sauli kā ziedu.
Mēs pagaidām medu iegūstam
tikai no viena zieda —
pa daļai aiz pieraduma,
pa daļai aiz spārnu nespēka.

Zemeslode kā muša
lidinās ap sauli kā meduspodu.
Mums pagaidām arī tas nav svešs,
jo kādēļ gan plēsties un mocīties,
ja kāds tevi uzciēnā: «Ēd . . .» —
ne jau aiz ļaunuma
nepiebilzdams: «. . . un mirsti.»

Katrā no mums ir divas zemeslodes,
un starp tām nevar uztaisīt tiltu.
Lēksim!

Tendence rakstīt filozofisko dzeju ir katrā ziņā apsveicama, tā vairāk nekā citi žanri prasa patiešām domāšanu tēlos. Te neizlīdzēties vienkārši tikai ar tēlu virknēšanu. Dzejoli raksturīga domu koncentrācija kā enerģijas koncentrācija atspērē: lasītāja fantāzijas atbrīvota, tā spēcīgi iedarbojas, izplešas. Nāk prātā J. Jevtušenko trāpīgais teiciens par dzejas vārda, par tēla lielo ietilpību:

Да будет слово явлено
простое и великое,
как яблоко
с началом яблонь будущих внутри!

O. Kravaļa īsajā dzejolī tēlaini ietverta atziņa par Sauli kā brīnišķīgo Zemes enerģijas avotu, tālāk seko doma, kas balstās uz zinātnisko hipotēzi par Saules iespējamo izdzišanu, Zemes ieskriešanu Saulē, par nepieciešamību cilvēcei meklēt un rast jaunus enerģijas avotus savai

eksistencei, kas kosmisko lidojumu un atomenerģijas laikā kļūst reāla problēma. Tālāk šo it kā divu zemesložu problēmu autors pārnes uz cilvēku, kurā (un reizē arī visā sabiedrībā) pastāv divas tendences: inertā apņemšanās, apmierināšanās tendence un uz priekšu ejošā, meklējošā, aktīvā tendence. Tās ir antagonistiskas, nesamierināmas un tikai tādēļ var pastāvēt. Ar vienu pašu vārdu dzejnieks trāpīgi dod atbildi uz visām dzejoļa problēmām: «Lēksim!» — uz citām planētām, meklēsim jaunus cilvēces pastāvēšanas avotus, rausimies katrs ārā no savas pieticības un apmiera, «lēksim» uz otru savu iekšējo antipodu — nemieru, meklējumiem, attīstību.

Tādējādi šai dzejoli novērojam sekošanu Raiņa dzejas bagātā, daudzpusīgā satura tradīcijai. Tikai jāatzīst, ka autors vēl nav spējis pietiekami pārvarēt sarežģītā materiāla pretestību. Ceturtajā pantā pietrūkst pārējiem raksturīgās tēlainības, ir neveikli pārnesumi, un līdz ar to pants «izlec» no pārējā dzejoļa konteksta.

Sava «es» meklējumi, pašanalīze ir pamatlīnija gan V. Kaltiņas, gan J. Mores, gan L. Līvenas pirmajos krājumos. Tā ir godīga sevis meklēšana, dažkārt visai gleznaini izteikta un pārdzīvota, īpaši L. Līvenas dzejā. Viņas tēlu pasaule ir gluži kā tīrradnis, vēl nenospodrināts un nenoslīpēts, bet jau spilgti savu dārgmetāla dabu apliecinot.

Nebūt nav jāprasa, lai jauno dzejnieku sevis meklēšana notiktu kaut kā citādi, neorganiski, neatbilstoši savai būtībai, bet dziļāk gan. Rainis par savu pirmo nozīmīgāko dzejoļu krājumu «Tālas noskaņas zilā vakarā» saka: «Persona tur meklē sevi un atrod revolūcijā.» Tātad krājuma pamatā «sevis meklēšana», personības augšana, dzīves jēgas meklējumi. Un reizē — kāda varena, daudzkrāsaina laikmeta glezna! Šķiet, ka jauno

dzejnieku vārsmas ieskanētos daudz spēcīgāk un sabiedriski nozīmīgāk, ja viņi sekotu Raiņa tradīcijai, kā tas ar prieku vērojams vairākos pagājušā gada otrajos dzejoļu krājumos (M. Čaklā «Kājāmgājējs un mūžība». V. Līvzemnieka «Cel savu pilsētu»).

Nopietni, dramatiski sabiedriski toņi skan arī E. Plauža («Padebeši»), I. Dikesa («Kustība») un A. Plauža («Prieks») pirmajos krājumos. E. Plauža «Padebešos» vērojama pirmajai grāmatai jau krietni pāri ejoša literārā izglītība un meistarība.

Laikabiedra prasībām atbilstoša dzeja — tas nozīmē visprogresīvākajam, visaugošākajam lasītāju slānim atbilstoša dzeja.

Laikabiedrs var droši uzticēties labāko krājumu autoriem un periodikā publicētajai dzejai. Taču nebūsim pārāk optimistiski un neaizmirsīsim arī to plašo dzejas daļu, kas stāv vēl šodien kaut kur uz 50. un 60. gadu robežas. Arī tai ir tendence (un iespējas!) augt. Labi būtu, ja dzejas vērtējumā iesaistītos vairāk paši dzejnieki, kā to pagājušā gadā darīja I. Auziņš, M. Ķempe, B. Saulītis, O. Vācietis u. c. ar kritiku un ar pašiem dzejas ieročiem. Tad dzejas sabiedriskā nozīmīguma jautājums vēl vairāk izkristalizētos. Aktuāla paliek arī vēlēšanās pēc lielāka atbalsta periodiskajā presē. Tad varbūt varēsim teikt A. Elksnes vārdiem:

Mēs liesmu rokās sadodamies
Un kļūstam neapvaldāms spēks.

Jaunajiem dzejniekiem allaž būtu jāatceras, ka nevar notikt nekāda literārās meistarības celšana, nekādi nozīmīgi formas meklējumi bez vispārējā izglītības un kultūras līmeņa celšanas. Pārfrāzējot K. Staņislavska vārdus par aktieri, varētu teikt: «Neaudziniet sevī lielu dzejnieku, audziniet sevī lielu cilvēku!»

POLEMISKAS PIEZĪMES

Kāpēc rakstnieka aizvainotība par kritiku katrā ziņā ir individuālistiska, mietpilsoniska īpašība? Bet ja tā ir netaisnīga, pavirša un neargumentēta kritika? Vai tādas nav bijis? Kā lai rakstnieks tādu kritiku uzņem bez aizvainotības sajūtas, ja viņš daudz maz ciena pats sevi?

1957

Laikam nav mūsu zemē daudz maz inteligenta cilvēka, ko nevaldzinātu Jesenina dzeja. Man bija kāds paziņa no zinātnieku aprindām, kurš prozu vaļas brīžos vēl lasīja, dzeju — nemaz. Tādas rīmes vien esot, teica. Izņemot Jeseninu, kuru varēja lasīt atkal un atkal — klusi, skali, viens, sabiedrībā. Bija dabūjis nelielu viņa darbu izlasi, ko vienmēr nēsāja līdzī. Ir dzejnieki, sen atzīti, lieli dzejnieki, kuri tomēr nepieder visiem, tikai šaurākai vai plašākai cienītāju saimei, un ir citi, arī lieli, kurus labprāt lasa visi, kas vien prot lasīt. Krievu literatūrā tādi ir divi — Puškina un Jesenina. Sevišķi pēdējais, tādēļ ka vēsturiski tuvāks, mūsdienīgāks. Itin visus saista viņa vienkārši un reizē ļoti savdabīgi izteiktais domu un jūtu patiesīgums, viņa sirsnīgā atklātība lasītāju priekšā.

1959

Rakstnieku nevar atraut no viņa biogrāfijas. Kāpēc vairums latviešu vārda mākslinieku savos darbos tēlo laukus? Ļoti vienkārši: tāpēc ka viņi no turienes nākuši. Un, ja paskatāmies, kas ir labāko «ražošanas» stāstu un romānu autori, izrādās — vai nu bijušie strādnieki, vai inženieri pēc izglītības. Tas ir viegli saprotams: viņi paši visu pieredzējuši un izjutuši.

Man sveša rūpnīca i kā mehānisms, i kā organizācija, sveši tās ļaudis, — ko es par viņiem varu uzrakstīt? Cita lieta — lauki. Lai gan jau sen esmu prom, tomēr tur pagājuši pirmie divdesmit mūža gadi, kad cilvēks ir visjūtīgāks pret apkārtnes iespaidiem. Es labi pazīstu laucinieku dzīvi no dzimšanas līdz kapam. Zinu viņu rūpes un priekus, esmu kopā ar viņiem strādājis itin visus darbus un kopā sēdējis pie dzīru galdiem, braucis uz tirgu, piedalījies talkās un bērēs, lūdzis baznīcā dievu. Zinu, ko viņi uzskata par labu un ko par sliktu, kā mīl un kā blēdības dara, par ko smejas un lamājas. Tiesa, kopš esmu prom, tur daudz kas mainījies, bet man pietiek katru gadu uz pāris nedēļām, mēnesi aizbraukt ciemos, lai viss atkal kļūtu skaidrs. Es labi orientējos augu un dzīvnieku pasaulē, varu uzburt acu priekšā dažādas dabas ainavas, iztēloties vajadzīgo parādību — saules rietu, pavasara palus upē, pērkona negaisu, sniegputeni. Rūpnīcā viss būtu jāsāk pilnīgi no jauna: jāpēta cilvēki, jāiepazīstas ar viņu dzīves un darba apstākļiem, jāpierod pie mašīnām, vēl vairāk — jāiemīl tās. Bet no tādas aprēķina mīlestības nekas labs nevar iznākt. Laulībā — jā, gadās, ka arī nemilošam pārim piedzimst ne tikai normāli, bet pat ļoti apdāvināti bērni, literatūrā ne. Tam, par ko raksti, jābūt sirdslietai, iemācīties to nevar. Tāpēc aplami pārmetst autoriem, kas nākuši no laukiem, ka viņi, arī dzīvodami pilsētā, visu mūžu paliek uzticīgi jaunībā redzētajam un izjus-

tajam, neraksta stāstus, romānus, lugas par rūpnīcu laudim. Lai neuztraucas, gan arī viņiem radīsies savs autors. Nekur viņš nepaliks.

1961

Semjona Gudzenko «Armijas piezīmju burtniecās» ir šāds novērojums: «Rakstnieks kopā ar lasītāju skatījās pa vienu logu. Izlasījis pēc tam aprakstu, lasītājs teica: «Meli! Es arī tur biju un nekā tamlīdzīga neredzēju. Lieku galvu ķīlā.»» Viņš nesaprot, ka literatūra, māksla tieši tāpēc arī pastāv un ir vajadzīgas, ka sniedz bagātāku ieskatu apkārtējā pasaulē par to, ko vairums cilvēku spēj gūt paši. S. Gudzenko to sauc par mākslas traģēdiju. Īstenībā pagaidām tā vēl ir tikai atsevišķu mākslinieku traģēdija. To, kuru darbi visvairāk neatbilst parastajam, ikdienišķajam priekšstatam par to vai citu priekšmetu, dabas ainu, dzīves parādību. Autoram (rakstniekam, māksliniekam), protams, ir sāpīgi dzirdēt, ka par darbu, kurā viņš centies parādīt vairāk nekā ārējo atbilstību vien, lasītājs vai skatītājs augstprātīgi pasaka: «Meli! Es arī tur biju un nekā tamlīdzīgu neredzēju,» — bet viņš no tā neietekmējas un turpina strādāt. Mākslas traģēdija sākas ar to brīdi, kad šos spriedumus pasludina par etalonu un prasa tiem simtprocentīgi pakļauties. Tad mākslā iestājas apsūkums.

1964

Arvien retāk nākas pierādīt, ka satīriskā darbā pozitīvais varonis ir smiekli par kādu negatīvu personu vai parādību — smiekli, kas mums rodas, lasot grāmatu, skatoties lugas uzvedumu, klausoties satīrisku dzejoli

189

vai feletonu. Kāpēc to pašu nevar attiecināt uz romānu vai kādu citu sacerējumu, kurā nopietni, nesatīriski tēloti galvenokārt dažādi dzīvē sastopami trūkumi, un teikt, ka pozitīvais varonis tajā ir lasītāju nostāja pret šiem trūkumiem, kas padomju cilvēkos taču var būt tikai naidīga, savienota ar apņemšanos nepieļaut tos savā darbā un uzvedībā, ar vēlēšanos cīnīties pret tiem savā tuvākajā apkārtnē? Kādēļ pārmetam autoram, ka viņš sabiezinājis krāsas, izkropļojis dzīvi? Krāsu sabiezinājums vajadzīgs, lai pastiprinātu iespaidu, saasinātu uzmanību. Pietiek tikai mazliet padomāt, un kļūst redzams, ka šim pārmetumam nav pamata.

1964

«Es to nespēlēšu, kundze! Tā nav mūzika, ticiet man. Tas ir haoss. Demagoģija! Zaimi! Neprāts! Smaržīgs tvans, ko laiku pa laikam pāršķeļ zibens. Te beidzas katra tikumība mākslā. Es to nespēlēšu!» kliež ērgelnieks Pfiils Tomasa Manna «Budenbrokos» par Vāgnera mūziku. Salīdzinājumā ar to Bēthovens esot pati skaidrība. Viņš nezina, ka sākumā arī Bēthovena mūzika daudzos izraisīja līdzīgu sašutumu un pat Baham tika pārņemts labskaņas un skaidrības trūkums. Vēlāk citi pfili, atsaucoties uz Vāgneru, negribēja atzīt Ravelu, Debisī, Stravinski, Hindemitu, Bartoku. Tā tas ir bijis vienmēr, ne tikai mūzikā, bet arī tēlotājā mākslā, literatūrā — katra jauna parādība tajās sastapusi lielāku vai mazāku pretestību gan no publikas, gan mākslas iestāžu, gan kritikas un pat atsevišķu mākslinieku puses. («Labāk viņu neklausīties,» par Debisī esot teicis Rimskis-Korsakovs, «vēl var pierast un galu galā iepatīkties.») Nu, publiku var saprast: visā visumā tā maz

ko zina par mākslas attīstības sarežģītajiem ceļiem, nav studējusi tos. Auguši zināmās tradīcijās, lielākais vairums tās locekļu iet uz teātri, koncertu, izstādi vai ņem rokā grāmatu, jau iepriekš, tā sakot, attiecīgi noskaņojuši savu uztveri. Tīri automātiski. Jaunais viņus pārsteidz un apmulsina, viņi to nesaprot, tāpēc protestē un negrib atzīt, kamēr pamazām pieskaņojas. Speciālistu un it īpaši pašu mākslinieku negatīvā nostāja šādos gadījumos rada izbrīnu: viņiem taču vajadzēja zināt, kā galu galā beigušies visu laikmetu pfiļu mēģinājumi stāties pretī vāgneriem, «nеспēlēt» viņus.

Bet varbūt tas tieši labi, ka ir tāda pretestība? Pārvarot to, jaunā mākslas parādība apliecina savu dzīvotspēju, nostiprinās, atsijā nost lieko, kas neizbēgami nāk tai līdzī, izkristalizējas. Galu galā tāds taču ir dzīves un līdz ar to arī mākslas likums, ka viss jaunais rodas cīņā ar veco.

1965

Mēs ļoti vāji pazīstam pasaules (izņemot krievu) rakstniekus. Pat tādus, kas ir «vieni no izcilākajiem» savas tautas literatūrā (kā teikts, piemēram, par spāņu rakstnieku R. Valje Inklanu viņa romāna «Tirāns Bandeross» krievu izdevuma priekšvārdā). Bet ko mēs par viņu zinām? Acīm redzot, vairāk jātulko un rūpīgāk jāatlasa tieši tie darbi, kas ir paši raksturīgākie tai vai citai literatūrai, tam vai citam autoram. Vai varēja runāt, teiksim, par tāda pasauleslavena rakstnieka kā Tomasa Manna pazišanu, kamēr latviešu lasītājiem bija pieejami tikai viņa «Budenbroki»? Nu ir nācis klāt «Doktors Fausts», bet bez «Burvju kalna» un «Jāzepa un viņa brāļiem» mūsu zināšanas par šo autoru joprojām būs nepilnīgas. Kāds priekšstats var būt par

mūsdienu amerikāņu literatūru, ja latviski nav tulkots neviens Folknera romāns, nerunājot nemaz par izcilu jaunākās paaudzes rakstnieku — Selindžera, Apdaika, Kapotes darbiem? Ko, izņemot «Donu Kihotu» un Blasko Ibanjesa romānu «Asinis un smiltis», zinām no spāņu literatūras?

Tiesa, daudzi lasa krievu valodā, kas paver nesalīdzināmi plašākas iespējas. Bet arī krievu valodā neiznāk viss, kas raksturo ārzemju literatūrā mūsu gadsimtā notiekošos procesus. Es te vispirms domāju tā saucamo modernistu sacerējumus. Pēdējā laikā gan zināms pavērsiens noticis. Ar lielu nokavēšanos saņēmām Kafkas darbu izlasi. Bet vēl nav ne Prusta «Pazudušā laika meklējumu» (trīsdesmitajos gados pasāktais izdevums palika nepabeigts), ne Džoisa «Ulisa». Jā, tajos ir daudz kā mums nepieņemama kā satura, tā formas ziņā. Bet vai mēs esam tik vāji, tik nedroši savā marksistiskajā, sociālistiskajā pārliecībā un dzīves izpratnē, ka no tā vajadzētu baidīties? Turklāt, personiski nepazīstot šos darbus, kā var ieņemt pret tiem savu nostāju? (Tāpēc arī gādijās tādi kuriozi, ka Kafka tika ierindots starp rakstniekiem, kuri «formu tā samākslo un sarežģī, ka tā kļūst gandrīz vai par rēbusu».) Vēl vairāk. Kādā no vēstulēm Gorkijam 1908. gadā V. I. Ļeņins rakstījis, ka mākslinieks var pasmelt sev daudz vērtīga kurā katrā filozofijā. Un ne tikai mākslinieks. Bez nopietnas iedziļināšanās faktos, pret kuriem jāizturas kritiski, nemaz nav iespējams kļūt par īstu komunistu. «Ja komunisma studēšana būtu tikai to zināšanu apgūšana, kuras izteiktas komunistiskajos darbos, grāmatinās un brošūrās, tad mēs pārāk viegli iegūtu komunistiskus burta kalpus vai lielībniekus, bet tas mums bieži vien ļoti kaitētu un nodarītu zaudējumus, jo šie cilvēki, izmācījušies un salasījušies visu, kas teikts komunistis-

kajās grāmatās un brošūrās, neprastu apvienot visas šīs zināšanas un neprastu rīkoties tā, kā komunisms to tiešām prasa. (V. I. Leņins. «Jaunatnes savienību uzdevumi».)

1965

— Nekā slikta stāstā nav, daudzā ziņā tas ir pat interesants, bet tam trūkst sižeta, — redaktors izteica savu atzinumu par kādu stāstu un šī iemesla dēļ to atraidīja. Tā sižets reizēm tiek padarīts par sava veida pašmērķi, galveno kritēriju literāra darba vērtējumā. Varot gan būt arī tādi stāsti, bet labākā tomēr esot Čehova tradīcija ar interesantu notikumu vai spraigu psiholoģisku risinājumu, kas uzreiz saista lasītāja uzmanību, ļauj vieglāk uztvert ideju, sniedz lielāku estētisku pārdzīvojumu.

Pirmkārt, kāpēc tā būtu tieši Čehova tradīcija? Vai tāpat nav rakstījuši daudzi pirms viņa? Otrkārt — un tas ir galvenais, ko es gribēju teikt —, var nosaukt ne vienu vien cienījamu autoru, kam šai ziņā ir citādas domas, no Marciāla («Nav vajadzīgs daudz pūļu tur, kur prātu aizstāj sižets») līdz J. Briļam («Uzmācīgi klaigā: kur sižets? Nav sižeta! Tas ir tikpat kā, raugoties uz skaistu meiteni, vispirms domāt par viņas skeletu»). Un tas pats Čehovs, kā savās atmiņās par viņu raksta I. Potapenko, kādreiz ir teicis: «Nekādi sižeti nav vajadzīgi. Dzīvē nav sižetu, tajā viss sajaukts kopā: dzīlais ar seklo, lielais ar niecīgo, traģiskais ar jocīgo. Jūs, kungi, vienkārši hipnotizējusi un pavergojusi rutīna, no kuras nekādi netiekat vaļā. Vajadzīgas jaunas formas, jaunas formas!» Un pats sapņojis uzrakstīt darbu, kurā viss notiktu tieši tā, kā notiek dzīvē.

193

Turklāt vēl ir jautājums, ko uzskatīt par sižetu. «Mazajā literatūrzinātnisko terminu vārdnīcā» tā jēdziens stipri šaurš: «Sižets ir savstarpēji saistītu un attīstībā parādītu dzīves notikumu virkne.» Gorkija izpratnē tas ir krietni plašāks; par sižetu viņš sauca «sakarus, pret-runas, simpātijas, antipātijas un vispār cilvēku savstarpējās attiecības, kāda rakstura augšanas un veidošanās gaitu». Bet kāda mūsdienu kritiķa (Antopoļska) rakstā avīzē «Ļiteraturnaja gazeta» lasīju šādu formulējumu: «Sižets — tā ir ideja.» Tādējādi iznāk, ka bezsižeta daiļdarbu nemaz nevar uzrakstīt, jo katrs autors ņem rokā spalvu, lai kaut ko parādītu, kaut ko pateiktu. To var izdarīt spraiģāk vai mazāk spraiģi — tas ir cits jautājums. Bet iebildumi, kas vienam otram šad tad radušies pret sižetu, acīm redzot, attiecināmi uz tā pārāk sašaurinātu jēdzienu.

1966

Sacerējums saucās «Pilādžogu krelles». Neliels, uz četrām mašīnraksta lappusēm. Tajā bija stāstīts par kādu jaunu sievieti — Anitu, bibliotēkas darbinieci, no kuras pēc sešu gadu kopdzīves aizgājis vīrs. Aizbraucis uz Rīgu, «jo mūsu pilsētiņas apvāršņi viņam sāka likties par šauriem».

«Pār loga rūti norit pa slinkai lietus lāsei. Bibliotēkas plauktos snauž grāmatas ar saviem daudzveidīgajiem likteņa stāstiem. Labi, ka šodien maz lasītāju. Aizņemta ar savām domām, strādāju kā nemaņā, mehāniski atbildu uz jautājumiem.»

Tieši tai dienā Anitai vajadzēja būt Rīgā, tiesā. Bet viņa joprojām mīl Ilmāru un pārāk sāpīgi pārdzīvo notikušo, lai spētu piedalīties šķiršanas prāvā. Savu piekrišanu Anita aizsūtīja rakstiski.

«Kā dzīvot tālāk?» viņa domā. «Man paliek darbs, mana meitiņa, mana Gundega, un tomēr, tomēr — kaut kā liela vairs nebūs.»

Anitai gribētos būt vienai, prom no visiem, «lai neviens mani neredzētu un neviens nebūtu jāredz pašai», bet nāk cilvēki mainīt grāmatas, lūdz ieteikt kaut ko no jaunākās literatūras. Kādai sievietei viņa ieteic V. Ketlinskas romānu «Citādi dzīvot nav vērts».

«Esmu jau paspējusi to izlasīt. Laba grāmata. «Man jābūt cietai. Kā akmenim. Par mani nebūs neviena, kas rūpējas,» saka kāda šīs grāmatas varone, kurai gājis bojā vistuvākais cilvēks. Arī man jābūt cietai. Kā akmenim.»

Pēc darba Anita iet mājās. Pilsētas ielās rudens. «Dzeltena kļavas lapa atraisās no zara, novirpuļo gaisā un pieglaužas vēsajai zemei. Kā aizgājušās vasaras glāsts.» Sastopot jaunu, rokās sadevušos pāri, krūtīs iedzeļ smeldze. «Arī es kādreiz tā gāju.» Anita tic, ka šie jaunieši būs laimīgāki par viņu.

Viņa sastop paziņas, aprunājas. Un, lūk, klāt arī māja. Dārziņā rosās māte. Priecīga pretī izspurdz Gundega. Mazā stāsta, ka ar vecmāti bijusi mežā sēnēs, un rāda sārtu pīlādžogu kreļļu virteni ap kaklu, ko pati savērusi.

«Pīlādžogu krelles. Kaut kāds aizmirsts gaišums iesitas krūtīs, uzskatot tās. Kādreiz, sen, sen, es staigāju tādās.»

Vakarā, pabeigusi visus mājas darbus, Anita lasa meitai Rodari atbildes uz jautājumu, kāpēc vajadzīgas asaras, kāpēc smaržo puķes, kāpēc runā, ka pakavs nesot laimi. Lasa, apspriež izlasīto, padraiskojas, atkal lasa, «līdz beidzot mazās plakstus ir aizlīpinājies miegs. Pat gulēt ejot, nav noņēmusi pīlādžogu krelles. Saudzīgi noņemu tās un nolieku uz galda.»

Pieaugušajiem nav pīladžogu kreļļu. Ir stikla, dzintara, bet nav pīladžogu. Nav? Bet dzīvē kaut kam jābūt tik patiesam un gaišam kā pīladžogu krelles uz bērna kakla. Katram cilvēkam. Vai es savējās šodien pazaudēju? Varbūt. Un tomēr es vāksu pa gaišam mirklim ik dienā un vērsu sev pīladžogu krelles.»

Tāds bija šis sacerējums. Lūk, kāda periodiska izdevuma redakcijas divu atbildīgu darbinieku atsauksmes par to. Pirmā: «Uzrakstīts tīri veiksmīgi un ar piebildi «tēlojums» varbūt varētu iet. Bet vai nav pārlietu sentimentāli sērīgs?» Otrā: «Uzrakstīts tā nekas. Bet paliek žēlabaini ap dūšu. Bez tam nav jūtams, kāpēc tas tā noticis. Tikai tāpēc, ka mazpilsētas apvāršņi kļuvuši par šauriem? Domāju, ka drukāt nevajadzētu.» Un nenedrukāja.

Tiesa, Ilmāra aiziešana nav īsti pārliecinoša. Tā ir sacerējuma vājākā vieta. Taču to varēja viegli izlabot — ar vienu, diviem teikumiem. Bet kur te ir tas sentimentālais sērīgums, par ko runāts abās atsauksmēs? Gluži otrādi, viss sacerējuma tonis no sākuma līdz galam ir optimistisks: man ir grūti, ļoti grūti, bet es vāksu katru gaišu mirkli un izturēšu. Strādāšu, audzināšu meitu, es esmu vajadzīga. Gan atkal viss būs labi.

Bet, ja arī nebūtu šī optimisma, kāpēc tad sacerējumu «nevajadzētu drukāt»? Lai arī lasītājiem nekļūst «sērīgi, žēlabaini ap dūšu» kā abiem minētajiem redaktoriem? Bet vai reizēm nav tā, ka tieši šāda veida sacerējumi mums ir vajadzīgāki, var vairāk palīdzēt nekā jautri un dzīvespriecīgi? Kad pašiem ir bēdas, citu gaviles tās tikai padziļina. Turpretī, redzot arī viņus par kaut ko noskumušus, stiprināmies apziņā, ka neesam vieni, kam dzīvē dažkārt neveicas. Un vieglāk pārvaram šīs bēdas.

«Neglezno tā, kā grib, glezno tā, kā var.» (Braks.)
Gluži tāpat ir ar rakstīšanu. Citiem vārdiem sakot, viss atkarīgs no talanta: cik tā ir un kāds tas ir, un nekādas kritikas pamācības tur nekā nevar līdzēt. Sevišķi tiem, kuriem tā ir pamazāk. Bet arī talantīgi autori reizēm rada brāķi, sekojot prasībām, kas neatbilst viņu «varēšanai».

1967

«Literatūras un Mākslas» š. g. 31. numurā bija publicēta I. Rozītes recenzija par Inta Lūbēja garo stāstu «Saltā rasa» — «Māja palikusi pusceļā». Var būt dažādās domās par tajā doto stāsta vērtējumu, kas tēlaini izteikts recenzijas virsrakstā. Daudziem tas likās netaisnīgs. Man arī, kaut gan visumā esmu viens prātis ar recenzenti, ka «Saltā rasa» nav līdz galam izstrādāts darbs (manuprāt, gan tieši kompozicionāli), ka konflikta atrisinājums beigās tam ir atvieglots, ka stāstā ir liekas, nenoslogotas vietas un nevajadzīga mīklainība. Netaisnības sajūtu radīja pārāk dedzīgā pieķeršanās sīkām neveiksmēm (cik reīzu sastopams tas vai cits vārds vai salīdzinājums); apgalvojumi par autora it kā apzinīgu nodomu «ar visai īpatnējiem paņēmieniem pārbaudīt lasītāju uzmanību», par viņa «valodas dīvainībām», «jocīgiem vārdu sakārtojumiem», «vienkāršam cilvēkam gluži neizprotamām ainām», kas palikuši nepierādīti, jo minētajos piemēros nekā neizprotama, nekādu lasītāju uzmanības pārbaudes paņēmieni pie labākās gribas nevar saskatīt; kā arī augstprātīgais tonis, kas radis izpausmi daudzās recenzijās izkaisītās pirmziemnieciskās pamācībās (ka «raksturi atklājas konkrētos apstākļos un konfliktos», ka «valoda ir rakstnieka ierocis, viņa

197

lielākā bagātība, kuru vajag prast novērtēt», ka «spoža forma nevar atstāt paliekošu iespaidu, ja tā kalpo par aizsegu domu nabadzībai» utt.). Rezultātā istas skaidrības, kāpēc stāsts, kas «vērsas pret liekvārdību, tukšu salmu kulšanu, demagoģiju» autoram nav izdevies, tā arī neiegūstam. Gribējās arī atrast atzinumu, vai salīdzinājumā ar agrākajiem darbiem I. Lubējs ir audzis kā mākslinieks vai nav. Vai šī ir viņa neveiksme vai, neraugoties uz trūkumiem, tomēr veiksmē? Man, piemēram, šķiet, ka veiksmē.

Bet vai nu tā ir pirmā vai pēdējā recenzija, kas daudzus neapmierina (par autoru nemaz nerunājot), par ko nevar pateikt, kādēļ tā rakstīta, kam domāta. Taču iebildumus rada arī daži recenzentes izteikumi, kuriem ar aplūkojamo stāstu patiesībā nav nekāda sakara. «Rakstnieks, kura agrākajos darbos skartas sīkas sadzīves parādības,» viņa saka, «iecerējis nozīmīgāku darbu ar plašāku sabiedrisku skanējumu.» Attieksme pret darbu, pienākuma apziņa, kolektīva loma cilvēku izaugsmē, birokrātisms, garīgs tukšums (sk. krājumu «Sattikšanās») — sadzīves parādības? Un, ja arī būtu tikai tās, kāpēc tūlīt jākabina klāt nicinošais epitets «sīkas»? Kad mūsu kritikā reiz beigsies šī augstprātīgā izturēšanās pret sadzīves parādību attēlojumu literatūrā? Mīlestība, draudzība, laime, ģimenes dzīve, cilvēku savstarpējās attiecības ikdienā, tikšanās un šķiršanās, tuvinieka nāve — sīkas parādības? Tās var būt sīki risinātas — cits jautājums. Tad tā arī vajag sacīt. Un otrs. Atzinusi autora valodu par nemākulīgu, I. Rozīte raksta: «Kad izlasīju «Salto rasu», pirmajā brīdī radās pieticīga vēlēšanās paņemt sarkanu zīmuli un izrediģēt darbu pēc labākās sirdsapziņas, atbilstoši elementāriem gramatikas un stilistikas likumiem.» Tātad viss, kas neieklaujas elementāru gramatikas un stilistikas likumu

rāmjos, ir nemākulība? Diez vai tam varēs piekrist. Kaut arī nekādu atkāpšanos šai gadījumā nesaredzu, vai īstenībā tomēr nav tā, ka, jo bagātāka kāda rakstnieka valoda, jo grūtāk to šais rāmjos iekļaut? Gribētos redzēt, kā pēc šādas eksekūcijas izskatītos, piemēram, Andreja Upīša valoda. Lūk, viņa paša domas šai sakarībā (runājot par Rilki «Pasaules rakstniecības vēsturē»): «Panta ritmu locījumā, atskaņu meistarībā un valodas muzikalitātē viņam visā vācu dzejā nav neviena līdzcensā. Viņš pārvalda itin visus līdz šim dzejas tehnikā pielietotos līdzekļus un pats ik acumirkli izdomā jaunus, brīžam nerēķinādamies ar vācu gramatikas likumiem un parašām.» Jo rakstnieki taču arī piedalās šo likumu veidošanā. Bet recenzentes vēlēšanās «paņemt sarkanu zīmuli un izlabot darbu pēc labākās sirdsapziņas», ko viņa sauc par pieticīgu, prasīt prasās pēc cita apzīmējuma. Ar gluži pretēju nozīmi. Lai dievs pasargā mūsu literatūru no šādiem labotājiem ar sarkanu zīmuli rokā! Šo to viņi jau ir mēģinājuši izlabot «pēc labākās sirdsapziņas» pat klasiķu darbos.

DZEJNIEKS — LAIKS — MŪŽIBA

Progresīvā literatūrzinātne vienmēr uzsvērusi lielās kopīgās līnijas, kas — pretēji daždažādām individuālistiskām un šovinstiskām, pūristiskām un separātiskām tendencēm — vieno visus labas gribas cilvēkus visā zemeslodē cīņai par darbaļaužu brīvību un laimi, par demokrātismu, tautu draudzību un humānismu.

Līdzās radniecīgajām iezīmēm, kas atklājas, tā sakot, telpas dimensijā, jāievēro arī kopīgie momenti laika dimensijā, kādi rodas vēstures gaitā daudzu paaudžu kopdarba rezultātā un līdzīgi zelta pavedieniem vieno tagadni ar pagātņi un nākotni. Tādā sakarā radies šis raksts, kura nolūks ar konkrētiem piemēriem parādīt, kā apmēram vieni un tie paši motīvi tiek risināti arvien no jauna, saskaņā ar katra laikmeta vēsturiskajiem uzdevumiem ieliekot vecajos motīvos arvien jaunu saturu, pieejot tradīcijām novatoriski.

1

Latviešu nacionālās rakstītās literatūras aizsācējs Juris Alunāns dabiski ir arī tas, kas šajā literatūrā nodibina visu progresīvo rakstnieku pamattradīciju — cīņu par sava laika aktuālo sabiedrisko uzdevumu īste-

nošanu. Dzejnieka paša vārdiem runājot, tā ir cīņa «Uz (pret — A.V.) sava laika nejēdzību».

Pati lielākā, visvairāk izplatītā «sava laika nejēdzība», pret ko uzstājas J. Alunāns, ir feodālisma paliekas. (Kaut kāds priekšstats viņam ir arī par kapitālismam raksturīgo naudas varu un tās ļaunumu, taču to dzejnieks piemin tikai garām ejot, ar vieglu ironiju rezignējot — «Mēs zelta laikos dzīvojam, Jo redz to visur valdām» —, u. tml.) Viss J. Alunāna cīņas spars vērsts pret feodālo privilēģiju lutinātajiem parazitējiem un varmākām — baltvācu muižniekiem: «No tautas visur vaida un gauda dzirdama, Kā muižnieki to spaida, tai visu nolaupa» («Kaldināts lielkungs»).

Līdzīgā garā raksta latviešu literatūrvēstures nākamā perioda aizsācējs E. Veidenbaums, tikai viņš sava laika aktuālo uzdevumu centrā izvirza ne vien cīņu pret feodālisma paliekām, bet pret jebkura veida iekārtu, kas pieļauj, ka liekēži «putina miljonu sviedrus» («Mosties, mosties reiz, svabadais gars»). Tas ir cīņas sākums latviešu literatūrā pret kapitālismu.

Jaunlatvieši spēcīgi attīsta dzimtenes mīlestības jūtas, taču nespēj pārvarēt nacionālās ierobežotības šauros ietvarus. «Nenodarbosimies, visu pasauli gribēdami pārļabot...» raksta A. Kronvalds («Vēl kāds vārds par latviešu laikrakstu lasīšanu», 1870). E. Veidenbaums, kam sirds deg ne vien par savu tautu, bet par jebkuru «darba strādnieku» un par to, ka «cilvēce bezgala cieš», pirmais latviešu literatūrā apvieno patriotismu ar internacionālismu.

Nesaprazdami darbaļaužu starptautiskās solidaritātes nozīmi, jaunlatvieši neredz arī tās vareno spēku un sprauž sev stipri pieticīgus mērķus, ko cer sasniegt pamazām un ar labu. E. Veidenbaums, aicinādam «asins

kaujā», lai gāztu «Zemē kungus, kas godībā sēž», reformisma vietā sauc uz revolūciju.

Veidenbaums prasīja gāzt līdz ar kungiem to draugus un biedrus — «svētos liekuļus garīdzniekus». Revolucionārais moments ir latviešu ateistiskajā literatūrā principiāli jauns, taču tas radies, paceļot augstākā pakāpē antirelīgiskās tradīcijas, kādas spilgti izteiktas jau jaunlatviešu satīrā. Pat spārnoto apzīmējumu «svētie liekuļi» nebija vajadzības radīt no jauna. To sastopam, piemēram, A. Pumpura dzejoli «Draugiem» (1871) un mazliet citādā formulējumā arī Kaudzītes Matisa satīrā «Nekur tā neiet kā pasaulē» (1873), kurā atmaskoti «svētītie liekuļi».

Līdzīgi formulējumi un ar tiem saistītās idejiskās konsekvences sastopamas vairākkārt. Piemēram, kad E. Veidenbaums rakstīja, ka «Virš zemes nav taisnības» un «par tiesnešiem cienīti blēži sēž», viņš izteica atziņu, kura jau bija izveidojusies tautā un par kuru A. Kronvalds liecina: «Mūsējie vēl daudzkārt netic, ka taisnība pasaulē arī patiesi kaut kur atrodama, jo caur verdzības pātagu viņiem dziļi sirdī iespiests tas bauslis, pēc kura tiesnesis un blēdis viens un tas pats cilvēks.» (Vēstule D. Damberģim 1869. gada 22. augustā.)

Viens no spilgtākajiem motīviem latviešu nacionālās rakstītās literatūras sākuma periodā ir prasība pēc prāta gaismas, un par nozīmīgu līdzekli tās sasniegšanai tiek uzskatīts teātris. «Teātra apmeklēšana cilvēku apgaismo. Ikkatrai tautai, kura ātri uz priekšu un pie gaismas grib tikt, vajag teātera,» raksta Ādolfs Alunāns («Kāds vārds par teātri», 1869), un šo domu turpina brāļi Kaudzītes, A. Pumpurs, Auseklis u. c., to skaitā arī nākamā perioda ievadītājs E. Veidenbaums.

Kāds nesen atrasts bezvirsraksta rokraksta fragments liecina, ka par E. Veidenbauma sakariem ar agrākajiem,

progresīvajiem centieniem jārūnā ne vien kā par kopīgu vispārīgo idejisko ievirzi, bet arī cēloniskā nozīmē, ne vien tipoloģisko, bet arī kontakta sakaru ziņā.

Minētajā manuskriptā Veidenbaums starp citu apkaro baznīcas ieaudzināto tumsonisko uzskatu par teātri kā apgrēcību, pie kam viņa domās noteikti atklājas Ausekļa raksta «Par dziedāšanu pie latviešiem» (1879) ietekme.

Par viltus svētuļu naidīgajām attieksmēm pret latviešu dainām Auseklis sodās — «tautas dziesmas šiem svētulišiem tik riebīgas, it kā pats velnu lielskungs tās būtu kalis savā sēra kalvē (smēdē) un velnu māte izdomājuse viņu meldiņus, tupēdama nešķīstības kukņā». Gandrīz vārds vārdā šo satīru pārņem E. Veidenbaums, par dzīves attīstības ienaidniekiem rakstīdams: «Tautas dziesmas tiek no tiem uzskatītas par netikumīgām, ir tiem riebīgas, it kā pats velns tās būtu risinājis un velna māte tām meldiņu komponējusi, tupēdama nešķīstības podā.»

Humānisma un apgaismes ideju garā uzstādamies pret baznīcas sludināto askētismu, Auseklis norāda, ka cilvēki «nav tikai priekš kukņas dūmiem, lopu laidariem, arkliem, ecēšām, lietus un līnu mārku mirkuma utt.». Un arī E. Veidenbaums tādā pašā sakarā uzsver, ka «cilvēks nav radīts tikai priekš kukņas dūmiem, lopu laidariem, arkliem, ecēšām, lietus un līnu mārku mirkuma utt.», bet arī priekš kā labāka, daiļāka.

Apcerējums rakstīts skolnieciskā rokrakstā, domājams — 80. gadu vidū. Vēlāk, kad E. Veidenbaums nostājas uz revolūcijas ceļa, viņš vispārīgos formulējumos par ceļšanos pēc kā «labāka, daiļāka» precizē, ieskicējot domu par revolucionāru cīņu. Tā, piemēram, dzejnieks izvirza par paraugu tos, kas «verģus pie gaismas, pie brīvības sauc». Arī apgaismes centienus E. Veidenbaums paceļ jaunā, augstākā, t. i., revolucionārā

pakāpē. A. Kronvalds 1868. gadā rakstīja — «modies, celies, strādā» («Cienītam amata biedram Tauriņam»), bet E. Veidenbaums divdesmit gadus vēlāk, arī saukdams «Mosties... celies...», trešā vārda «strādā» vietā liek revolucionāro — «salauzi kalpiņas spaidus» («Mosties, mosties reiz, svabadais gars»).

2

Daudz kopēju motīvu ne vien dzejoļos ar sabiedriski politisko, bet arī filozofisku ievirzi. Piemēram — par mūža vērtību, par cilvēces nākotni, par pareizo dzīves ceļu, par dzīvību un nāvi utt. Vienu no redzamākajām vietām tajos ieņem pārdomas par filozofisko kategoriju «laiks» — par tā bezgalību, ātro gaitu un ar to saistītām konsekvencēm cilvēka uzskatos un dzīvē.

Pirmie latviešu autori, kas dzejā prāto par laiku, ir nezināmi tautas dziesmu teicēji, kas sacerē daudzas dainas par laiku gan kā par dabas parādību (gadalaiki, dienas cēlieni), gan kā par vēstures mēra vienību.

Samērā liela vērība tajās veltīta motīviem par cilvēka mūža ritumu, par jaunību un vecumu. Vadošā doma: jaunība, spēka gadi un visa dzīve aiziet, un no tā izbēgt nevar neviens. Atzinumu pavada ne tik daudz jaunieša skumjas par ziedulaika īsumu (tā vairāk jaunlaiku dzejas parādība) kā sirmgalvja gudrās pamācības — nelepoties veca cilvēka priekšā ar spēku, kas savā laikā zudīs tāpat kā visiem, cienīt ilgajā mūžā krāto pieredzi.

Norādījumā uz vecumā iegūto dzīves gudrību skan divas intonācijas: gan sarūgtinājums par miesas spēku izsīkumu jau tad, kad prāts vēl stiprs, gan apziņa, ka

nozīmīga vērtība ir ne vien stipras rokas, bet arī vecuma gudrais padoms. Minētie secinājumi cieši saistīti ar praktisko darba dzīvi, tieši izaug no tās pieredzes. Nevērojot šo praktiskuma piegaršu, tēmas apgaismojums daudzpusīgs. Dominē lietišķi, optimistiski toņi, pie kam šo optimismu jo sevišķi pauž stihiskā vēlēšanās — kaut mūžs, it īpaši spēka gadi, būtu garāki. Arī tā ir dzīves un līdz ar to laika vērtības apliecināšana.

Par laika ātro gaitu un dzīves īsumu daudz runā arī feodālisma periodā latviešu valodā sacerētie baltvācu mācītāju raksti, bet diametrāli pretējā skatījumā nekā folklorā. Secinājumus izdarot ne pēc reālās dzīves faktiem, bet pēc reliģijas dogmām, cilvēka mūžs pretstatīts mūžībai kā kas sīks un mazvērtīgs, kā bīstams, bez savas patstāvīgas vērtības esošs pārbaudes un sagatavošanās posms pēcnāves dzīvei, kuras sākums jāgaida jo ātrāk, jo labāk.

Atkal ar citu, bet progresīvu laiku kategorijas traktējumu nāk jaunlatvieši. Noraidot reliģisko aspektu un pievēršoties sabiedriski politiskajam, viņi skatās uz laiku kā uz attīstības nesēju — tautas atbrīvošanas cīņas cīnītāju sabiedroto, kas izvedis dzīvi no gadsimtiem ilgā sastinguma. «Un gaismas laiku balsis Imantu ārā sauks,» dzejo A. Pumpurs, raksturojot laika gaitu ne kā virzītāju uz mūžīgo viņsaules paradīzi, bet uz jaunu, labāku dzīvi zemes virsū. «Kas laiku grib apspiest, to laiks atsviež,» aforismā raksta Kaudzītes Reinis.

Visu šo triju periodu mantojumu saņem E. Veidenbaums un izdara tajā savus labojumus un papildinājumus.

Vispirms — par viņa attieksmēm ar laika traktējumu folklorā. Sevišķi tuvs dzejniekam tautas dziesmu motīvs par laika ātro gaitu, un viņš šim motīvam veltī lielu uzmanību, nemitīgi uzsvērdams: «Laiks ātrāki steidzas

kā vagona rats», «Kā spārnos skrien stundas, skrien skaudīgais laiks», «Bet šausmīgais brīdis nav tālu, nav tālu, Kad atskanēs tornī drūmīgais zvans» u. tml. Starpība starp to laiku, kad sabrūk miesas spēki, un to, kamēr vēl spēcīgs ir gars un griba dzīvot, E. Veidenbauma dzejā uztverta daudz asāk nekā folklorā, pareizi norādot, ka bez dabiskā vecuma draud arī nāve priekšlaikā un ka tādēļ jo vairāk jā rūpējas par lietderīgu laika izlietojumu ikvienu mirkli.

Tālāk — par dzejnieka attieksmēm pret laika traktējumu feodālisma literatūrā. Ar to E. Veidenbaumam kopēja mūžības jēdziena lietošana, tikai izpratne par to viņam principiāli citāda. Mūžīgā dzīvošana paradīzē E. Veidenbaumam ir muļķīga pasaciņa, ko tumsoņi izmanto tautas krāpšanai, bet patiesībā mūžība ir laika bezgalība, kurā ārpus mazās dzīvības salas cilvēku paņem nāve («Un tālāk, un atkal tālāk Rit šausmīgais mūžības rats»).

Pareizi izprazdams mūža robežas laika bezgalībā, E. Veidenbaums pretēji kristiānismam tomēr nenostata īso dzīves ceļu kā mūžības pretstatu, bet kā tās sastāvdaļu. Šādā sakarā atklājas nozīmīgas jaunas perspektīvas, it īpaši — vēriena plašums un mērogu lielums.

Tādos tālos apvāršņos raugoties, cilvēks apgūst lieluma domu, mātās, starp citu, saprast, ka viņa personiskās bēdas nemaz nav tik lielas un nepārvaramas kā izliekas, skatoties pa individuālista un mietpilsoņa šauru lodziņu. Pretstatā 80. gadu dzejā saplaukušajam egoctrismam un ar to saistītajai glēvajai sīkmanībai E. Veidenbaums par sāpēm raksta vīrišķīgi, nezaudējot cilvēka cieņu. Labs atbalsts šai ziņā ir pasaules uzskats, pēc kura padoma dzejnieks nostata savas mazās bēdas «sub speciē aeternitatis»:

Kad laimes gaišie brīži zūd un irst,
Kad cerības kā rudens lapas birst,
Tad, cilvēks, iedomā, cik īsais brīdis
Ir laiku mūžībā tavs dzīves sprīdis,
Kā zemes plašums zvaigžņu lielos baros
Ir mazais puteklītis saules staros.

(«Kad niknas vētras dzīvei postu draud...»)

No otras puses — mūžības aspekts, parādot indivīda dzīvi kā cilvēces vēstures un visa kosma attīstības līdzdalībnieci, palīdz pareizāk izprast to, kas cilvēkā patiesi liels un varens, it īpaši — tā garīgo spēku. Ar šā spēka palīdzību cilvēks izzina dabu un valda pār to, un, tā kā katra izzinātā relatīvā patiesība ir absolūtās patiesības daļa, tad katrs cilvēks jo vairāk zina, jo vairāk ir absolūtās patiesības reprezentants. Dzejnieka vārdiem runājot:

Vēl tagad ikkatram pār dabu ir vara,
Kam sirdī ir spožums no mūžības gara.

(«Vai senatnē vien tikai vīri bija...»)

Tas ir viens no lieliskākajiem Veidenbauma humānisma apliecinājumiem, izaudzis no reliģijai pretēja tēmas risinājuma.

Tālāk — par dzejnieka attieksmēm ar laika traktējumu, kādu ieviesa jaunlatvieši. Vislabākais, ko E. Veidenbaums uzrakstījis — viņa revolucionārā lirika —, turpina tautas atbrīvošanas cīņas tradīcijas, starp citu, jaunā, augstākā pakāpē paceļot jaunlatviešu motīvu par jauno laiku kā attīstības nesēju.

Jaunlatvieši pirmajā vietā liek izglītības («prāta gaismas») un nacionālās pašapziņas nozīmi, bet par cīnīšanos, cik vispār par to runā, izsakās stipri nenoteikti, vispārinātā veidā un evolucionisma garā. Turpretim E. Veidenbaums prasa revolucionāro cīņu un pasaka to nepārprotami.

Arī nākotnē viņš ieskatās dziļāk nekā jaunlatvieši ar savu vēsturisko un šķirisko ierobežotību un tādēļ, runājot par laiku kā jaunas, labākas dzīves nesēju, ir brīvs no tā idealizācijas. Dzejnieka vārdi — «Bet no sirmos laiks, Vēl redzams būs strādnieku moku pilns vaigs» («Virs zemes nav taisnības, dūrei tik spēks...») — vēršas pret buržuāzijas lēto optimismu, prasa nopietnu revolucionāru pieeju sava laika vēsturiskajiem uzdevumiem.

3

Motīvi par laika ātro gaitu, par tā vērtību un nezūdamību ieņem redzamu vietu arī pēdējo gadu lirikā.

Padomju cilvēkam, kas dzīvo un cīnās apzinātā saskaņā ar vēstures objektīvajiem likumiem, laiks ir sabiedrotais un strādā padomju dzīves celtniecības labā, bet mūsu ienaidniekiem par sliktu. Tādā sakarā O. Vācietis, par kādu pagātnes palieku runādams, mierīgā spēka apziņā raksta:

Es tev pat nepieskaršos — lai tevi nonāvē laiks,
Viņš rikojas lēnāk, bet dara to pašu, ko dinamīts.

(Fon Vulfa pils)

«Laiks zelta zobiem pasauli grauž,» — tā sava laika attieksmi pret veco, atmirstošo dzīvi raksturo I. Ziedonis, bet turpat atklāj arī laika nozīmi jaunā, progresīvā izaugsmē:

Laiks siltās rokās pasauli nes,
Laiks savā elpā pasauli silda.

(«Kategorijas»)

Laiks aizvada pār kalniem jaunību, bet darbu mīlošais, veselīgi domājošais cilvēks pārdzīvo to bez traģikas. A. Griguļa vārdiem runājot:

Kalendāra likums ir varens,
Rudens pienāk,
Kad tam jānāk,
Bet es tā kā tā
Dzirdu vasaru.

(«Saruna par ziedošu linu lauku»)

Garīgo spēku saglabāšanai līdz mūža galam ir viena iespēja — draudzība ar laiku, bet ir arī vēl citas. Visvarīgākais — prasme nešķiest laiku veltīgi. I. Ziedonis, protestēdams pret dīkdienībā pavadītu dienu, raksta:

Pēc katrām sešām varonīgām dienām
Nāk septītā un čībās staigāt mēdz.
Un nemanot tepat starp četrām sienām
No gadiem septiņiem — viens pazaudēts.

(«Čības»)

To pašu domu pauž daudzi. Piemēram, M. Čaklais nosoda ne vien dzīvi, kas lielāku uzdevumu vietā izšķiesta «Vēdera rūpēs, lupatu rūpēs» («Kājāmgājējs un mūžība»), bet uzsver arī īsāku posmu dārgumu, jo no tiem veidojas lielākie, — «Dienas skrien un sastājas nedēļās» («Viņi dejoja vienu vasaru»). D. Avotiņa mērī laika vērtību vēl rūpīgāk, ņemdama «uzskaitē» pat vismazākās tā vienības.

Tu mani padarīji bagātu:
Parādīji,
Cik dārgs ir mirklis.

(«Tu mani padarīji bagātu»)

Izlietot mirkli pareizi nenozīmē iegrimt prakticismā. Labi pavadīts laiks var būt, piemēram, arī tad, kad esi dziļāk ieskatījies sevī vai apkārtnē, esi mācījies saprast, kāda laime — būt dzīvam. Laikam gan vissavdabīgāk un reizē visspēcīgāk to pateicis O. Vācietis dzejolī par vecenīti, kas tā izjūt savu pēdējo brīžu vērtību, ka priecājas pat par to, ja viņu aprej suns — rej taču tikai dzīvo. Tādēļ — «Kamēr suns vēl rej uz tevi, vēl ir labi» («Vecenīte ar miķelišiem»).

Lai dzīvotu saskaņā ar laiku, dzejnieki līdzās dziļajai mirkļa vērtības izjūtai izvirza citu, trauksmaināku principu — paātrināt savas dzīves tempu. O. Vācieša vārdiem runājot:

Un nesēdēs laiks
Par modeli
Tava molberta priekšā.
.....
Lai tevī kliepiz miljons faustu:
— Apstājies mirkli,
Tu esi brīnišķīgs! —
Neviens neapstāsies.

(«Un nesēdēs laiks...»)

Laiks jātver skrējienā. Šis atzinums piestrāvo ne vien nemiera pilnās jaunākās dzejas lappuses ar īpašu spriegumu saturā, bet lielā mērā ietekmē arī tās formu, sekmeļot pievēršanos t. s. asociatīvajam stilam. O. Vācieša vārdiem runājot — «Tver cilvēka prātu Lēcienā» («Un nestāvēs laiks...»).

Straujais temps gan nosaka, ka ik mirklis ātri nozib gar mūsu apvārsni, taču — ne katrs mirklis pazūd pavisam. Tā ir problēma par pārejošā un pastāvīgā, par mirkļa un mūžības dialektisko vienotību. Mirklis ir mūžības daļa, mūžība ir mirkļu summa, un tie abi zi-

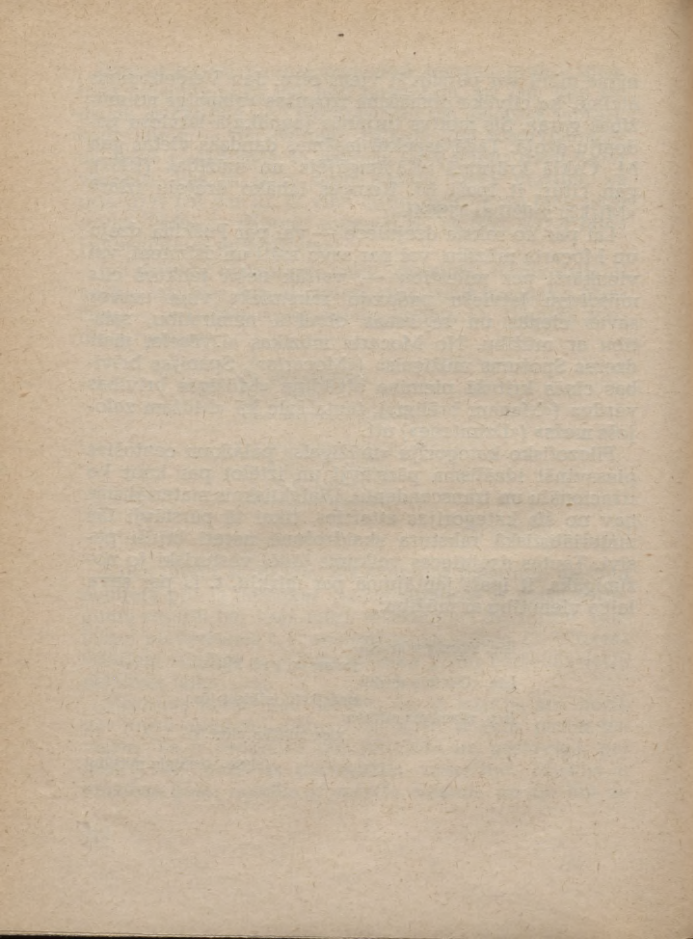
nāmā mērā var pārstāvēt viens otru. Jau Veidenbaums atzīmē, ka cilvēka domāšanā izpaužas «atpulgs no mūžības gara». Šis motīvs turpinās jaunākajā latviešu padomju dzejā. Tādā aspektā lasāmas daudzas vietas gan M. Čaklā krājumā «Kājāmgājējs un mūžība» (1967), gan citur, it īpaši M. Ķempes labāko dzejoļu izlasē «Mirkļu mūžība» (1964).

Lai par ko raksta dzejniece — vai par Puškina dzeju un Mocarta mūziku, vai par savu māti un dzimteni, vai vienkārši par mīlestību —, vairāk nekā jebkurš cits mūsdienu latviešu padomju rakstnieks viņa uzsver savas cieņas un sajūsmas objekta nemirstību, saistību ar mūžību. No Mocarta mūzikas «Dvēselei jāatdzeras Spožums mūžīgais» («Mocarts»), Spānijas brīvības cīņās kritušā piemiņa atgādina «Mūžīgās brīvības vārdu» («Manam brālim»), tauta šalc kā «Mūžam zaļojošs mežs» («Dzimtene») utt.

Filozofisko kategoriju «mūžīgais» palaikam centušies piesavināt ideālisma pārstāvji un iztēlot par kaut ko irracionālu un transcendentu. Dialektiskais materiālisms nav no šīs kategorijas atteicies, tikai tā pārstāvji tās materiālistiskā rakstura skaidrošanā nereti bijuši pasīvi. Tautas dzejnieces veikums tādēļ vēsturiski jo nozīmīgāks, it īpaši jautājumā par mirkļu, t. i., par sava laika vienotību ar mūžību:

Isie, zibsnīgie mirkļi
dienas un gadi kļūst.
Isie, zibsnīgie mirkļi,
nedrīkstu izšķiest jūs.
Isos, zibsnīgos mirkļos
visa mūžība plūst.

(«Isie, zibsnīgie mirkļi»)

Literārais mantojums

Illustration of a building

RIT LAIKS, RODAS JAUNAS PROBLĒMAS

Latviešu literatūras attīstības gaitas un tās atsevišķu raksturīgāko, sarežģītāko posmu izvērtējums nu jau apmēram gadus desmit pamatos ir pabeigts. Noklusuši kādreiz kaislīgie strīdi par jaunlatviešu būtību, par Jaunās strāvas raksturu. Šodien mēs pavisam maz runājam un rakstām par sociālistiskā reālisma attīstības jautājumiem latviešu literatūrā. Šajās un citās problēmās ir, vismaz uz laiku, panākta lielāka vai mazāka skaidrība vai strīdnieku vienošanās. Turklāt par vienu vai otru jautājumu dažkārt tik ilgi spriests un runāts, ka tas novests banalitātē un visiem apnicis. To, piemēram, var sacīt par sociālistiskā reālisma sākumiem un attīstības gaitu latviešu literatūrā, kur bijis ne mazums sholastisku strīdu, un pašai literatūras praksei šā jautājuma tāds vai citāds atrisinājums nav devis tikpat kā nekā. Mēģinot noteikt, no kuras taciņas vai priedes latviešu literatūrā sācies sociālistiskais reālisms, ir tik daudz jaukts gaisa, ka šobrīd lāgā neviens par šiem jautājumiem negrib pat muti vajā vērt, baidoties no jauna nodarboties ar zilēšanu par to, cik eņģeļu var nosēdēt uz vienas adatas gala.

Latviešu literatūras attīstības process, tā novērtējums ietverts skolu mācību grāmatās, šis process vienuviet

aplūkots «Latviešu literatūras vēstures» sešsējumu izdevumā.

Tātad šobrīd latviešu literatūras vēstures izvērtējuma jautājumiem it kā pielikts punkts?

Jā un nē. Punkts pielikts tādējādi, ka šobrīd neviens neņemas visu latviešu literatūras vēsturi vērtēt no jauna. Te dzīvojam lielā mērā ar jau agrāk padarīto. Turpretim pats vērtēšanas process pa detaļām nemitīgi turpinās, pamazām krājas jauni fakti, jaunas atziņas, kas rezultātā var likt izdarīt secinājumus, kuri radikāli atšķiras no pašreizējiem.

Runa nav tikai par to, ka uz pagātnes literāro procesu katrs laiks, katrs laikmets paskatās ar savām acīm. Tā bijis un tā būs vienmēr. Latviešu literatūras vēstures jauns vērtējums ar gadiem jo nepieciešams būs arī vēl citu iemeslu dēļ. Pirmkārt, latviešu literatūras vēstures grāmatas rakstītas pa lielākai daļai laika posmā, kad ritēja jo asa cīņa pret buržuāzisko ideoloģiju, pret buržuāzijas uzskatiem latviešu literatūras vērtēšanā. Bieži vien bija radikāli jāsagrauj vecie priekšstati, tas, kas agrāk likās kā pati par sevi saprotama patiesība, jāparāda pilnīgi jaunā gaismā. Kā tādās saasinātās cīņas situācijās gluži dabiski notiek, tad visas parādības tiek vērtētas jo nesaudzīgāk, jo asāk, dažkārt apzināti pārspilējot gan pozitīvo, gan negatīvo. Tāpēc dažs rakstnieks literatūras procesā nav pat lāgā pieminēts vai ir pilnīgi nokritizēts tikai tāpēc vien, ka ar viņa politisko pārliecību mums nav pa ceļam, bet citu esam pārlieku bargi vērtējuši tāpēc, ka mūža beigu posmā tas atkāpies no jaunības gadu progresīvajiem ideāliem. Šādā saasinātā cīņas situācijā dažu esam stipri augsti izcēlušī vienīgi politiskās pārliecības un darbības dēļ, kaut arī literatūrā viņa devums ir visumā pieticīgs. Bet gadi rit, un redzam, ka daža agrāk apkarojama parādība

tagad vairs nav pat pieminēšanas vērtā un dažam pār-
lieku sacildinātam autoram vērtējums dodams lietiš-
kāks, objektīvāks.

Ir vēl virkne citu momentu, kas spiež mūs atkal un
atkal pārbaudīt, vai agrākie vērtējumi iztur stingrāku
kritiku. Ja raugāties, kāds kritērijs bez rakstnieka sa-
biedriski politiskās stājas vērtējuma vēl bijis, tad, maz-
liet vienkāršojot šo jautājumu, jāatbild: tas bijis reā-
lisms, reālisma attīstība latviešu literatūrā, kam kā gal-
venajam un paraugam pievērsušies literatūras vērtētāji.
Izejot no pieņēmuma, ka reālistisks daiļdarbs pamatos
pareizi atspoguļo dzīvi, bet, teiksim, romantiski darbi
parasti dzīves patiesību izkropļo, tad arī esam vairāk
vai mazāk pilnīgi izsekojuši, kā latviešu literatūrā attī-
stījies reālisms. Pārējie darbi pieņemti klāt (atsevišķus
autorus atskaitot) vienīgi tik, cik tas katrā konkrētajā
gadījumā licies izdevīgi. Tas atspoguļojas arī literārā
mantojuma izdošanas praksē. Tā, piemēram, ir iznācis
J. Poruka darbu kopojums, kas tā arī saucas — «Reā-
listiski stāsti», bet virknē darbu, kur labo, «godīgo»
reālismu bojā apšaubāmas markas autora uzskati, daž-
kārt esam «nepieklājīgās vietas» izsvītrojuši.

Kā reālisma attīstības vēsture vēl ne tuvu nav visa
literatūras vēsture, tas ir acīm redzams, un, liekas,
tuvākā vai tālākā nākotnē būtu ciešāk jāieskatās un
sistemātiski jāizseko latviešu literatūras attīstībā arī
 citas līnijas. Šodien taču vairs mēs nelūkojamies tā
kā agrāk uz romantismu un citiem strāvojumiem, mēs
akcentējam pašu nepieciešamāko prasību zinātniskā
novērtējumā: rūpīgi izpētīt un novērtēt konkrētos fak-
tus un nepiemērot faktus jau iepriekš izstrādātai ga-
tavai shēmai. Turklāt šodien mēs citādāk izprotam
arī paša reālisma jēdzienu, tā robežas kļuvušas
ietilpīgākas. Politiskās ideoloģijas kritērijus (materiā-

lisms un ideālisms) šodien vairs tiešā veidā nepārnesam uz literatūras un mākslas parādībām, nesadalot mākslu un literatūru divās pretējās nometnēs: reālisms — anti-reālisms, kā tas dažkārt tika darīts agrāk. Izdomātajā «antireālismā» taču ietilpināja visu, kas neatbilda šauri izprastajam reālisma jēdzienam. Tā kā jēdzienu «reālisms» vienādoja ar jēdzienu «paties», līdz ar to bija pateikts, ka tas viss, kas atradās ārpus šādi izprasti patiesā, ir nepaties.

Latviešu literatūras vērtēšanas praksē mēs ilgus gadus galveno uzmanību esam pievērsuši t. s. cīņas reālismam, katrā gadījumā cenšoties saistīt reālismu vai nu kā vecās dzīves kritizētāju, vai jaunas sabiedriskas iekārtas izcīnītāju. Stāvot šādās pamatpozīcijās, literatūras vērtētājiem dažkārt vai gluži nepārvaramas grūtības sagādāja, piemēram, t. s. mīlas un dabas dzeja vai prozas darbi, kur nav īpaši akcentēta kritika par veco vai cīņa par jauno.

Jāsaka — sašaurināta patiesā un nepatiesā izpratne, literatūras iežogošana iepriekš izgatavotās shēmās par to, kas literatūrā ir labs un kas slikts, daudz ļauna nodarījusi šodienas literatūras praksei.

To lai liecina kaut vai viens piemērs.

Mēs daudz runājam un rakstām par Raiņa dzejas tradīcijām latviešu literatūrā, arī mūsu šodienas literatūrā. Un ir pamats šādām runām un rakstiem. Bet mēs nevaram runāt par Raiņa dramaturģijas tradīcijām latviešu padomju dramaturģijā. Nevaram runāt tāpēc, ka šādu tradīciju nav, tās nav tālāk izkoptas, attīstītas. Tas nav noticis aiz kaut kādas dīvainas nejaušības. Tā noticis aiz šausmām, ko literatūrai var nodarīt romantisms, aiz pieņēmuma, ka sociālistiskā reālisma māksla ir vienīgi tā, kas dzīvi atspoguļo, attēlo tās tiešajās reālajās izpausmes formās. Un tā nu esam stimulējuši un kultivē-

juši lugas un ludziņas, kur valda ikdienība, ko bieži vien virza un vada abstrakti tvērtā ideja par mūsu dzīves vispārīgo virzību uz komunismu. Te nav vajadzības nopelt visu šo dramaturģiju, literatūrā var būt labi darbi visdažādākajās rakstības manierēs, bet, lūk, kad sociālistiskā reālisma mākslas vārdā mēs praktiski palikām tikai pie šī viena tipa dramaturģijas, tas literatūras attīstībai nekā laba nav devis. Dienām ritot, šo vienveidību izjūtam kā jo lielu mūsu dramaturģijas trūkumu.

Šodien daudz runājam par lielas, radošas domas nepieciešamību dramatiskā darbā, par filozofiskās domas nepieciešamību, par tādām idejām, kam liels vispārinājuma spēks, par tēliem, kas ietver šos lielos vispārinājumus. Prasām pēc intelektuālas dramaturģijas. Šobrīd mūsu republikas literārajā dzīvē tās ir lielāko tiesu tikai prasības, vārdi, jo šāda tipa darbi tikai bikli, nedroši sāk veidoties. Esam pieraduši pie dramaturģijas, kur bieži vien autors pieplacis pelēkai zemei zemāk par zāli. Bet tieši Raiņa dramaturģijas raksturīga īpatnība ir tā, ka šī dramaturģija ir filozofiska. Tā reizē risināja divus kardinālus jautājumus: pirmkārt, pa kādu ceļu jāiet dzīves attīstībai, cilvēcei, un, otrkārt, cilvēka personības veidošanās, ejot uz jauno cilvēci. Rainis izvirza prasību pēc jauna tipa cilvēka, risina jautājumus par indivīda un sabiedrības attieksmēm, par varu un cilvēka brīvību utt. Tas, ka šīs problēmas Rainis risināja teiku un vēstures tēlos, ir tikai sekundāra parādība, galvenā taču ir viņa lugu problemātika, kas risināta filozofiskā plāksnē un bija izaugusi no vistiešākās sava laika dzīves.

Šai sakarā gribas atgādināt kādu raksturīgu notikumu. 1911. gada janvārī, kā zināms, uz Jaunā Rīgas teātra skatuves parādījās Raiņa drāma «Uguns un nakts». Tā guva skatītājos milzīgu atsaucību, jo ar teiku tēliem, ar

savdabīgu simboliku dzejnieks pauda aktuālus cīņas uzdevumus — risināja jautājumus par proletariāta atbrīvošanās cīņu. Un, lūk, tai pašā 1911. gadā tas pats Jaunais Rīgas teātris sāka rudenī jauno sezonu ar Andreja Upīša drāmu «Balss un atbalss», kas proletariāta cīņas tēmu risināja ar parastajiem reālistiskajiem tēliem. Ar šo lugu, kā tolaik rakstīja kritika, sākās latviešu reālistiskās strādniecības drāmas gadu skaitīšana. Arī «Balsij un atbalsij» bija neparasti liela atsaucība skatītājos. Tā šai gadījumā ārkārtīgi uzskatāmi redzams, ka rakstnieki, kuru idejiskā pozīcija kopumā vienāda, var par vienu mērķi cīnīties ar ļoti atšķirīgiem mākslinieciskās izteiksmes līdzekļiem un to var izdarīt ļoti spēcīgi, ļoti ietekmīgi. «Uguns un nakts» un «Balss un atbalss» veica vienu darbu, kaut arī pirmajā lugā runāja teiku tēli, bet otrajā — latviešu strādnieki.

Bet nu, lūk, vēlāk, Raiņa dramaturģijas principus uzskatot par labai sociālistiskā reālisma literatūrai nepiemērotiem, Raiņa filozofiskās dramaturģijas principi pilnīgi pazuda no latviešu literatūras. Vai tas devis kaut ko labu? Šķiet — nē. Tas lieku reizi liecina, cik bīstami ir nosacīt, diktēt, kā rakstnieks drīkst un kā nedrīkst rakstīt. Viss atkarīgs no rezultāta.

Piezīmējams, ka jaunākā pasaules dramaturģija tieši pievērsusies sava veida simbolikai — tātad tiem principiem, kas tik ļoti raksturīgi Raiņa dramaturģijai. Protams, ir cits laiks, ir citi rakstnieki, ir citādi vispārinošo tēlu veidošanas principi, bet pašā pamata tendencē šai šodienas dramaturģijai ir diezgan daudz saskares punktu gan idejiskā ziņā, gan mākslinieciskās izteiksmes līdzekļos. Starp citu, ir diezgan dzīva tendence pievērsties vēstures sižetiem vai populāriem literāro darbu sižetiem — arī to konsekventi darīja Rainis; visai viņa dramaturģijai kā moto var likt «Uguns un nakts» apakš-

virsrakstā rakstītos vārdus: sena dziesma jaunās skaņās.

To gribējās atgādināt, domājot par līnijām, kuras esam kā labākās izcēlušī līdz šim, vērtējot latviešu literatūras attīstību. Un ar zināmu izbrīnu jālasa mūsu presē raksti, kur, par intelektuālo drāmu domājot, autori izbaukā pusi pasaules, dažkārt noķerdami kādu «intelektuālu» skatiņu tai vai citā lugā, bet Raiņa darbus šai sakarā nemaz nav pamanījuši . . .

Romantiskās literatūras tieša vai netieša apkarošana ir arī viens no pamatiemesliem, kāpēc kopumā esam vairāk sliktā nekā laba teikuši par Aspaziju un viņas darbi tikai ar lielu apdomu un kavēšanos ieraudzījuši jaunus izdevumus. Te nācis talkā vēl viens pie mums diezgan iemīļots daiļdarbu vērtības kritērijs, proti: mēs it kā nojautājam pēc ikkatra daiļdarba, vai ir īsti skaidrs, uz kuriem virzās tā yaroņi. Vai viņi ir par vai pret pastāvošo iekārtu (runa ir par pirmspadomju laika darbiem)? Ja šādu atbildi noteikti nerodam, tad ir skaidrs, ka rakstnieka mērķi ir miglaini un viņa sacerētā daiļdarba vērtība ir apšaubāma. Nu, kaut vai tā pati Aspazijas «Vaidelote». Tajā ir populārā Mirdzas dziesma, kur runāts par ilgošanos, par zemi «kur stars ar staru liesmās vienojas» un «gars ar garu jūtās satiekas». Tādus vārdus padzirdot, mums ir skaidrs, ka tā ir tikai tāda romantiķes izsapņošanās, kas liecina par pašas Aspazijas aprobežotību, un mēs sakām — Aspazijas mērķi, pieklājīgi izsakoties, ir miglā tīti, viņai trūkst īsti pareizas dzīves virzības izpratnes, tāpēc viņa nezina pati, kurp trauc viņas varones.

Bet, piemēram, mēs aizejam uz «Motociklu» Dailes teātrī un, izrādās, nemaz neesam tik sašutuši, ka nezīnām, uz kuriem tur īsti trauc uzveduma galvenais varonis Pičs. Mērķa nekonkrētība «Motocikla» uzvedumā ir desmitkārt lielāka nekā visromantiskākā

Aspazijas lūgā. Bet mēs pieņemam kā vērtību, kā ieguvumu pašu šo neapmierinātību ar pieticību, dzīves seklumu. Šī neapmierinātība neļauj mums snaust, liek celties un aicina darboties, lai dzīve kļūtu lielāka, plašāka, saturīgāka. Vai tas ir tik maz? Tāpēc — vai gan Aspazijas Mirdzai vajadzētu savas dziesmas «Mēness starus stīgo» beigās aicināt gāzt carismu, tad visam darbam būtu daudz lielāka mākslas vērtība? Daiļdarba un dzīves attiecības ir daudz sarežģītākas, un to iedarbība ir komplicētāka. Ja paturam kā vienu no galvenajiem daiļdarba vērtības kritērijiem šo tiešo konkrētas cīņas aspektu, tad jāaizmet vēstures mēslainē daudzi ievērojami darbi, praktiski literatūras lielākā daļa, jo, teiksim, ko der Šekspīrs, kas nemaz savās komēdijās un tragēdijās neaicina gāzt tā laika Anglijas karalieni Elizabeti. Viņa «Hamletā» nonāvētā karaļa vietā nāk cits, un mēs taču nemaz netraucam piebilst: «Ak tu aprobežotais autors, vai viņš tiešām domā, ka jaunais karalis atnesīs zelta laikus Dānijai,» — utt., utt. Protams, tik tālu mēs neaizējam, bet, ka mūsu vērtējumos par latviešu literatūras klasiku ir vēl pietiekami daudz vulgārā socioloģisma atlieku, to gan arī nevarēs noliegt. Tāpēc mēs vēl šodien ejam apkārt dažam labam darbam, ja nevaram saskatīt, kā to tiešā veidā iekļaut literatūrā kā buržuāzijas dzīves negāciju atmasketāju utt. Tas, šķiet, notiek ar J. Jaunsudrabiņa darbiem, kur gan atkārtoti izdota «Baltā grāmata», «Zaļā grāmata», «Vēja ziedi», «Aija» un «Ar makšķeri», bet citi viņa darbi uzmanības lokā nav iekļuvuši, jo, ko lai dara, J. Jaunsudrabiņš nebija ne īpašs atmasketājs, ne arī revolucionārs cīnītājs. Viņa darbības sfēra ir cita, un, viņu vērtējot, ar rakstnieka savdabību jāreķinās. Pats rakstnieks ir deklarējis savas dzīves un daiļrades credo: «Kaut nākotnē es spētu pa-

celties arvien augstākā cilvēcībā. Skaistāka uzsaukuma es sev neatrodu...» Protams, mēs viņu varam kritizēt par šā mērķa šaurību, šķirisko ierobežotību, bet ka viņa cilvēcībā, kas runā no visiem viņa darbiem, mēs atrodam daudz laba, derīga, dzīvei vajadzīga, tas arī ir skaidrs.

Cilvēks tiecas izzināt visu dzīves daudzveidību, šīs alkas nespēj apmierināt pat visģeniālāko rakstnieku desmits, cilvēks gūst sev no ikviena rakstnieka, ja vien tas ir šī vārda cienīgs. Katrs īsts rakstnieks nāk ar kaut ko vienreizēji savu, un tāpēc arī saprotama tā nenoslāpējamā tendence, kas ir sabiedrībā: lai neviens talants netiktu nepamatoti nobīdīts malā, ja vien tam ir bijis kaut kas savs, patiesas mākslas valodā pasakāms.

Literatūras vēstures procesa izsekojumā galveno uzmanību pievēršot cīņas reālismam, tikai daļēji aplūkoti veseli literatūras vēstures posmi. Par deviņpadsmito gadsimtu staigājot, visumā tiek samērā vērīgi savākts viss vērtīgais. Bet jau ar divdesmitā gadsimta sākumu literatūras kopīgajā procesā galvenā uzmanība pievērsta tām līnijām, kas iekļaujas iepriekš izstrādātā shēmā. Tā sākas ar 19. gs. deviņdesmitajiem gadiem, ar J. Jansona-Brauna slavenu referātu «Domas par jaunlaiku literatūru», ar viņa prasību pēc reālisma. Nu, lūk, tad nu sameklējam, kā šīs prasības ietekmēja literatūru. Tur ir R. Blaumanis, kas sacījies nestrīdēties ar viņa kritizētājiem, bet atbildēt ar saviem turpmākajiem darbiem, tur ir E. Birznieks-Upītis, un jo drīz cīņas reālisma ceļos iekļaujas Andrejs Upītis, kas cauri gadu desmitiem sīvās literārās cīņās noved šo reālisma līniju līdz padomju sociālistiskajam reālismam.

Tas viss ir pareizi, bet vai tā nav tikai daļa mūsu literatūras vēstures? Jau redzējām, ka Rainis ar savu dramaturģiju neiekļāvās tradicionālajā reālisma gultnē.

(Nav nejaušība, ka J. Jansons-Brauns nebija augstās domās par Raiņa «Uguni un nakti».) Bet tieši gadsimtu mija, 20. gs. sākums, rada veselu virkni talantīgu rakstnieku — dažādos pēc saviem sabiedriski politiskajiem uzskatiem, bet nenoliedzami ar patiesu talantu. Tur ir Vilis Plūdons, Kārlis Skalbe, Jānis Jaunsudrabiņš, Jānis Akuraters, Fricis Bārda, Anna Brigadere, Augusts Saulietis, Edvards Vulfs u. c. Salīdzinājumā kaut ar 19. gs. deviņdesmito gadu vidu latviešu rakstniecība jaunajā gadsimtā ieguva agrāk neredzētu vērienu un daudzpusību. Kas noteica šādu pēkšņu spēka pieplūdumu, rakstniecības uzplaukumu, to mēs pat neesam mēģinājuši dziļāk noskaidrot. Varam vēl jautāt: vai tā laika rakstniecības lielākā daļa aizgāja uz reālisma cīņas ceļiem vai tai ir citas īpatnības? Un kāpēc? Izvirzās jautājums: kā J. Jansona-Brauna un viņa domu biedru cīņa par reālismu, par saturīgu mākslu dziļāk ietekmēja arī tāda tipa rakstniekus kā iepriekš nosauktie?

Gadsimta sākumā, bet īpaši pēc 1905. gada revolūcijas «saplauka» dekadence latviešu literatūrā. Kā zināms, to arī apkaroja progresīvā kritika. Dekadences ietekme jūtama vairāku tolaik jau pazīstamu dzejnieku darbos (K. Skalbe, J. Akuraters u. c.). Bet visspilgtāk tā izpaudās Fallija, H. Eldgasta, V. Eglīša dzejā. Viņi arī visvairāk šai sakarā tiek kritizēti vēl šodien. Tikai noticis tā, ka viņiem arī bijis vismazāk talanta. Talanta trūkuma dēļ ne viņi bija lasāmi toreiz, ne lasāmi vēlāk. Tā bija beztalanta literatūra. Vai šai ziņā latviešu dekadence būtiski neatšķiras, piemēram, no dekadences tā laika krievu literatūrā? Tur dekadences neceļos aizklīda cilvēki, kam patiesi bija rakstnieka talants, un līdz ar to viņi varēja nodarīt jūtamu ļaunumu gan literatūrai, gan sabiedrībai. Vai mums, vērtējot šodien dekadenci latviešu literatūrā, galvenā uzmanība nebūtu pievēršama

rakstniekiem, kuriem ir savs vārds literatūrā? Kā dekadence lielākā vai mazākā mērā kropļoja viņu daiļradi? Nokritizējot diletantus, pasakot, ka viņu dzeja nav dzeja, nekas nav sasniegts. Diletantiska dzeja nekad nav dzeja, vienalga, dekadentiska vai nedekadentiska. Tai laikā literārajās cīņās šādai diletantu kritikai bija jēga, bet šodien, laika perspektīvā — vai ir īsti vajadzīga plaša diletantu un vāju rakstnieku īpaša apcerēšana un vērtēšana?

Pie pēdējās parādības varbūt ir vērts pakavēties mazliet tuvāk. Mums ir vairāki netalantīgi, diletantiski rakstnieki, pie kuriem mēs ar lielu nopietnību atkal un atkal atgriezāties, lai pierādītu reakcionārās literatūras tā vai cita laika posma prettautisko būtību. 19. gs. tāds ir J. Lautenbahs-Jūsmiņš ar saviem «tautiskajiem» eposiem «Dievs un Velns» un «Niedrīšu Videvuds». Šie «eposi» ir no viena gala līdz otram diletantiski gabali, kas nebija izlasāmi nedz tad, kad tie bija sarakstīti, nedz izlasāmi jebkad vēlāk. J. Lautenbahs-Jūsmiņš gribēja konstruēt iedomātu zudušu latviešu tautas eposu. Tāda teorija tolaik pastāvēja, un Lautenbahs-Jūsmiņš to gribēja realizēt literārā darbā. Ir tiesa, ka šī teorija būtībā bija nepareiza, nezinātniska, bet, ka šī teorija ir nepareiza, to nepavisam neliecina tas, ka Lautenbaha darbs ir neizdevies. Lautenbaham vienkārši trūka talanta — neatkarīgi no tā, vai viņu vadītu reakcionāra vai progresīva ideja. Viņa darbs ir nedzīvi dzimis, ar prātu un vāju literāro gaumi radīts, un kā tāds tas ir ārpus nopietni ņemamas literatūras. Tad nu rodas jautājums, vai šādi darbi var kaut cik nopietni pārstāvēt kādai literatūrai raksturīgo. Manuprāt, Lautenbaha pūles gan šai gadījumā liecina par dažām tendencēm, dažiem uzskatiem, kā izmantojama folklorā rakstītajā literatūrā un ne vairāk. Un, ja kādu netalantīgu rakstnieku

vai viņa darbu sava laika kritika slavē, vai tāpēc tas patiesi jau pārstāv pašu attiecīgā laika literatūru vēl pēc gadsimtiem?

Atsaucoties uz Ļeņina norādījumu, ka katrā nacionālajā kultūrā ir divas kultūras, mēs, manuprāt, šo principu dažkārt praksē realizējam ļoti primitīvi. Lūk, vienā pusē revolucionārie un demokrātiskie spēki, otrā pusē — reakcija. Bet kāds tad nu praktiski iznāk šis sadalījums? Par revolucionāriem un galēji reakcionāriem viss ir skaidrs, tie tiešām stāv katrs savā pusē barikādēm. Nu, bet demokrāti? Ar dažu arī viss skaidrs, bet ir virkne tādu rakstnieku, kam ir patiesi demokrātiski darbi (un varbūt tieši tāpēc, ka tajos jau pēc rakstnieka ieceres nav skartas kaut cik jūtāmāk politiskas problēmas), un turpat blakus sacerējumi, kas ir klaji reakcionāri vai ar reakcionāru ievirzi (piemēram, A. Brigaderes bērniņas triloģija un romāns «Kvēlošā lokā»). Mums tagad it kā pieņemts, ka, lūk, tos rakstniekus, kam vismaz atsevišķi nozīmīgi darbi pauž patiesību par sava laika dzīvi, ieskaitām demokrātiskās literatūras daļā. Labi, lai būtu tā. Praktiski tad nu notiek tā, ka t. s. buržuāzisko literatūru saražojuši gandrīz vienīgi rakstnieki, kuriem nav neviena kaut cik vērtīga darba. Tā notiek, ka t. s. buržuāziskajai literatūrai paliek dažādi diletanti un puskoka lēcēji. Tādi kā jau minētais J. Lautenbahs-Jūsminšs, Fallijs, Viktors Eglītis, Haralds Eldgasts, Kārlis Jēkabsons u. c. Bet vai tad šie diletanti un pusdiletanti var pārstāvēt jebkādu literatūru? Vai tad nav tā, ka vesela virkne to rakstnieku, kurus mēs raksturojam diezgan abstrakti kā demokrātiskus rakstniekus, pēc savas sabiedriski politiskās stājas stāv buržuāziskajā pasaulē ar abām kājām, bet, būdami patiesi mākslinieki, ar savu daiļradi iet pāri savas šķiras ietvariem un līdz ar to viņu daiļ-

rade vai vismaz šīs daiļrades labākā daļa kalpo arī plašajām darbaļaužu masām un kā tāda savu vērtību nav zaudējusi šodien un nezaudēs arī turpmāk?

Vai tā nenotiek tāpēc, ka mēs uzskatām, ka latviešu buržuāzija, būdama jau ar 19. gs. astoņdesmitajiem gadiem reakcionāra, līdz ar to nevar izvirzīt nevienu talantu, kas literatūrā būtu respektējams un nozīmīgs? Vai, tā rīkojoties, mēs pārlietu nevienkāršojam šķiru cīņas sarežģīto mehāniku un Leņina tēzi par divām kultūrām katrā nacionālā kultūrā? Vai mēs latviešu buržuāziju līdz ar to neizvirzām tādā stāvoklī, kāds nav raksturīgs nevienas citas zemes buržuāzijai?

Veselu virkni problēmu izvirza arī latviešu padomju literatūras pētniecība. Gribas sacīt, ka te vēl sperti tikai pirmie soļi. Pētniecības darbu šeit sarežģī pirmām kārtām tas, ka šī literatūra tepat aug un veidojas visapkārt. Mēs cenšamies te vēstures procesu parādīt līdz pat jaunākajai parādībai, tā patiesībā ielauzdamies tajā sfērā, kas ir pirmām kārtām literatūras kritikas un nevis literatūras zinātnes darbības lauks. Šobrīd mēs vēl pārāk maz esam analizējuši un vērtējuši tos faktorus, kas vai nu veicinājuši, vai kavējuši literatūras attīstību, dažādus uzskatus par to, kādai jābūt sociālistiskā reālisma literatūrai. Neesam runājuši detalizētāk par atsevišķu rakstnieku attieksmi pret dažādiem literāriem strāvojumiem, sabiedriski politiskiem uzskatiem, par rakstnieku pozīciju šai sakarā. Par literatūras klasiku rakstot, mēs dažkārt no viena neliela rakstiņa, kur dzejnieks izteicis savus uzskatus kādā jautājumā, izdarām plašus secinājumus gan par pašu rakstnieku, gan viņa daiļrades īpatnībām. Tā, runājot par Andreju Pūmpuru, no viņa pāris rakstiņiem mēs izdarām plašus secinājumus par viņa uzskatiem, kā folklorā izmantojama rakstītājā literatūrā. Friča Bārdas referāts par roman-

tismu ir noderējis par pamatu secinājumiem, kāda ir viņa daiļrades būtība, utt., utt. Rakstot par padomju literatūru, tādus materiālus mēs tikpat kā neizmantojam. Rakstnieka daiļradi analizējot, viņa darbu tapšanai izsekojot, nepapūlamies pameklēt (ja ir saglabājušies) attiecīgo darbu manuskriptus, to atšķirīgos variantus. Bet pie šī darba ir jāķeras, jo tā taču nav īsti nopietni ņemama literatūras zinātne, kas balstās gandrīz vienīgi no nodrukātajiem daiļdarbiem, neiedziļinot šo darbu tapšanas procesā, nenoskaidrojot, kādi sabiedriski politiskie uzskati un strāvojumi, kā arī citi apstākļi šo darbu rašanos un galīgo izveidi ietekmējuši vai pat noteikuši.

Te tāpat rūpīgi pārskatāms, kur darbs savā laikā slavēts vienīgi par rakstnieka labiem nodomiem un nevis par patiesu mākslu. Nav taču noslēpums, ka šī tendence bija kādreiz it plaši ieviesusies. Šī tendence, mācīdama samierināties ar nemākslinieciskumu, manuprāt, nodarījusi daudz vairāk jauna literatūras attīstības procesam nekā tie samērā nedaudzie darbi, kas dibināti vai nedibināti iekļuvuši kritikas krustugunis par savu idejisko koncepciju.

Tāpat jārod atbilde uz jautājumiem, kā varējis notikt, ka rakstnieki dažkārt atteikušies no dzīves konkrētā materiāla izpētes un tā vietā radījuši darbus, par kuriem dzīves īstenībai nav nekādas daļas (piemēram, bezkonflikta teorijas izpausme dramaturģijā).

Laiks rit, izvirzīdams jaunas problēmas. Bet, lai tās sekmīgāk risinātu, lielāka uzmanība pievēršama pašiem literārās dzīves faktiem, sargoties tos patvarīgi pielāgot shēmām, kas radušās, balstoties uz iepriekšējiem pieņēmumiem. Dzīves ikdiena liecina, ka latviešu literatūras attīstības procesu izpētē šai ziņā nepadarītu vai tikai daļēji padarītu darbu ir daudz.

JAUNA LAPPUSE

Pirms dažiem gadiem izdevniecības «Liesma» Oriģināldaiļliteratūras redakcijā ieradās dzejnieka Fridriha Gulbja meita ar vairākiem manuskriptiem un kladēm. Iepazīstoties ar šo materiālu, kļūst skaidrs, ka Fridrihs Gulbis, kurš nomira 1951. gadā (dzimis 1894. gadā) un kuru mēs, it sevišķi jaunā paaudze, maz pazīstam, ir atstājis kādu zīmīgu lappusi latviešu literatūrā.

Nav mans pienākums šobrīd sniegt izsmelošu pārskatu par šā dzejnieka daiļradi, jo «Varavīksnē» publicējamie dzejoļi ir tikai vācu okupācijas laika atbalss. Gribas tikai uzsvērt, ka Fridriha Gulbja visas piecas dzejas grāmatas — «Vīziju varā» (1929), «Nakts triumfs» (1931), «Baltās strēles» (1935), «Saules tilts» (1938) un «Vilkābele» (1942), kurā sakopoti pirmskara laika dzejoļi, piepulcināmas demokrātiskajai dzejai. Tajās ieskanas sociāli motīvi — par Pirmo pasaules karu (pats autors kādu laiku bijis milicis, ir cīnījies pret Kolčaku), par buržuāziskā laika dzīves pretrunām un negācijām.

Šis laiks ir jāpārvar, lai kā tas sirdi dzeltu,
Jo laiks šis kroplis ir, kam reizi jāšakrīt.
Un, kad kā skopulis viņš apraks savu zeltu,
Mēs sirdis atvērsim tam laikam, kas nāks rīt.

(«Šis laiks»)

Dzejnieks redz, ka miljoni badā žņaudz dūres, ka ielās urdz satrakots nemiers un asi dzeļ gumijas rungas, redz kontrastus Amerikā: bagātība un skrandaiņi, greznums un bads (dzejolī «Televīzija» — krājumā «Baltās strēles»). Periodikā bieži parādījās Fr. Gulbja humors un satīra, parakstīta ar pseidonīmu «Don Federico». Tajā pašā laikā nav jāaizmirst, ka savā sabiedriskajā darbā, žurnālistikā Fr. Gulbis nereti kalpoja buržuāziskajai ideoloģijai (raksti žurnālā «Sējējs» un citur 30. gadu otrajā pusē).

Un tagad — jaunā lappuse.

Literatūrvēsturniekus vispirms var interesēt Fr. Gulbja dienasgrāmata «Piezīmes», kur pirmais datums ir 1924. gada 19. janvāris, pēdējais — 1942. gada 6. decembris. Piezīmes rakstītas ar lieliem pārtraukumiem, dažkārt tās visai sīkumainas, daudzās vietās dzejnieks ir pārāk subjektīvs un politiski tuvredzīgs, tomēr te ir interesants, rets faktu materiāls. Kaut vai, piemēram, par sīkburžuāzisko rakstnieku un mākslinieku biedrību «Zaļā Vārna», par Aleksandru Čaku un daudziem citiem rakstniekiem.

1942. gada 22. jūlija (atzīmēts gan jūnijs, bet tā ir acīm redzama kļūda) piezīmēs ievēroju divus teikumus: «Lidija (Fr. Gulbja dzīvesbiedre — *I.B.*) runājusi arī ar «Tēvijas» redakciju. Dzejolis «Divas svētdienas zvēru dārzā» cenzūras apstākļu dēļ nevar parādīties laikrakstā.» Liekas savādi: Fr. Gulbis tik daudz publicējās arī šajā laikā, un viņam atsaka. Šo dzejoli lasītājs tagad var iepazīt. Jā, nenoliedzami, tajā ir dziļa, asa simbolika — par vācu okupācijas jūgu, lai gan dzejoļa rašanās iemesls ir it kā ļoti subjektīvs: Fr. Gulbis izsaka sāpes par savas meitiņas Astras traģisko bojā eju — viņu 4. jūlijā uz ielas sabrauc automašīna.

Lielauces «Aizkalnos» uzrakstīts dzejolis «Aizkalni»,

bet tās pašas «Tēvijās» vīri to tautā laiduši bez pirmā panta:

Bij diena zeltaina, ar sauli un ar lietu,
Kad sētā ienācu rast īsam brīdim vietu,
Kur dienas desmit ļauts man nobēgties no Rīgas,
No posta ikdienas un dzīves nemierīgas.

Abi minētie dzejoļi ņemti no dzejnieka sakārtotā, bet neiznākušā krājuma «Krustceļi miglā. Dzejas 1941 — 1944». Te salīmēti izgriezumi no periodikas, taču septiņdesmit dzejoļu ir rokrakstā, un to vidū interesi saista «Radio vētraini klie dz . . .», «Trešā vasara», «Izpostītā svētnīca».

Krietna kaudze Fr. Gulbja kara gadu dzejoļu atrodas atsevišķos vākos. No turienes ņemti visi pārējie «Varavīksnē» ievietotie dzejoļi, kas runā pavisam atklātu un skarbu valodu. Var piezīmēt, ka te ir arī Don Federico stilā rakstītas asas rindas («Pēterim», «Viņš», «Konsultanti», «Lielam rakstniekam», «Izspiest ja pirdienu nevar, putras kad diezgan tu lacis . . .», «Tam skaistas acis bij un muļķa purns . . .», «Šefs», «Svešais kungs» — 1942. gadā).

Atsevišķā burtnīcā manuskriptā saglabājies Fr. Gulbja dzejojums «Iet saules vasara . . .» divās daļās («Saules vasara» un «Sabrukums»). Šis sekstīnās rakstītais darbs radies padomju laikā — no 1948. gada 1. aprīļa līdz 8. maijam. Fr. Gulbis stāsta par fašistu pēdējām stundām Rīgā, par cilvēku vervēšanu uz Vāciju:

Kā smaga milna krīt. Vēl zvēra zobi asi . . .
Ir Rīga jāatstāj. Dots pavēlējums šis.
Ko evakuēs te, kam tu vēl baiji prasi?
Ar suņu pātagām un suņiem ļaudis dzīs.
Un tad — tad Rīga degs. Bet vēl tu aizbraukt spēji.
Vēl ostā kuģi gaida. Kuģus — ceļa vēji.

Ūdens

Kad uzdzejis bijo to Čaš,
Ko tev šķal pilsetas ūdens rāns.
Man līks - is kungis būs uzplūst tevis
Un patš tam palis klābers un lāns,
Jo vīto jūma bij pakāpē tēdā,
Kas līks histamir šķiptam rōdām,
Bet tagad klausis es patš:
Ūdensvāds kurinot kēc.
Kur vad to atpūst valā lidz galam.
Tev spainis šķal pilsetas ūdeni
Es nulle ūdeni pilsetas rīcībām
Kur vādu sevās pūstusās ierīsās.
Nu es tev šķal Čaš!
Tu tomēr vēl pilsetas palis tevis.
Ak! tu, laisam, šķal ūdeni vesi
Kur nu no šīs ūdens valā esi
Kur taudel ūdeni šķal ūdeni alsi
Kur panti mums ūdeni jūma un lāsi.
Lai top, lai vīnūms un šķal pūcā
Šķal ūdeni, lāsa mūs dzejis un
Šķal tos mutes ūdeni rōdām.

G. xh. 44.

Fig.

Fridriha Gulbja dzejolis rokrakstā

Manuskriptā palicis Fr. Gulbja autobiogrāfiskais, ar fotouzņēmumiem ilustrētais dzejojums «Aizslēgtie vārti» (1. Mazas pārdomas. 2. Ceļš. 3. Durbe. 4. Aizpute. 5. Cīrava. Mātes kaps. 6. Upes un ūdeņi susē. 7. Liepāja. 8. Atceļš.), kas rakstīts ar pārtraukumiem laikā no 1939. gada līdz 1947. gada 18. janvārim Mellužos un Rīgā. Tam pieslien dzīves konturējums prozā «Baltie ceļi» (rokkrastā, nepabeigts) — par rakstnieka bērnību un skolas gadiem.

Savrup stāv klade ar publicistiskām un filozofiskām atziņām prozā. Šajā manuskriptā ir tādas nodaļas kā «Čaula un kodols», «Mērķi un bezmērķība», «Lielo stulbeņu cilts», «Kaut kas par humoru», «Intīmais» utt.

Ja vēl atceramies, ka Fridriham Gulbim ir viens stāstu krājums un divas lugas, tad varam secināt, ka viņa mantojums pelna plašāku ievērību, it īpaši tagad, kad atklāta vesela jauna lappuse viņa daiļradē.

FRIDRIHA GULBJA DZEJOĻI

DIVAS SVĒTDIENAS ZVĒRU DĀRZĀ

Bij gaiša svētdiena. Ar mazo Astru gājām,
Kur priedēs zvēru dārzs bija snaudas pilns un kluss.
Ko meklēt nebij mums. Pie lāča būra stājām,
Sev pāri jaušot sauli, mieru, putekļus.

Dzelzs režģos iesprostots, bez mitas riņķī skrēja
Ar žēlām nopūtām un vaidām lācis brūns.
Un skumji kļuva mums, kā sirdi sāpe spēja
Tik pēkšņi paņemtu. Pilns vaidu bij ik krūms.

— Kam viņš tā riņķī skrien un elso smagu pūtu? —
Mums Astra prasīja. Ak bērns, kā izteikt to,
Kā ir, kad ieslēgts tu jaut krūtīs sirdi grūtu
Un it neviena nav, kas lauzt spēj sprostu šo.

Nu otra svētdiena . . . Ir nāves roka auksta
Prom Astru vedusi. Un mājās tukšums vien.
Sirds vaid, un lūpas kliez. Tver tukšu telpu plauksta.
Kam, Astra, neprasi: ko viņi riņķī skrien?

No zvēru dārza šī vairs laukā nava ejas,
No rokas negēlīgas durvis vērtas ciet.
Nu velti kliezdieni, nu veltas visas skrejas.
Mēs esam ieslēgti! Balss sveša saka: ciet!

1942

KARTUPELIS

Ja es ne dzejā kā Aleksandrs Čaks,
Bet īstenībā lielā
Mazdrusciņ skurbis un mazuliet traks
Izietu Brīvības ielā
Ar kartupeļlakstu pogcaurumā
Un kartupeli rokā —
Kas gan šai lugā bēdīgajā
Man aplaudētu pa jokam?

Divi tūkstoši skrietu man pakal,
Pieci tūkstoši niknumā grieztu zobus,
Septiņi tūkstoši sakāptu jumtos,
Bet deviņi tūkstoši skaudībā kasītu vēderus.

Apstātos visi tramvaji,
Brodveja skuķi aizmirstu klaudzināt savas pļekatiņas,
Štokarelli puikas nokavētu visus randiņus,
Un visa pasaule sāktu griezties riņķī kā kartupelis.

Bet pār siekalainām lūpām
Veltos sažuvušas mēles,
Visi uz mani rādītu pirkstiem,
Un nesapratnē jautātu acis:
Kur tas dullais ķēris kartupeli —
Četrdesmit otrā gada brīnumu —
Un ko viņš domā ar to iesākt?
Vai to tēviņu nevajadzētu nosist,
Pirms viņš piepildījis savu egoistisko iekāri,
Jo — droši vien —
Viņš taču to kartupeli ēdis?
Ēdis? Un viens pats?

Nē! Es labāk neiešu ielā ar kartupeļlakstu
Un ar kartupeli jau nepavisam,
Bet — ticiet —, kad es vēl te rakstu,
Jau jūtu, ka drīz būs jāstiepjās uz cisām,
Jo man nav tā nožēlojamā viena kartupeļa.

1942 12. IX

* * *

Jums rīkles milzīgas, tās tīko aprīt mūs.
Šņakst zobu vareni, un ņirgas acis vēro.
Neviens tik nenojauž, kad īstais brīdis būs,
Kad raisīts tiks tas spēks, kas uguns vērsnē zvēro.

Jums kārums aprīt mūs, lai telpa tukša ir,
Lai tikai ēnas vien par pagājību stāsta.
Es redzu brīdi to, kad mūs no visa šķir,
Uz bendes bluķa liek, uz naža, vaļā vāzta.

Tas brīdis briesmīgs būs. Mēs kārosim vēl kost,
Vēl baigi sliesimies kā zirgi nāves skrejā.
Vēl visa zeme degs, pret debesi kliegs posts,
Un lāstu pēdējo mēs metīsim jums sejā.

Tad spēle pušu ies. Jūs daudz, bezgala daudz.
No jūsu ķetnām lauzts, viss sabirs smiltīs smalkās.
Bet jūsu pasauli, kur dzelžains baigums klauz,
Vairs skatīt nekāros neviena acis alkās.

Tā diena tomēr nāks, kad veikts tiks niknais zvērs.
Jums mutes aizrīsiēs un mēles paliks sausas,
Un jūsu ciematos un laukos kūpēs sērs,
Un bēgt no nāves būs jums kājas pārāk gausas.

Kas šodien aprīs mūs, būs rītu rijams pats,
Tik tad vairs neprasat, kur ir, kas jūs vēl žēlo.
Tas laiku bezdibens būs bezmērīgi plats,
Kur jums no pasaules uz mūžiem jāizkvēlo.

1942 30. IX

* * *

Tu vergs vēl nebiji. Nē, nē!
Bet tāds jau kļūsi rītu.
Dzīs tevi svešā pasaulē
Ļauns velns ar savu svītu.

Tev pretī ņirgu zobus vērs
Bars asinskāru slaistu,
Un līs uz tavas galvas sērs,
Lai dzīvi jaud tu skaistu.

Tais ielās, kur tu iesi mēms,
Ar galvu lejup liektu,
Tu cilvēks nebūsi, bet ķēms,
Kam nav, kas roku sniegtu.

Tu nebūsi, kam sāpēt var
Ass kājas spēriens sejā.
Būs paša sirdi jāpārvar,
Līdz grimsi nāves skrejā.

Tad roku celsi: sveika tu,
Kas izauklēji mani!
Tik vēl — par mūža gājumu —
Kā klusa dziesma skani.

Lai mazu brīdi jauž vēl sirds,
Ka reizi cilvēks bijī,
Tad pāri dzīvei celies tvirts,
Ko sāpēm piepildīji.

Ja liegts tev būs pat koka šķirsts,
Būs zemē vieglāk dusēt.
Nav vergs, kas lepnā spītā mirst,
Pat — ja tam nolikts klusēt.

Reiz diena nāks, kad atriebīgs
Tos arī zobins kapās,
Kas lika — vergs lai kļūsti sīks ...
Un tad — tu smiesies kapā.

1943 III

MAIZE

Ir šodien maize sāļa
Kā mūsu asaras,
Tā mūsu mutei tāļa
Tik sapņos parādās.

Ir šodien maize rūgta —
Ik kumoss kaklā sprūst,
Ne vairs no dieva lūgta,
Kā prauli irst un lūst.

Ir šodien maize melna,
Kā akmens riecīens mazs,
Un tāda jānopelna
Zem asas pātagas.

Vai milti čūsku malti
No cietām pelavām?
Vai sūru sviedru šalti
Kāds šļācis iejavām?

Tā sūrst uz mēles asi,
Kā ogle plaukstā kaist.
Un tomēr vēl tu prasi,
Lai tā tik nepagaist.

* * *

Vācietī ļaunais ar rijīgās hiēnas purnu,
Pasaules slepkāva baigais — vai nu ceļi tev trīc?
Smagi gulst tev uz krūtīm nobeigto cilvēku elpa,
Asmenis — citiem ko kali — paša kaklam nu trīts.

Mūžīgās liesmās kaut degtu pilsēfas tavas un ciemi,
Mūžīgā tvanā kaut smaktu, negūdams elpās, tu pats!
Mūžīgi ausis kaut kliegtu tev pamestās mātes un tēvi:
Mūsu mīļajos atdod, atdod mums mūsu dēlus!

Būtu kāvies tu pats — asiņu alkstošā hidra —
Aizkodies nelaimes visas, citiem ko liki tu ciest,
Nebija diezgan tev vīru, . . . Atņēmi jaunekļus tautām,
Kas tavu kundzību baigo gadsimtos spēja tik nīst.
Paņēmi jaunekļus mūsu — tautas visskaistāko ziedu —,
Lai tos ieģrūstu ellē, kur tev pašam bij degt.
Baigākais naidnieks mums biji un paliksi mūžīgos
mūžos,
Mūsu mīļajos atdod, atdod mums mūsu dēlus!

Salauzts tavs velnišķais spēks, salauzta kundzības kāre.
Odzei izlauzti zobi, izpostīts midzenis ļauns.
Vai, savu postu jaušot un zinot, ko darījis citiem,
Pasaules slepkavam ļaunam nav no cilvēkiem kauns?
Nogrimsti postā savā kā lipīgu dūņu dūkstīs,
Saule lai auksta tev ir, rūgts lai kumoss ikviens.
Un, kur tu slēptos un ietu, balsis lai vienmēr tev kliegtu:
Mūsu mīļajos atdod, atdod mums mūsu dēlus!

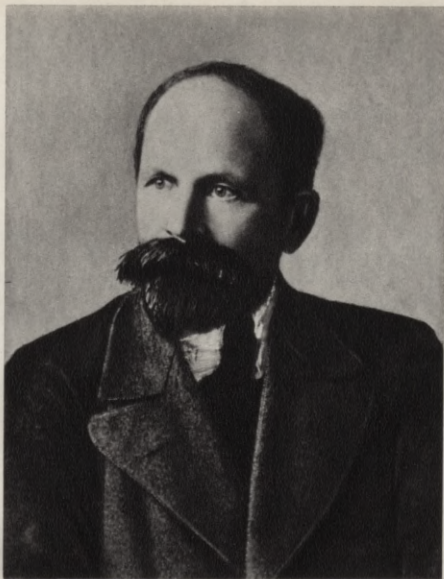
* * *

Tāds dīvains brīdis, liekas — izbeigts briesmīgs karš.
Vai beidzot izbeigts ir, vai miers jau gaisos plīvo?
Vai jūti, ka kāds spēks no smagnes tevi brīvo
Un katedrāļu torņos spožs blāv vecais varš?

Tu klausies klusumā: ko skanam dzirdi vēl?
Tik paša sirdi vien un vēl kā tālus dārdus.
Un kāds no lūpām noņem klusā prieka vārdus,
Un dzīvi nedzīvoto ir bezgala žēl.

Ir gaisis nejauks murgs, bet tu jau kļuvis vecs.
No tevis atrauts viss, plēsts nostu smalkām šķiedrām,
Un, laukā nolīcis zem mākoņgrēdām ģiedrām,
Tu jūti: neatvairīs sāpi sirds, ne plecs.

Bet tālāk gaita ved, kur lielais krustceļš būs.
Es soģi negaidu, lai tas uz viņa stātu.
Šo dzīvi izgājis kas sirdi klusinātu,
Par algu saldāko tam mūžīgs klusums kļūs.

Apsedēls. Uz kartītes otrās puses rakstīts: «Šo ģimetni Nomaļu Elzai (Elzai Grobiņai — I. B.) novēl «brīvās demokrātiskās» valsts Liellatvijas reakcijā dzimušais un mirušais pilsonis Augusts Līzes dēls Ābelīts. Miers viņa piēšiem, kas aprakti «Latvijas čezvīcaikā»! Dievs mielo dvēseli, ja tāda tam bijusi!

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
540 EAST 57TH STREET
CHICAGO, ILL. 60637
TEL: 773-936-3700

APSESDĒLS

«Latviešu dzejas antoloģijā» (1954) par Apsesdēlu (1880—1932) dots šāds kopnovērtējums: «Apsesdēla dzejoļos, kurus viņš galvenokārt rakstījis brīvajā pantā, izskan dumpīgums (reizēm anarhistisks) pret pastāvošo kapitālistisko iekārtu un alkas pēc brīvākas sabiedriskās iekārtas. Pēdējās būtību Apsesdēls nespēj pareizi iezīmēt. Ar ārdošu nemieru, žulti un pesimismu piesātinātie Apsesdēla panti izveidoti ļoti savdabīgi.»

Bet pēc tam?

Akadēmiskās Latviešu literatūras vēstures 4. sējumā (1957) par dzejnieku Apsesdēlu runāts gandrīz tikai negatīvā nozīmē. Kā populārākā viņa grāmata izcelta «Smagās domas» (1912), taču turpat ir atruna: «Ar šo grāmatu dzejnieks atsakās no jebkādiem sociāliem ideāliem un kļūst absolūtā individuālisma sludinātājs.»

Trešoreiz par Apsesdēlu padomju literatūrvēsturē rakstīts biogrāfiskajā vārdnīcā «Latviešu literatūras darbinieki» (1965), bet tur tas pats: «A. dzejoļu krājumos «Gar aizu malu» (1921), «— nu labi» (1923), «Es un Mans» (1924), «Neatrastais Pats» (1925) individuālistiskais noskaņojums vēl pastiprinās.»

Kāpēc tāda pārmaiņa attieksmē pret Apsesdēlu, viņa literāro mantojumu? Tātad iznāk, ka paliekoša nozīme

ir tikai viņa pirmajām grāmatām «Tumsā un tvanos» (1905), «Taļu vēl rīts» (1905) un «Gurstot» (1907)?

Gadagrāmatas «Varavīksne» ietvari diemžēl neatļauj pilnībā parādīt Apsesdēla vietu savā laikā un viņa mākslas vērtības šodien. Ar veco komunistu Jūlija Ķīpera un Elzas Grobiņas (dzim. Nomale) atmiņu rakstiem, Apsesdēla vēstuļu fragmentiem un dažu dzejoļu publikāciju gribam kaut daļēji ielūkoties šajā, mūsaprāt, nepamatoti piemirstajā dzejniekā.

Apsesdēlu, tāpat kā jebkuru citu pretrunīgu pagātnes rakstnieku, nevajag idealizēt, vajag tikai saskatīt viņa daiļradē vispirms pozitīvo. Maldīgais, neveiksmīgais jāpakļauj vērtīgajam, paliekošajam. To, protams, pilnīgi veikt varēs Apsesdēla darbu izlase ar rūpīgi uzrakstītu priekšvārdu.

Apsesdēls desmit gadus bija spiests pavadīt cietumā. Viņš nemitīgi meklēja dzīves patiesību un jēgu. Bieži vien aizrāvās ar pašu domu un dzejā pazuda emocionālais, aizrāvās ar pseidonovatorismu leksikā un sintaksē, vietām viņa doma ir samudžināta pārāk grūti izrisināmā kamolā.

Taču krājumu «Smagas domas» Andrejs Upīts novērtēja kā īstu dzeju starp seklo, banālo tā laika lirikas sējumu kaudzēm («Domas», 1913, 1.). Te ir gan spars, gan ciņas griba. Dzejnieks atzīst, ka jāatmet vecie baušļi «tev būs — tev nebūs» un jārada jauni: es gribu! es varu! Jo — «Šī pasaule jāpārrada». Dzejnieks piedraud, lai debess negaida vairs pielūgšanas, viņš solās pat to gāzt.

Versiju par Apsesdēla idejisko lejupslidēšanu palīdz noraidīt viņa satīriskie dzejoļi, kuri ievietoti kalendāros un citos izdevumos un kuru ir diezgan daudz. Līdz šim tie palikuši neievēroti.

Krājuma «Es un Mans» ievadā izdevējs O. Jēpe starp

citū teicis: «Man gribētos piemētināt tikai to, ka viņš (Apsēdēls — I.B.) kā cilvēks palicis tas pats senais, dedzīgais protesta un nemiera gars, bet arī īsts un sirsnīgs savā dvēselē.»

I. B.

DZEJOĻI NO KRĀJUMA
«ES UN MANS» (1924)

GRIBĒJU MĪLĒT

Gribēju mīlēt,
nīdēt mācījāt jūs
un priekšzīmi devāt.

Un nīstu . . . Kā zemes trīce
plosās mans naidis.
Bet paši nu stāvat un drebat,
un sejās — sasalis smaids.

Ko stāvat tā bāli, drebat?
Priecāties vajadzētu:
redzat tak zaļojam sēklu,
pašu rokām reiz sētu.

GĀJĒJU DZIESMA

Mīlam dzimteni — vajā mūs, spaida.
Mīlam dzimteni — trimdā mūs raida . . .
Ejam jau, ejam! —
Soļi dim.
Sarkanu likteni ejam kalt.

Mīlam cilvēci — tumsība baida.
Mīlam cilvēci — cīņa mūs gaida . . .
Ejam jau, ejam, —
Soļi dim.
Sarkanu likteni ejam kalt.

ZEME IR MANA

Debesīs vari
savim ugunim zibi,
dievs, rakstīt, ko gribi, —
zemes tik neaizskari,
zeme ir mana! —
mans kāju balsts,
mana darba lauks un mana valsts,
zeme ir mana! —
k o d a r b ā rakstīšu viņā,
manā ziņā.

DIESSODI!

Diessodi! —
kā grābšu
aiz abiem poliem reiz zemes lodi,
ar visu pie dieva debesīs kāpšu, —
sešas dienas
radījis, taisījis, labu teicis, —
nāku un skatos — nevienas
lietišas godam veicis.

DRAGĀ

Bauslības galdi,
likumu tiņi —
simteņu cirsti, rakstīti viņi.

— Dragāt tik saldi! . . .
Tu roku cel,
smagi zvel.

DZEJOĻI NO KALENDĀRIEM

KARŠ UN ŠŅABIS — TIE LAI DZIVO!

Visai mūsu saimniecībai
«pudumentē» — karš un šņabis.

Karš mums ražo invalīdus,
ordeņus un — siltas vietas,
treknus kumosus . . .
(tas nu tiesa — gan ne visiem:
tikai «pašam tautas ziedam»);
karš mums apēd,
ko mēs paši neapēstu, —
tā kā tā
«cūkām jāaddo vie būtu»;
j a n e d a r b a m,
karš mums š e p t ē m raisa rokas.
Latu ģīmī kasē plūzdams,
šņabis līdzekļus dod valstij
«m i e r a m», «k ā r t ī b a i» un k a r a m, —

zirgiem, cilvēkiem un autiem
taisa ceļus,
un pa visām renu renēm
plūst kā kultūra pār zemi,
tautu ved pie — gara¹ gaismas.

Karš un šņabis — kas bez tā mēs?
Karš un šņabis — tie lai dzīvo!

«Laika zoba kalendārā»
1930. gadam

IET... NEIET

Bez kāda moto

Darbā izticis zemnieks,
pienācīgu — kā cilvēkam dzīvot —
algu saņēmis strādnieks,
miesās, garā spēcīga, spējīga,
glītota, gaismota tauta,
tas — — n e i e t.

Cilindri, frakas,
ordeņi,
zvērādas, zīdi,
briljanti,
panamas, šīberi,
vakari, rauti, pārēddzerība,
tas — — i e t.

*Kalendārā «Pušelnieka Zobgals»
1933. gadam*

¹ Burtlicis gan iedomājies «gara» vietā likt «spirta», jo latīņu «spirts» jau tas pas latviešu «gars» vien esot, un šņabis gan esot «spirts», bet — nez vai tā ies tā lieta? (Domājams, tā ir Apsesdēla piezīme — J. B.)

JĀ, — TAD IR MIERS

«Virs zemes miers» — uz diplomātu lūpām,
«un cilvēkam labs prāts» — kad
 kauties nespēj vairs,
kad sagrauts viss ir jau,
kad apkauti ir ļaužu miljoni
un bridums pieražots ir — invalīdu,
bet sākt no gala visu ļambastu
vēl spēka nav — —
jā — t a d ir cilvēkiem «l a b s» prāts,
tad arī — m i e r s.

*Kalendārā «Pušelnieka Zobgals»
1933. gadam*

TIKAI

Tu, tauta — t i k a i s u v e r ē n ā v a r a,
ne vairāk kas, —
tu driksti — t i k a i k l u s u c i e s t,
kad kungi — a u g s t i k u n g i —
par tevi tiesu spriež,
par tavu dzīvību,
par brīvību,
par tavām tiesībām un mantu lemj,
jo esi — t i k a i s u v e r ē n ā v a r a,
bet viņi — l i k u m d e v ē j i.

Kalendārā «Pušelnieka Zobgals» 1933. gadam

APSESDĒLS, VIŅA VĒSTULES

Lai iemantotu
zemi, kur brīvi reiz varētu
klūt,
es dzīvi dotu.

Apsesdēls

(«Gar aizu malu», 1921)

Smaga bija 1920. gada vasara Latvijā: padomju vara bija atkāpusies, komunistiskā partija dziļi pagrīdē gatavojās ilgstošai cīņai, nebija nekādu ilūziju par ātru padomju varas atjaunošanu.

Kādā tā gada augusta dienā Jēkabpilī izplatījās ziņa, ka vidusskolas telpās kāds Ābelītis lasīšot lekciju, zināja arī, ka lektors asi kritizējot buržuāziskās valsts iekārtu. Partijas biedri mani aizsūtīja noklausīties lekciju un kaut ko tuvāk uzzināt par pašu lektoru, jo domāja, ka tas ir kāds no palikušajiem padomju darbiniekiem.

Neatceros lekcijas tematu, bet lektors patiesi izskaidroja toreizējo politisko situāciju, asi un nesaudzīgi kritizējot valstsvīrus un viņu politiku.

Tāda rīcība apliecināja lektora pārliecības spēku un drosmi, jo tobrīd turpat, gandrīz pretī skolai, cietumā

smaka padomju aktīvistu un ik dienas policistu arestēja jaunus un jaunus.

Pēc lekcijas aprunājos ar Ābelīti, un man viņš likās interesants, kulturāls cilvēks ar plašu redzes loku. Tā sākās mūsu sarakstīšanās. Pēc laika pastnieks atnesa man vēstuli ar zīmogiem «Rīgas Centrālcietuma kontrole» un «Rīgas apgabala Tiesas prokurors». Īsajā vēstulītē bija šādi vārdi: «5. IX 20. Ja Jums sakarā ar mani radušās kādas nepatīkšanas, sirsnīgi lūdzu atvainot. Lieta tāda, ka cilvēks, kuru Jūs jebšu kā garām ejot tikai iepazīnāt kā Ābelīti, patiesībā izrādījās Apsīts (Apsesdēls), kas zināmu politisku iemeslu dēļ bija spiests dzīvot citā vārdā, bet tagad apcietināts atrodas Rīgas Centrālcietumā.»

Vēlāk es izlasīju 1920. g. 29. IX «Sociāldemokrātā»: «Rakstnieks Apsesdēls 27. IX no apcietinājuma atlaists līdz tiesas dienai. Viņu apvaino par uzmusinošu runu un dzīvošanu uz cita vārda.» Pārlapojot pēc tik daudziem gadiem vēl saglabātās piecpadsmit vēstules un dažas atklātnes, kas rakstītas laikā no 1920. gada augusta līdz 1921. gada 9. jūnijam, redzams, ka tajās rakstītājs skar dažus tā laika dzīves jautājumus, izsakot savu attieksmi pret tiem. Vēstulēs ir arī ziņas par rakstītāja dzīvi, tādēļ tās var noderēt par materiālu dzejnieka Apsesdēla personības izpratnei un vērtēšanai, viņa vietas noteikšanai buržuāziskās Latvijas sabiedriskajā dzīvē 20. gados.

Par represijām un dzīvi buržuāziskajā Latvijā vispilgtāk liecina paša rakstnieka Apsesdēla rakstīto vēstuļu fragmenti. Nav jāaizmirst, ka vēstuļu rakstītājs visu laiku bija zem policijas uzraudzības. Vēstules bieži tika kontrolētas — tātad ne katreiz varēja atklāti rakstīt par visu, ko domāja.

...Tik cietuma sienas ieraugot, Jūs sakāt, dvēselē sažņaudzas; liekas, tur cilvēkam jānosmok, tās nomāc garu un jūtas.

Jā, tās nomāc daudz ko cilvēkā. Es viņas pazīstu, šās sienas, jo 10 gadus, mana mūža labākos gadus, tās saēdušas. Un, ja tas bija cariskā Krievijā, tad «brīvā, demokrātiskā» Latvija savu mūžu sāk ar to, ar ko vecā Krievija beidza: ar cietumiem, izraidīšanu un — nāvi.

Veselu mēnesi mana lieta atradās izlūkošanas nodaļā, kur saņēmu pirmos sitienus savā mūžā no saviem politiskiem pretiniekiem. Jā — tur sita ne mani tikai, un kas zin, kur Jums šās rindas rakstu, vai citu nesit, jo pratina naktīs; pratina piedzēruši tēviņi, kas ņirgājas par cilvēku, satversmes sapulci un visu. Ja cara laikā sita, tad kā sitējs, tā sistais zināja, par ko: sitējam bija savs dievs, kam kalpoja; kā vārdā tas sita un spīdzināja. Mūsu laiku «brīvās demokr.» Latvijas varas dūrēm nav nekāda dieva, nekādas ticības. Atklāti jāsaka, tā ir huligānu banda.

Politisku apstākļu spiests, dzīvoju svešā vārdā, jo negribēju doties rokā laikā un cilvēkiem, kad un kas vienīgi izdarījās. Par valdības rīcības kritiku, par uzstāšanos pret nāves sodiem mani meklēja nozūmīt. Tā no plaši pazīstamā Apsīša-Apsesdēla bija spiests izkūņoties nevienam nepazīstams Ābelīts. Tas tā novilkās 7 mēnešus. Bet, kad nu reiz iekritu, ar varēm mani gribēja pataisīt komunistu, izraidīt uz Padomju Krieviju kā cilvēku, «kuru vairs nevar pārtaisīt» un kas «atsvabināts atkal kritizēs valdības rīcību». Piedraudēja arī «pār fronti pārraidīt», kas nozīmē gluži to pašu, ko Piektā gadā nozīmēja «bēgot nošauts». «Pār fronti pār-

raidīto» skaits nav mazais; vēl pēdējās dienās, dzirdams, «pārraidīti» četri gabali. Tā mēs ceļam Latviju!

Bet ...

Cik ilgi būšu brīvs, nezinu, jo, kā teicu, brīvs būšu tikai līdz tiesas spriedumam. Piespriest var ne vairāk kā 6 mēnešus, bet iekšlietu ministrs var tomēr likt izraidīt — kā šaubīgu elementu. Tak ne jau pasaule tāpēc juks!

Jūsu mīļākie rakstnieki esot Hamsuns un Ibsens. Pirmais man ne visai savā laikā gājis pie sirds; daudz vairāk otrais. Par Dostojevski sakāms, ka manos skolas gados tas bija pirmais, kas mācīja man stādīt galējos jautājumus. Ap gadu 19 — 22 manā dabā bij ļoti daudz, ja tā sacīt, baironiski dostojevstiska, bet, ja tas kļuvis jo lielā mērā citādi, nezinu, — slavēt dievus vai nolādēt savu daivu (участь). Nelaime, lūk, tāda, ka arī es reiz biju 19 gadus vecs un — daudz sapņoju. Mēģināju arī dzīvē izvest, bet — nejaudāju. Dažs teiks, es bijis par vāju, dažs sacīs, dzīve bijusi par stipru, bet, lai nu kā, daudz sapņotā palika neaizsniegts, un neaizsniegts palika arī mans «liela vīra» sapnis: pirmie iegūtie iespaidi krita gan auglīgā zemē, bet tur nebija ne rasas valgmes un — daudz, pārāki daudz, kas uzdīga, turpatēm arī nodzeltēja un sakalta. Un — kas gan Apsesdēls latvju dzejā?

Visi ceļi man reizēm likušies kājām pazūdam; pat zeme likusies irstam. «Jau labi,» es teicis tādos mirkļos, «tad iesim bez ceļa. Un, zemei irstot, mums izaugs spārni?» To es varējis teikt tikai sava dieva vārdā, un viņš, mans dievs, ko svētu un lādu, tas ir — cilvēks. Es mīlu viņu un nīstu, dievinu un pulgoju. Bet visam pāri un cauri skan: lai dzīvo cilvēks, jo cilvēks ir — cilvēks!

Daudz manī dedzis un pārdedzis. Jūs teiksit, ka daudz tad būs sakrājies arī ogļu, aukstu ogļu un izdzisušu pelnu. Vai nu mazums!? Bet nez vai arī savs dimanta graudiņš nav radies? Kas to lai saka? Bet sadedzis daudz.

Izglītības labā Jūs ziedodot visu, tur Jūs redzot visu mīklu, visu jautājumu atslēgu.

20 gadus atpakaļ — Jūsu gados — es biju gara cīņas karsts zēns. Gāju vēl skolā. Ko visu nezināju jau! Saviem skolotājiem pieteicu karu, un, atklātos vakaros uzstādamies, tos grandiju. Un slāpu jo vairāk zināt un saprast. 20 gadus nu esu meklējis, racies un pētījis cik spēdams, un viss tas grozījies ap tiem pašiem tikai jautājumiem, kas toreiz, jaunībā, jau likās skaidri esam. Un tagad? Jāatzīstas, mīklu man pieaudzis daudzāk; jautājumu kļuvis vairāk. Bija mirklis, kad kādā dzejolī izsaučos: «Sapratis visu ir tikai tas, kas izprast nenieka nav mēģinājis.» Tātad — jo vairāk cilvēks zin, jo mazāk tas zin. Tā galu galā mana sāpēm gūta atziņa. Bet — es nesviežu viņu projām. Nesaku arī, lai Jūs nedzītos vairāk zināt.

... nesajaucīt lūdzama tikai divas savādas lietas, ko mums un ne tikai mums bieži dara un ko nojūtu jau arī Jūsu vārdos, proti, ka izglītību Jūs sajaucat ar mācītību, zinīgumu. Izglītība nepastāv daudzzinībā, un pēdējā ne-saistās — pate **par** sevi — **ar** izglītību. Izglītotu es saprotu tādu, kam prāts un jūtas izkopti un saskanīgi darbojas vienā zināmā augstākas domas — ideāla — noteiktā virzienā. Šā izglītotu un izglītību saprotot, jā-teic, ka izglītības mums gan maz vai nemaz. Bet mums izglītību mēdz parastis mērot ar to, cik gadus gājis skolā, cik labi gērbies un siltu vietu ieņem dzīvē; labākā

gadījumā — cik cilvēks zin. Bet — cilvēks var daudz zināt, tak visām savām zinībām likt dikot. Tāds būs ne vairāk kā nedzīvs mironis; trauks, kas pilns un pārpilns dārgumu, no kuriem nevienam nekāda laba. Un tas labums, kas viņam pašam rastos, tas šaurs, salts, nedzīvs. Jo cilvēka augstākā laime ir un paliek — dziļā, plašā darbībā savu tuvāku labā.

Rīgā 5. X 20

... Jūs ieminaties Skalbes «miera un pieticības zemi». Vai Jūs zināt to, ka Skalbe — «laimīgs cilvēks»: viņš nokļuvis savā mierā un pieticības zemē, stāv sava nama pagalmā zem viķes koka un — lād visus, kas negrib un neiegriežas viņa valstībā, kaut naktsmājas tik palūgt, vai.

«Skalbe apprecējis pravieša Ruņģa meitu,» smejas Apsesdēls savos paziņos, «un pūrā saņēmis sava tēvoča pravieša amatu.» Jums es lūdzu, Jūs atgādinājat viņa vēstulē, «Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties». Vai zināt, kādēļ es viņu meklēju? Gribējās pārlasīt, atsvaigot un — uzrakstīt sen domātu satīru: «Kā es kļuvi pravieša Ruņģa znots.» Bet — šī satīra vēl neuzrakstīta: nav vajadzīgās jūtoņas, gara. Kādreiz varbūt tomēr.

Skalbe nekaunējās pat tak atklāti paziņot — viņš aizejot valdības vīru zābaku tīrītājos.

Par Ziemeļmeitām lai viņam tomēr paldies!

13. X 20.

... Kad gaidāms spriedums, nezinu.

Kā es jūtos? Ne visai. Visu laiku meklējis darba un — neatradis. Pēdējais atraidījums (caur kādu paziņu) iznāca pat vēl tāds ka — nebijis dzejnieks, tad

jau nu gan, bet vai tad dzejnieks prot aritmētiku? Mums, lūk, darīšana ar skaitiem! Slaveni! Un šādu atraidījumu saņēmu no «Kultūras balss»¹ dižvīriem. Nezinu tikai, vai viņi man i t i k a i tura tādu aritmētikas nepratēju jeb tiem vispār tāds dzejnieka vērtējums. Iznāk gan drīzāk, ka dzejnieki vispār tādi nejēgas.

Aritmētiku nu gan, jāsaka, protu, bet citādi gan es lielu lielais nejēga. Tā — dzīves lielo reizesrēķinu neprotu.

Gaiss smags — ļoti smags. Jāsaka, ko jau daudzkārt esu teicis: «Rīgā kaut kas pūst, un visa Latvija smird.»

Rīgā 15. XI 20

Man jāatvainojas savā ziņā — par ilgo klusēšanu. Nebij vaļas. Esu tā apkrauts darba, ka ne grāmatai vairs laika. Kur nu grāmatai vēl — ne laikrakstam. Tautas augstskola aizņem visu.

Bet par to atliek «lepnā» apziņa, ka noderu kam, — tiem ļaudīm, kas dienu darbā, nakti mācās. Un viņos savā ziņā atdzimst mana jaunība, un es topu jaunāks, dvēselē jaunāks.

Lai dzīvo jaunība!

Bet šās jaunības sirdīs un galvās daudz vēl veco grūžu. Tas viens. Otrs — nav vēl viņi iemācīti i z p r a s t dzīvi. Un — te nu, cik piekļūdams, nesu tiem s a v a s patiesības pasauli pretim... Bet... Vakar jau dzirdēju no viena, es esot «putrotājs» un tāpēc, ka noprasīju Dēķenam², kurš lasīja publisku lekciju par zi-

¹ «Kultūras Balss» — izglītības kooperatīvs (1918—1932).

² Kārlis Dēķens (1866—1942) — pedagogs, izglītības un sabiedriska darbinieks.

nātni un reliģiju, kas tad īsti zinātne un reliģija. Pārmetu viņam, ka nav to pateicis, ka visu laiku teiku, nostāstu un pasaku kopumu un teologu un baznīcas mācības uztiepis reliģiju esam. Pret Dēķenu būtu daudz iebilstams, bet runātāju laiks bij noteikts tik īss, ka nepaguvu savas domas pilnīgi attīstīt. Šad tad man pagādās aizlāpīt oficiālos lektorus. Tad mācu vienu patiesību: dievs un visas pasaules mērogs — c i l v ē k s.

22. XI 20

Tas taču esot labi, ka darba bez atpūtas — — — Nē, tas n a v labi. Cilvēks izvēršas darba lopā, bez jēgas. Ne vairs just ko gleznāku, ne domāt asāku. Ne jau tas mūsu mērķis un prieks. Darbam jābūt rotaļai, priekam, cilvēka dzīvības veicinātājam, dzīves pušķotājam, bet ne miesas un gara kāvējam. Man neatliek vairs laika domāt un just, lūk, tāpēc skundos darba daudzuma.

Šovakar Tautas augstskola atklās mākslas klasi — gatavot strādniecības skatuvei darbiniekus. Redzēsim, kā to veikt.

Vakar bij T.A. publiska lekcija, kurā lasīju, pareizāki, runāju par «sabiedrisko audzināšanu», norādot uz īstās skolas tipu — darba skolu.

Tautas augstskola nav vēl tas, kam viņai vajadzētu būt, bet — iemesli dažādi. Arī valdības vīri — izglītības ministrs un skolu depart. direktors — raugās greizi uz mums. Ko darīt? Neviens divi kungiem nevar kalpot.

Ja jaunatne sarīko bufetes vakarus, ne tikai viņa tur vainīga. Galvenām kārtām tie, kas veicina pašu reibinātāju dzērienu gatavošanu un izplatīšanu, un proti — mūsu «nacionālā» valdība, kurai rūp viss, kas — labs. Valdības galva būdams, ar alkoholu tirgoties es uzdotu — Izglītības ministrijai, jo — «garīgs» dzēriens.

Jūs prasāt, kāpēc neredzot «apzinīgā jaunatnē dzīvesprietīgus ļaudis». Ap mani ik vakaru mudž dažāda vecuma jaunatne. Kā viņi dzīvo un grib dzīvot! 5. decembrī atklās klubu — garīgam darbam, ne d z ē r i e n i e m. Kā gribas viņiem noderēt! Gatavie velni — vai dvēseli velk no krūtīm! Viņvakar divas meičas brīnās, kas tas esot — «dzīves apnikums». Nesaprot viņas. Slaveni!

Biju Rozentāla izstādē. Miers un sapņi; zili sapņi. Daudz latviskuma. Biju nule atklātā Neatkar. mākslin. rudens izstādē. Garīga mazasinība. Sarene tos parāvusi!

9. XII 20

Rīgā atkal viss sāk pelēks migloties. Valdību gāž un gāž, un apgāzt vien ne. Gatavie ērmi un kumēdiņi! No viena gala smieklīgi, no otra — riebjas.

13. XII 20

Es smējos, vai Jūs arī nesmiesiet; Jūsu vēstuli saņēmu uzplēstu un — apstempelētu aizveru. Aizvera gabaliņu ar «štampeli» nosūtu Jums — redzēt, zināt, un — iegau-mēt.

Nu sakīt, kā lai nesmejas!

Naujākai rakstniecībai nespēju sekot, kā gribētos. Nav pa makam.

Kas Rīgā naujs? Neprasit labāki! Negantība aug augumā, bet — tas nav nekas nebijis, nekas naujs. Latvija pūst, trenē un sūbē jo vairāk. Un, ja tāda vien viņa spēj un grib, tad prasās vārdi «Dievs, sagrauj Latviju!»

12. II 21

Jūs vai pošaties tās «augstākās aprindas» vēdināt. Nieki! Tā tikai blēņošanās būtu. «Spirgtai rīta vēja pūsmāi», kā Jūs gribētu, tur nenieka nejaudāt. Aukai un vētraī un — noslaucīt! Jā, tagad cīnās ap «Panu»¹. Latgaliešu katoļi kopā ar Plāķi² pasākuši to vajāt. Pa daudz pliks esot un kristīgo dievu neatzīstot: reliģiskās jūtas aizkarot. Pagaidām no Nacionālā teātra padzīts. Kas vīram sagaidāms, nezin.

2. III 21

Gribētos, tā no sirds gribētos pastāstīt Jums ko labu, gaišu, bet — viss apkārt tumšs un tumšāks vien metas. Un nedomājiet, dieva dēļ, tas mana vecuma kaite, jo acis metas «tumšas un neredzīgas». Ai, nē! Visu laiku mums bija «kabineta krīze» un — «ne pa vienam jokam», kā teiktu dažs. Runāja un noteikti runāja par kabineta krišanu, valdības iešanu un t. t. par valdības gāšanu.

¹ «Pans» — Beļģijas franču rakstnieka Šarla van Lerberga (1861—1907) komēdija, ko izrādīja Nacionālais teātris.

² Juris Plāķis (1869—1942) — valodnieks un reakcionārs politiķis.

Es rūgti, nirdzīgi smējos dažam gāzējam sociāldemokrātam acīs un prasīju: «Kas viņu gās, to valdību? Vai tās bikses, vai?» Bet nu ir tā lieta droša, teica vēl dienas 2—3 atpakaļ kāds satv. sap. loceklis s-d. Minēja jau kandidātus un t. t. Un atkal viss vējā; atkal viss izčūkstējis. Un Kārlis I kā valdījis, valda un valdīs. Bet — maks valstij tukšs, un atkal tā prasa naudu un naudu.

Zemnieki gaida nodevas atceļam, nastas atvieglinām, bet 26. II 21 bij sarīkota «noraugu izstāde», kur šiem lauku pelēciem, ja vēl nezināja, parādīja, kā nodzīvo tautas sviedrus. Domāju to lielisko «de jure» balli pili, kur trūcis tikai putnu piens, vēžu asiņu bijis vai cik. Bet — visvairāk bijis «g a r ī g o» dzērienu, un mūsu ļaudis parādījuši arī, ka viņiem milzīgas «garīgas slāpes». Dzēruši velna neparauti. Pilsoniskā opozīcija valdībai ieņēmusi stingras pozīcijas pie a l u s m u č e l ē m. Un viss jandāliņa raksturs bijis tāds, gluži tāds, kā senāk krogū un laukiem, pagastveča vēlēšanas dienā, kad tas krogā saviem balsotājiem izmaksā. Atšķirība tikai — tur p a g a s t a, t e v a l s t s a p m ē r o s. «Valsts vecākais» Ulmanis zvejo piekritējus un rokaspuišus un tāpēc i z m a k s ā.

Ulmaņu Kārlis dzīvo, bet Rīgā ļaudis — veci un jauni, lieli un mazi — iet apkārt pa namiem ubagodami, bērni uz ielas dubļos sēž, un ... ko viņi gaida? Vai tikai maizi tiem vajaga kā suņam kauli pasviest? Ai, tas taču c i l v ē k s d u b ļ o s. Bet viņu neredz tie, kam tagad mutes līdz ausīm runāt par ... nu, paklausaties taču par visu ko! Un gribas grābt milnu un ...

Runāja reiz, stipri parunāja, izglītības ministrs Plāķis iešot; viņa vietā nāksot Dr. M. Valters (senākais iekšlietu jeb, kā viņš pats man dūsmās stādījās priekšā, «žandarmu ministrs»). Tagad atkal vēji grozījušies:

vienu parunā Pl. palikšot, otri min viņa vietā Ausēju¹, veiklu, neķītruku.

Diplomātu. Esot iestājies «darba partijā» lai. Gudrā ziņā — ietikt ministros.

Personīgi dzīvoju pelēku bezsatura dzīvi. Diezi ko ceru, ko gaidu. Kaujos. Ne grāmatas nespēju iegādāties. Tā gribētos ar valodu nodarboties, ne līdzekļu, nedz laika.

Rīgā uzsākts kara gājiens pret oficiālo, valdības dekretēto rakstību. Pats esmu viens rindu kareivis². Divas nopietnākas apspriedes jau bijušas: rakstu un žurnālistu arodbiedrībai un skolotāju savienībai. Rakstības lietu aplūko no visām pusēm, no visādiem viedoģiem. Gan pašu rakstību kā tādu, gan burtus vien. Redzēsim, kas iznāks!

8. IV 21

Jā, dzejoļi iznāca. Viņi — viens gabals cietuma dzīves un mūža (no «Smagām domām» līdz 1916. g. beigām). Lasīdama redzēsiet, ja vēl neesat lasījusi, ka arī viņi — smagas domas; smago domu tāļākā gaita — gar aizu m a l u.

Viens viņos atradis ko, vēl dažs man paspiedis roku un pateicis klusu paldiesu ir par viņiem, bet gan jau nāks kritiķi, kas viņus sagraus, un lielākā daļa tos nesapras. Patlaban kopoju nākamo krājumu «Es un Mans».

¹ Longins Ausējs (1885—?) — matemātiķis, reakcionārs politiķis un publicists.

² 1922. gadā iznāca Apsesdēla grāmata «Valodas nojauta».

Tā gribēts nosaukt. Nezinu tikai, vērts viņus izdot vai ne. Pašam nepatīk. Nevērtīgāki liekas. Kad un vai viņi iznāks, nezinu.

Pēdējā laikā — vai jāsaka paldies dievam? — jau divi būs drīz mēneši, kur neviena dzejoļa uzrakstījis. Tas arī ko nozīmē! Bankrotu, vai? Jā, maz ir ko bankrotēt!

Tā tā dzīvīte paiet. Gribas viņu spilgtu, baudāmu, bet velkas pelēka, riebiņa un — smird. Un kā lai nesmir-dētu, kad vesela boga tā tikai pūlas to pūdet un sapūdet. Un kā lai nepūdetu? Viņu dru vai mē sli. Parau-dzījuši tikai, ka nepārmēslo par treknu. Tādās reizēs labība sagāžas veldē.

27. V 21

Paldies par paldiesu, t. i., ka varējies Jums noderēt savā dzejā, spējies Jums baudu sniegt. Kā man gribas noderēt! Bet — kam? Vēl nesen — pirms ziemas svēt-kiem — kāda priekšlasījuma vakarā kāds no publikas — strādnieks — teica: «Bet Apsesdēlu labi ja 5% strādnie-cības sapratīs.» Es jau gavilētu vai par šiem pieciem no simta, bet...

«Dailes Teātrs? Jā, viņš viesosies pie jums¹ un daudz kur, bet — vilties Jūs vilsaties, tas nu kā likts, un darīt tur nekā nevar. Būs krāsu un gaismas balagāns.

Kā skan «Uguns un nakts»? Piedodīt, nezinu! Nav laika, un nav arī naudas. Manu ausu un acu iekārta prasa 7. — 9. rindu, ne tālāk kā 11. rindu, bet, kā dzir-

¹ E. Grobiņa tolaik dzīvoja Tukumā.

dams, tas prieks tagad maksā savus 150 — 200 rubļus, ko nevaru atļauties.

Tautas augstskola rīko «Kultūras svētkus» (3. — 5. jūnijam). Vai neierasaties? 3. un 4. būs lekciju diena; 5. — mākslas diena. Mākslas nu gan nebūs diez cik. Sasteigts, sabūts. Svētkiem vairāk idejisks raksturs un — mazs, niecīgs atlikums cerams Tautas augstskolas labā.

Politikā viss mums riebīgi; saimniecība — šļūk un brūk. Tirdz. un rūpn. ministrim Bērziņam, šķiet, būs jāstājas tiesas priekšā par ņemtu kukuli un kad vēl kādu diezin lielo — tikai 20 000 000 rbļ. Latv. naudā. Vai tā nu šajos laikos kāda nauda!? Baumoņas kādi 3 miljardi, ko valdība taisoties Fortingtonam šā vai tādējādi it kā «uzšķiņķot». Ta nu lai viens vēl saka mūs nabagu zemi un skopu tautu esam! Mūs, kas audžu audzes jau pavadījuši svešnieku verdzībā!

Par manu dzeju Jūs izsakāties: «Tās ir vientulības, vientulības sāpju un nesaskaņas skaņas.» Tiesa! Bet ne tikai tas. Pašam man rādās, arī zināma vērtību pārvērtēšana skan tur.

Jā — par tām vērtībām! «Stud. klubs» bija sarīkojis kādu vakaru. Lasīja kāds skol. Kārklīņš par individuālismu un kolektīvismu Raiņa darbos, un te nu, debatēs uzaicināts, iedrošinājos izteikt to ķecerīgo domu, ka Rainis «modernizētu vecpasaules varoņu dzejnieks, ne vairāk». Varat iedomāties, kā to uzņēma. No apm. 200 cilvēku viens iedrošinājās kaut reizi sasist plaukstu, par ko citi jau iesaucās: draugs! Viens piekritējs. To nievu, kas skanēja šais vārdos! Jā, nu ko tad? Rainis taču mūsu dievs kungs augstais! Un tad tā runāt! Pats Dermanis ņēma mani strostēt. Rainis esot un paliek liels. Kas nu man atlika? Ne vairāk mazāk nu iet un

vēlreiz pateikt, atkārtot jau teikto, bet arī aizrādīt, ka neesu runājis, cik Rainis liels, bet gan — kāda viņš tipa.

Tāpat trācis par kolektīvu, ko uzgarījos uzlūkot nevis kā ko augstāku, kam man jākalpo, bet gan apzīmēt vienkārši kā līdzīgu cilvēku satiecību kopumu, kas manās rokās tikai — līdzeklis dzīvot. Tāpat manās rokās man līdzeklis — jebkurais cilvēks. Vai krustā sist par tādu «viltus mācību».

— — — — —
Bet viss tas nieki! Saule spīd pār šādiem un tādiem. Arī pār mani!

14. VI 21

Teātri, operas, kā zināt, Rīgā patlaban nedarbojas, izbraukuši tautā. Viņu vietu — un sekmīgi — aizpilda raibais balagāns «Satversmes sapulce». Veselu gadu no vietas tur izrāda kumēdiņus «Kā mēs valsti taisām». Lielais kumēdiņš (kā luga) sastāv no vairākiem lielišķiem pigoriem (kā cēlieniem). Kas iet viņos skatīties, zin vareni stāstīt: ceļot un gāžot patlaban, bet — neapgāzt, neuzcelt. Strādājot arī smagās un vieglās atlētikas ļaudis. Ceļot birkaviem grūtas bambas — tukšu vidu papa taisītas, kas, svarā liktas, nevelkot ne mārciņas. Kožot Amerikas kviešu miltu cepus dzelzs stieņus, staigājot ne tikai uz rokām, bet pat mēles, uz rādītāja pirkstiem dejojot «iekšējo ienaidnieku» nāves dejas un t. t.

Vareni ejot. Es tikai klausos vai palasos «ceitungās»; iet un savām acīm to visu noskatīties — dūšas nav.

No soc. dem. žākstu bandas, runā, atdalīšoties īpaša, kā senāk mēdza teikt, kara laikos — «trieciena rota».

Šie kgi, dzirdams, ļoti labi saprototies ar zemnieku s-bu, un... es gaidu lielas lietas: ja jau valda labi ļaudis, tad vajag labi klāties. Vai ne? Un labie soc. dem. mums gādās «demokrātiskas brīvības», bet zemnieku s-ba kā jau «maizes arājiņi» — maizi. Un «labi» būs! Nebijis tikai par daudz «labi»!

— — — — —

Ko lai citādi? Pavadu savas dienas vienu otrā, gurdi, pelēki, kā jūgu vilkdams. Gribētos spara, vētras auku apkārt, bet — riebīgi remdeni dūkstāju ūdeņi, dūņas, dēles... Prāts saprot, bet — sirds nav mierā.

Lasu Bloka dažādus skatuves gabalus. Mistiski simboliskus. Un neprasu, ko nozīmē. Nemēģinu izprast, bet vien uzņemt kā burtiski tēlots. Tāds gara pagurums.

Pāris reižu, Rīgā iebraucot, apciemoju Apsesdēlu. Rakstnieks bija neliela auguma, kustīgs, ģērbies vienkāršā uzvalkā, nekā tāda, kas redzams viņa vēlākajās ģīmetnēs: ne tautiskā krekla ar nacionāliem ornamentiem, ne saktas. «Mīlu smieklus, jautrību, jokus, asprātības, bet pats neprotu tāds būt,» teica dzejnieks, vērtējot sevi kā klusas, pasmagas dabas cilvēku. Liekas, Apsesdēls pats savu ārējo veidolu uzzīmējis vistrāpīgāk dzejolī «Es pats» (pašģīmetnes uzmetums):

mazs, bārdains, palācīgs,
divtrīsas pierē krunkas, paurī pliekis,
pa ielu drāž kā izmēžģijies vējš —
tāds pāris vilcienos no vienas puses.

no otras — dziļa, pārdzijusi brūcs —
bet tikai pārdzijusi — smelgi sāpēdama,
vaid, smagi vaid.
— viņš dzejo! ļaudis teic.

— — bet formā neveiklā, kaut — tiesa — īpatnējā,
un baudu varam gūt! —
spriež kritiķis.
— — — pie velna! steniens izraujas —
ne jūsu baudas dēļ:
man pašam savas sāpes jāizvaid,
lai vieglāki!

Es zināju, ka Augusts Apsīts (Apsesdēls) ir bijis aktīvs 1905. gada revolūcijas cīnītājs. Bija laiks, kad sarīkojumos runāja viņa dzejoļus, skolā pat mācījāties tos no galvas. Ir vēl cilvēki, kas atceras, kā Apsesdēls cīņu dienās bieži uzstājies tautas sapulcēs ar revolucionārām runām. Piemēram, Latvijas PSR Nopelniem bagātā skolotāja Emma Žvīgure raksta savā autobiogrāfijā, ka viņa vēl tagad atceras Apsesdēla kvēlo runu, ar ko viņš, jauns, enerģisks, uzstājies mītiņā Cēsis, izmantodams apgāztu mucu kā tribīni. Šī revolucionārā runa jauno meiteni dziļi saviļņojusi.

Par revolucionāro darbību nākusi arī «atmaksa». Apsesdēls ticis vajāts, bieži mainījis dzīves vietu, beidzot 1907. gadā arestēts, un 1908. gada janvārī Rīgā Pagaidu kara tiesa to notiesājusi uz 10 gadiem spaidu darbos. Dzejnieks atbrīvots pēc Februāra revolūcijas 1917. gadā.

Es toreiz, divdesmitajos gados, tikko vēl sāku savas darba gaitas un biju jauna nelegālās Komunistiskās partijas biedre. Man gribējās zināt, kāds tagad ir šis cilvēks, kam tik liela revolucionārā darba un dzīves pieredze. Kas viņā tagad, pusmūžā, palicis no agrākā laika ideāliem? Ko zaudējis, ko ieguvis?

Par laika posmu, kas nonīkts cariskās Krievijas cietumos, Apsesdēls stāstīja maz. Viss pārdzīvotais, pārdomātais esot izteikts dzejoļu krājumos «Smagas domas» (1912) un «Gar aizu malu» (1921).

Buržuāziskajā Latvijā 1920./21. gadā Apsesdēlam klājās grūti. 9. XII 20 vēstulē viņš ar lielu prieku rakstīja, ka beidzot viņam ir sava istaba.

«Šodien noņēmu sev istabiņu. Vienam cilvēkam pārta mēbelēta istabiņa — gaiša un veselīgi silta. R. 550, — mēnesī. Līdz ar to jūtos kā brīvāks, būs taču brīdis, kad un kur varēšu sevi būt...» Mēnešiem ilgi viņš bija dzīvojis dažādās vietās, pārnakšņojis pie biedriem, pat darba vietā Tautas augstskolas kancelejā uz galda. Tādos apstākļos saulaina, klusa istaba ir patiesi ieguvums, un to spēj novērtēt tikai tas, kam ilgi nav bijis māju. Atceros šinī istabā vienu saulainu svētdienas novakari, kad nekur nav jāsteidzas, kad var mierīgās pārrunās pavadīt kādu laiku. Istaba bija vienkārša: grāmatu plaukts, vidū galds, stūri atpūtas krēsls. Toreiz Apsesdēls stāstīja par savu dzīvi, par dzejām. Runāja ļoti īpatnēji — ar nelielu humoru, reizēm pat ar ironiju.

Viņš stāstīja, kas īsti pārdzīvots un piedzīvots nepilnos trijos strauju notikumu bagātajos gados pēc atbrīvošanās no cariskā cietuma. Buržuāziskajā Latvijā viss viņam sākās no jauna: bieža dzīves vietas mainīšana, dzīvošana uz sveša vārda, beidzot arests un atbrīvošana «līdz tiesas spriedumam». Bet «brīvību» nu raksturo darba meklēšana un tā neatrašana, smagas materiālās grūtības, nespēja iegādāties grāmatas, kas tik nepieciešamas literāram darbam. To visu klausoties, radās iespaids, ka krēslā sēž dzīves noguris cilvēks ar cietuma mūros sabeiģtu veselību, kuru uzlabot nav ne līdzekļu, ne arī laika. Likās, uz viņa pleciem uzvelts liels smagums, kas spiež, nomāc domas, bet ko nokratīt nav ne spēka, ne enerģijas. Reizēm sarunā izskanēja skaudra vientulības izjūta, draugu, domu biedru trūkums.

Apsesdēls it kā atdzīvojās, pārvērtās, līdzko sāka

runāt par literatūru, par dzejoļiem, par saviem nodomiem. Varēja just, ka viņš savā dvēselē patiesi bija dzejnieks, cilvēks, kas nevarēja nerakstīt, kam bija nepieciešamība savus pārdzīvojumus un atziņas izteikt dzejā.

Katru brīvo brīdi viņš rakstīja, nododamies šim darbam ar visu sirdi.

Savus dzejoļus Apsesdēls lasīja izteiksmīgi, ar izjūtu — galdā lika lapas vienu pēc otras. Toreiz, 1920./21. gadā, jau bija uzrakstīti dzejoļi «Piliens», «Trīsvienība», «Nabags» un citi, kuri iespiesti krājumā «Neatrastais Pats» un izdoti 1925. gadā.

Prātā palicis dzejolis «Sāpēs un dubļos».

Kā ziedos lauztu
ābeles zaru
nes cilvēks dvēseli savu
un nezin kur likt, —
debesis drupās,
dubļos samīta zeme,
n a v cilvēka bērnam, kur
dvēseli likt.

Sāpēs

Un zemes dubļos liek cilvēks dvēseli savu,
dveš mokās: «Nākotni dēstu.»

Runājot tika uzsvērts — «nav cilvēka bērnam, kur dvēseli likt». Un tiešām, tā ir dziļa cilvēka traģēdija, ja «nav kur dvēseli likt», ja nav atrasts īstais ceļš, jo toreiz Apsesdēls izteicās, ka pienācis laiks «vērtības pārvērtēt». Viņš pasvītvoja, ka tieši Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija likusi viņam daudz domāt, kritiski vērtēt savus agrākos uzskatus, meklēt jaunu, stingru pamatu. Pustumžā nav viegli pārvērtēt agrākos ieskatus, atrast un ar prātu un sirdi pieņemt jaunas patiesības. Šai noliegumu un meklējumu posmā, t. i., 20. gadu sākumā, arī pats dzejnieks ir vientuļš, bieži dziļi neapmie-

rināts ar sevi un dzīvi, un tas atspoguļojas arī daudzos viņa dzejoļos.

Tajā svētdienas vakarā es nedomāju, ka atvadāties uz visiem laikiem.

1921. gada otrā pusē notika aresti Tukumā, Jelgavā un tika arestēti daudzi nelegālās Zemgales organizācijas biedri. Tāpēc bija iespējams, ka arī mani apcietina. Es pārtraucu ar Apsesdēlu sarakstīšanos, lai policijas uzraudzībā esošajam dzejniekam vēl vairāk nesarežģītu viņa jau tā smago dzīvi.

Vairāk Apsesdēlu nesatiku.

AR VAĻĒJU KRŪTI

Tu sauli kampj, pie krūtīm spied,
ik zvaigzne — skūpsts, ko bezgalībai
raidī...

Viss tevī dej, viss tevī dzied,
Viss straucha smiekli, ziedu smaidi.

Apsesdēls

Ar dzejnieku Apsesdēlu iepazīnos, kad viņš strādāja par darbvedi Rīgas strādnieku Tautas augstskolas priekškursos, t. i., strādnieku jaunatnes vakara vidusskolā.

Tautas augstskolu tajos gados (līdz 1924. gadam) vadīja progresīvi sabiedriskie darbinieki, tādi kā A. Kurcijs, kas simpatizēja komunistiskajai partijai, kura darbojās pagrīdē, V. Dermanis, L. Paegle un citi, kas bija partijas biedri. Tautas augstskolas vadītāju un darbinieku vairākumu tad izvirzīja komunistiskās partijas ietekmētās kreisās arodbiedrības, lai legālā strādnieku kultūras iestāde darbotos progresīvā, komunistiskā garā. Dažus Tautas augstskolas darbiniekus deva sociāldemokrātu partijas organizācijas.

Kad 1924. gadā sociāldemokrātu partija ar buržuāzijas varas iestāžu netiešu gādību ieguva Tautas augstskolu biedrības padomē vairākumu, progresīvajiem kul-

tūras darbiniekiem un viņu vidū arī Apsesdēlam drīz vien no Tautas augstskolas nācās aiziet.

Apsesdēls bija īpatnējs kantora darbinieks. Viņš, būdams rakstnieks, nīda kantora rakstus un papīrus. Viņam par prieku Tautas augstskola no saviem klausītājiem un kursantiem papīrus neprasiņa, labi ja izsniedza klausītāju kartes, kur bija atzīmēta mācību naudas samaksa.

Sarunām ar darba jauniešiem Apsesdēls laika nežēloja. Jaunatnes vidē no Apsesdēla augstās pieres pagaisa smagu domu mākoņi, acis draudzīgi, nedaudz šķelmīgi smēja, tumši rūsgā, kuplā bārda stalti saslējās. Vai, kā melš tie, kas Apsesdēlā redz tikai vai galvenokārt cilvēku, kas esot noslēdzies savā vientulībā kā cietoksnī, cilvēku, kas ejot pa anarhistiskās pašnoliegšanās un iznīcināšanās ceļu. Apsesdēls bēga no vientulības. Vēlu naktīs (mācības Tautas augstskolā beidzās plkst. 23) viņš stundām ilgi staigāja pa neapgaismotajām, klusajām ielām kopā ar vienu vai otru jauniešu grupu un runāja, runāja dedzīgi, dziedāja jauniešu brāsīs dziesmas.

Vairāki Rīgas revolucionārie jaunieši bija iesaukti par «apsesdēliešiem», jo viņi bieži ieslēdza dzejnieku savā vidū, mēdza valkāt tādu pašu «tautiski» izrakstītu kreklu, staigāja ar valēju krūti. Dažs labs no puisiem bija aizdrāzies uz mežu nogriezt rungu, kāda bija Apsesdēlam. 1922. gada 1. Maija demonstrācijas laikā uz Esplanādes laukuma Apsesdēla nūja sirdīgi cilājās pretim nacionālistisko studentu spieķiem. Apsesdēla boze dumpoja pret «kārtības sargiem», vispār pret valdošo, nacionālistisko «kārtību». Jāuzsver, ka tiešas, atklātas cīņas momentos daudz rakstnieku vis nebija kopā ar tautu uz ielas. Bija Dermanis, Paegle, Laicens, un bija arī «anarķists», «individuālists» Apsesdēls. Pavisam

dabiski, ka divdesmito gadu revolucionārā jaunatne Apsesdēlu uzskatīja par savējo.

Gandrīz nevienu Tautas augstskolas klausītāju kluba, arodbiedrību vai citu revolucionāro organizāciju rīkoto izbraukumu, ekskursiju, atpūtas vakaru Apsesdēls nepalaida garām. Atceros kādu Tukuma kreiso strādnieku arodbiedrības organizētu sarīkojumu. Kā lektors par tēmu «Kas ir māksla?» bija pieteikts Apsesdēls. Legālā sarīkojumā nevarēja pieteikt par runātāju pazīstamu komunistiskās partijas biedru: sarīkojums vai nu netiku atļauts, vai biedrs nokļūtu politiskās pārvaldes rokās.

Nelielā Tukuma arodbiedrības telpa bija stāvgrūdām pārpildīta ar darba un skolu jaunatni. Skaļā, enerģijas pārpilnā auditorija, protams, gaidīja izklāstām mākslas sabiedrisko nozīmi. Apsesdēls novirzījās uz valodniecību, izsmēja literatūrā bieži sastopamos valodas kalam-būrus, lepojās ar paša sagudrotiem jaunvārdiem, runāja ar sajūsmu un asprātīgi, par ko jaunieši priecājās. Garlaicīgi jau nebija, bet īstas jēgas arī nebija. Debatēs komjaunietis dzejnieks J. Kaužens (Svēre) un šī rakstiņa autors no valodniecības jautājumiem, kur strīdēties ar Apsesdēlu nebija nekādas sabiedriskas nozīmes, ne vajadzības un nebija arī pa spēkam, tūlīt pārlēca uz citu jautājumu — par mākslas idejisko ietekmību, neaizmirstot «iekontrabandēt» arī politisko dienas notikumu izklāstu. Tūlīt policija bija kājās, runātājus pārtrauca, zāle elektrizējās. Vajadzīgais bija sasniegts — jaunatne aktivizēta cīņai pret nacionālistisko varmācības režīmu. Pēc sarīkojuma pulciņš Tukuma jauniešu kopā ar rīdniekiem līdz rītausmai noklaidāja pa pilsētiņas ielām, turpināja domu apmaiņu, dziedāja.

Apsesdēla dzīves filozofijā bija daudz eklektisma. Viņš ar dzēlīgu sarkasmu kritizēja buržuāziskās demo-

krātijas «brīvību» vajāt revolucionārus, bet tajā pašā laikā viņš publiski smējās, ka kreisie arodnieki uzliekot paši sev «uzpurni», jo runājot tikai pēc programmas. Apsesdēls pamatoti saskatīja arodnieku darbībā dažas sektantisma pazīmes, bet viņš neredzēja, ka it kā «novecujošās» programmas tuvākā prasība bija padomju varas nodibināšana, ko viņa paša sabiedriskā un literārā darbība kopsavilkumā atbalstīja.

Apsesdēls mīlēja bārstīt aforismus, reizēm arī parupjus, sadzīves jautājumos noejot pat līdz cinismam, bet, kad runāja nopietni, viņa domām bija dziļa jēga, kā to lasām autobiogrāfijā (1924): «Sociālismu nekad neesmu pieņēmis kā dogmu — atrastu, neapgāzamu, nemaldīgu patiesību —, bet gan kā dzīvu garu un vārdu; kas šodien patiesība, rīt var izrādīties «meli» — nepatiesība.» Vai arī: «Revolūcijas attaisnojumu meklēja ne viņā pašā, bet ideālā, kuram tā kalpo. Ja šis ideāls nav cilvēks, noraidu jebkuru revolūciju.» («Atziņas», III, 1924, 30.—31. lpp.)

Šādiem aforismiem revolucionārā jaunatne deva savu izskaidrojumu, pielika klāt dažu punktu, un Apsesdēla «ķecerības» zaudēja savu tiešām nelāgo nihilisma pieskaņu. Daudzām domām saduroties, cīnoties, uzskati padziļinājās un dzima jaunas atziņas.

Apsesdēls pats neatzinās, bet visa viņa garīgā būtne tomēr izpauda simpātijas komunismam, nevis Štirnera un Ničes rakstu reakcionārajam garam, kuru sulīgais, dzejiskais stils viņu gan valdzināja. Ne velti savā skais-tākajā, plašākajā darbā — balādē vai poēmā (nekādas kanoniskas dzejas formas viņš neatzina, viņam bija sava «apsesdēliska» forma) — «Uz ežas» beigu vārsnā viņš raksta:

Zeme vaid . . .
No zviedriem tauta gaid,
no angļiem pestīšanu
un savu ganu —
pestāma, ganāma
tauta vēl prasās.
Austrumos manāma
sarkana ausma — aizdegties grasās . . .

(«Es un Mans», 1924)

Austrumos, Padomju Krievijā, sarkst komunisma ausma, tā grasās aizdegties arī buržuāziskajā Latvijā — skaidrāk pārliecību izteikt vai tolaik maz varēja!

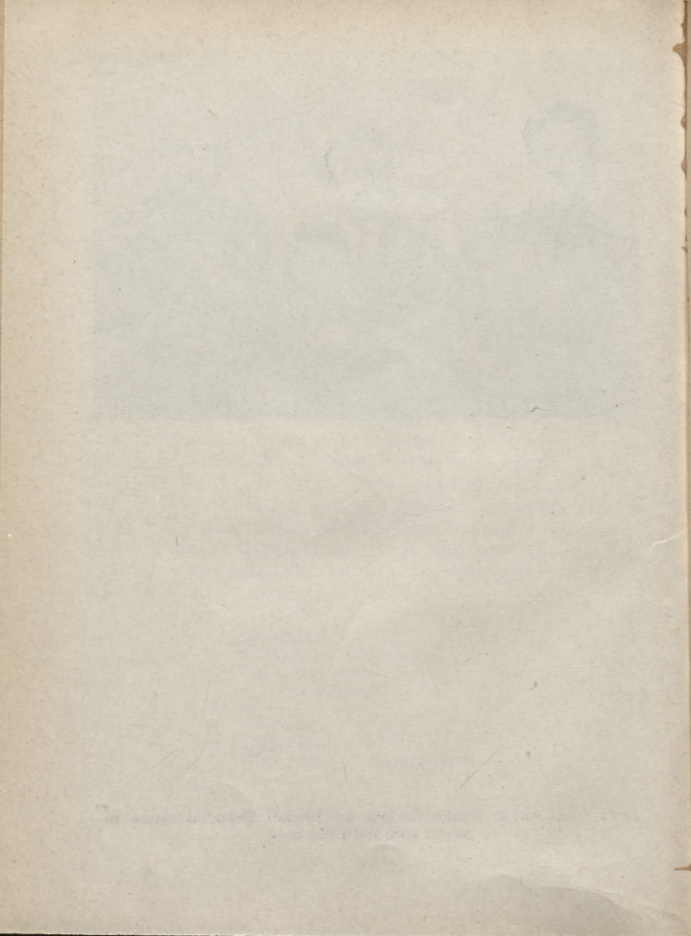
Buržuāziskajā Latvijā Apsesdēls atradās ir cietumā, ir trūkumā, bet savu garu un rokas ar oportūnisma pinekļiem viņš nekad nesasaistīja, kā to dažs labs cits rakstnieks darīja personiskās dzīves ērtību labad. Vai tas tik nenozīmīgi, ka to bieži palaiž garām neredzētu? Un nezin kāpēc Apsesdēla vārdam (tāpat kā Aspazijai) pie raksta klāt sen tautas aizmirstos brastiņus un dievturus. Vai tad dzīves noriets vai agrā bērnība izskaidro rakstnieka brieduma gadu darbus? Taču vienīgi rakstnieka izcilākie darbi ietekmējuši tautas kultūru. Nu, kā tad Apsesdēls var būt pesimists, ja viņš buržuāziskās Latvijas panīcībā izsaucas:

Un izdzīves
pesimisti visi kad brēc:
Nav dzīvot vērts!
— Vērts dzīvot!
tu —
pesimisma
izdzīvotājs —
viens visiem glēvsāpjiem pretim sauc.

(«Vērts dzīvot»)

Jānis Sudrabkalns, Valdis Grēviņš un Teodors Draudiņš pirmā pasaules kara laikā Maskavā

Kāds gan viņš «dievturs», ja saka:

Ne ticēt nācis es, ne ticēt mudinu!
Un jebšu ticība ir kalnus stata,
ne viņu sludinu, —
ciet acīm murgus, vaļējām tā ķēmus skata.

(«Gribēsim»)

Kam vien palaimējies būt kopā ar Apsedēlu, soļot un soļot pa ielām steidzīgi, nenogurstoši, saulē, vējā un lietū, vienmēr ar vaļēju krūti, raupju balsi, cietu dūri lauzt miētpilsonības un nacionālistiskās «kārtības» mūrus — katram bijis prieks, liels prieks. To aizmirst nevar.

ATMIŅAS PAR ASPAZIJU

7. aprīlī nomira Valdis Grēviņš... Turpinām aizsākto tradīciju — rakstnieku piemiņu atzīmēt ar viņa paša rakstiem (pirmajā «Varavīksnē» atcerējāties V. Lāci, M. Rudzīti un E. Sokolu).

1967. gada 15. martā V. Grēviņš Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejā stāstīja savas atmiņas un iespaidus par Aspaziju, viņas mākslu. Izmantojam viņa runas pierakstu.

Aspazija... Pie visiem tiem datiem, ko šeit minēja, deviņdesmit deviņi gadi rīt, pēc gada simts — jāliek vēl viens klāt. Šogad pāriet astoņdesmit gadu, kopš parādījies pirmais Aspazijas dzejolis. Astoņdesmit gadu — tas ir vesels cilvēka mūžs. Šajos astoņdesmit gados ir notikušas neiedomājamas pārvērtības. Šo pārvērtību gaismā mums arī jāskatās uz Aspaziju, tāpat kā mēs skatāmies uz visu literatūras attīstību.

Manā dzīvē ar Aspaziju saistās pirmā nojausma par dzejnieci un dzejnieku, par rakstnieci un rakstnieku. Pirmo reizi es dzirdēju šo vārdu tai sakarā, ka mēs ar Aspaziju esam dzimuši vienā pagastā. Tas ir lielais Za-

lenieku pagasts. Aspazija ir dzimusi pie Svētes, t. i., tuvāk Jelgavai, «Daukšu» mājās, es — tuvāk Tērvetei, tuvāk Annai Brigaderei. Un ar šīm divām rakstniecēm tad man arī ir iznācis ļoti bieži dzīvē tikties. Kad māte un tēvs mani piecu vai sešu gadu vecumā veda uz Jelgavu, tad man vienmēr rādīja: «Tur labajā pusē tās ir «Daukšu» mājas, kurās ir dzimusi Aspazija.» Tā man tas vārds iespiedās atmiņā, nesaprotot vēl, kas tad tas ir.

Kā ar pirmo es tikos ar Raini savā garīgajā dzīvē. Tas bija 1905. gadā ar «Vētras sēju». Bet Aspazija ienāca manā dzīvē ar «Saulaino stūrīti». Un tad es sapratu īsti, kas ir liela dzejniece un liela dzeja. Aspazijas «vētru un dziņu laikmets» bija pagājis. Aspazija sāka rakstīt pirms Raina, un viņas «vētru un dziņu» lugas bija jau izskanējušas ļoti tālu un ieguvušas lielu popularitāti. Šai ziņā Aspazija var mēroties ar vislielāko pasaules mākslu. Jānis Asars jau bija sacījis, ka ar Aspaziju patiesībā jāiesāk mūsu modernās rakstniecības vēsture. Viņa bija šīs rakstniecības pirmais skaļākais vārds, krāšņākais zieds. Arī A. Upīts ir augstu novērtējis Aspaziju, salīdzinot viņu ar viesuli, kas uznācis rakstniecībā. Un Vilis Knoriņš saka, ka Aspazijas dzeja ir vienas dvēseles dziesma un tik dzidras dvēseles, ka tanī atspoguļojas visas laikmeta krāsas. Tas ir ļoti labi, ļoti dziļi un ļoti izteiksmīgi teikts. Aspazija ir dvēseles dzejniece visā savā daiļradē. Beidzot vēl varētu pieminēt Robertu Pelši, kas ir teicis, ka Aspazija ir īsta cīņas dzejniece.

Visi šie raksturojumi, bez šaubām, stiprā mērā uzsver to, kas mums ir Aspazija un kāpēc mums viņa ir tik mīļa un dārga. Vajadzētu būt mīļai un dārgai. Diemžēl tas ne vienmēr tā ir.

Kad Aspazija dzīvoja Šveicē un sūtīja savus dzejoļu krājumus uz Latviju, tāpat kā Rainis savas lugas, tad pie mums nonāca viņas liriskā biogrāfija. Vispirms

«Saulainais stūrītis», pēc tam saņēmām otro daļu. Tā bija tik mirdzoša dzeja, ka uz ilgiem, ilgiem laikiem mani pārņēma. Tāpat kā es zināju no galvas «Vētras sēju», tāpat arī zināju vēlāk no galvas «Saulaino stūrīti». Tā bija ārkārtīgi viegla, brīnišķīga, mirdzoša lirika, kur katrs vārds pats par sevi jau paliek galvā.

Jānis Asars teicis, ka Aspazijas dzeja ir krāšņākais zieds, kāds mūsu lirikā ir uzplaucis. Kā tad mēs šo savu krāšņāko ziedu novērtējam? Mums iznākusi sešos sējumos kapitāla Latviešu literatūras vēsture, kur ir pieci tūkstoši lappušu. No tām par Aspaziju ir trīsdesmit četras. Nerunājot nemaz par Raini, Andreju Upīti, Sudrabkalnu, Veidenbaumu, brāļiem Kaudzišiem, lielāks lappušu skaits ir arī Jurim Alunānam, Krišjānim Voldeņam, Kronvaldu Atim; Elīnai Zālītei ir tikai par desmit lappusēm mazāk nekā Aspazijai. Var jau teikt, ka no tā nekas neatkarājas, jo mazā rakstā bieži vien var pateikt vairāk nekā lielā. Pareizi, ļoti pareizi. Bet, kad es pirms dažām dienām saņēmu uzaicinājumu pastāstīt atmiņas par Aspaziju, tad es palasīju tās trīsdesmit četras lappuses. Reti esmu lasījis darbu, kur par lielu rakstnieku rakstīts bez mīlestības, ar saltu vērotāja skatu. Var jau arī analizēt ar saltu vērotāja skatu un pateikt to, kas ir, bet te, šai analizē, tā nav.

Es ar Aspaziju iepazinos 1920. gadā, kad viņa kopā ar Raini pārbrauca mājās. Vairāk nekā divdesmit gadus esmu ar Aspaziju saticies. Ja man tagad jālasa šajā literatūras vēsturē, kā sākot ar 1920. gadu, Aspazija ir kļuvusi reakcionāra rakstniece, tad man jāsaka, ka es laikam esmu akls, neesmu varējis nekā saskatīt. Es tikai gribētu atgādināt vienu gadījumu, kam biju aculiecinieks. Toreiz Satversmes sapulcē uzstājās Aspazija. Viņa pretēji Rainim bija laba runātāja. Rainis ļoti viegli uztraucās un reti kad runāja labi. Aspazija bija kā tautas tribūns.

Kad viņa pagriezās vienā Satversmes sapulces sēdē pret Zemnieku savienību un teica: «Nu ir atkal tumsības mucai spunde vaļā!» — tad jums vajadzēja redzēt, kāds iespāids bija šiem vārdiem. Vai tā runā reakcionārs? Aspazija uzstājās arī par vēlēšanu tiesībām, par daudziem un dažādiem jautājumiem. Reakcionāra tur nekā nebija.

Pretrunīga daiļrade, tā mēs sakām. Bez šaubām, pretrunīga. Tam mēs varētu piekrist. Bet pasaulē ir ļoti daudz pretrunīgu rakstnieku, ļoti daudz. Ar Aspaziju ir tā, ka bez šaubām, bija ļoti grūti reizēm. Piemēram, sēžot Liepājas nometnē, grūti bija dzirdēt, ka Aspazija ir pasniegusi rozes diktatoram Ulmanim. Un bija ļoti grūti pēc tam lasīt viņas krājumu «Kaisītās rozes». Tas uz kādu laiku mūs stipri atsvešināja. Bet ir jāņem vērā viena lieta. Rainis bija miris. Visa pasaule bija satraukta. Atradās kaut kādā otrā pasaules kara bezapziņas iepriekšnojautā. Aspazija bija arī slima, vientuļa. Nevajag būt lielam psihologam, lai šo Aspazijas rīcību nevis attaisnotu, bet lai viņu saprastu. Un mums ir jāsaprot. Ja mēs dzejnieku nesaprotam, tad jau mēs esam ļoti tālu no viņa.

Man ir jāpārlec dažus gadus vēlāk, uz to brīdi, kad es pēdējo reizi redzēju Aspaziju. Mēs satapāmies pretī Operai, kur bija Valtera un Rapas grāmatu veikals. Viņa man saņēma abas rokas un teica: «Ziniet, es taču esmu jūsu. Un ejiet un sakiet visiem to!» To viņa pierādīja arī tālāk. Pretēji Hamsunam, kas savā mūža norietā pakļāvās fašistiskās Vācijas iespaidam. Aspazija taisni otrādi. Sākot ar Lielo Tēvijas karu, Aspazija bija noteikti pret jebkuru fašismu. Kad viņai rīkoja jubileju un kad viens no biedriem bija pie viņas aizgājis un teicis, ka viņš diemžēl nevarēšot piedalīties jubilejā, tad viņa bija teikusi: «Vai tad jūs domājat, ka es tur būšu?»

Ja visi šie zonderfireri — un kā viņus visus tur sauc — nāks un spiedīs man roku, tad taču tā man nokaltīs.»

Tāda man un daudziem palika atmiņā Aspazija savā mūža beigu posmā. Un, ja ir kāda izpirkšana dzīvē, ja var kādu darbu izpirkt ar citu, tad Aspazija ir izpirkusī.

Pilnīgi nenovērtēts ir viens no Aspazijas pēdējiem krājumiem. Tur Aspazija atkal saceļas savā vecajā spēkā. Tas ir «Zem vakara zvaigznes». Tas ir tik dziļš un krāsaini dzejisks darbs, ka ar to viņa uzliek vainagojumu. Aspazija nogājusi posmu no Jaunās strāvas laikmeta, kad viņa patiesi bija vētras zvanis, kā viņa pati saka, līdz laikam, kad viņa esot nogājusi savā dvēselē. Bet vai tad tas var būt kāds nosodījums dzejniekam? Kāpēc tad mēs saucamies par dvēseļu inženieriem? Dvēsele taču ir tas, par ko mēs karojam. Mēs karojam par visas pasaules dvēseli. Mēs gribam pasaulē uzturēt mieru, kultūru. Dvēsele taču ir tas visdziļākais, kā mēs varam apzīmēt cilvēka garīgo pasauli.

Ar Aspaziju es esmu ļoti daudz runājis. Kad mēs bijām Satversmes sapulcē, viņa ļoti interesējās par visām parādībām. Viņa bija savā ziņā universāla. Viņai bija arī par visu savs spriedums. Viņa bija bezgala daudz lasījusi, ļoti labi zināja latvisko literatūru. Uz visiem jautājumiem viņa bija gatava dot atbildi, kādi parādījās saeimā. Ja vienā otrā vietā ir bijušas pretrunas, tad tur arī neko nevar darīt. Dzīve ir tik dažāda un daudzveidīga. Vai tad Puškins, ģeniālais Puškins visus dzejolus rakstīja tādus, kāda ir viņa dekabrista dzeja? Vai tad viņš ķeizaram nav rakstījis? Ir rakstījis. Un ģeniālais Tolstojs, kuru mēs ar pilnām tiesībām uzskatām par ģeniālu? Vai tad mēs varam pieņemt viņa filozofiju? Vai tad tā mums nav jāatmet nost? Un mēs sen to esam atmetuši. Kas tad būtu noticis, ja mēs būtu pieņēmuši nepretošanos ļaunumam? Pretruna ir liela. Bet

tam visam pāri stāv tas, kas ir galvenais dzīvē un kas ir galvenais literārā darbībā. Galvenais ir tas, ko mēs varētu saukt par dzejnieka garu. Un es domāju, ka Aspazijai tikpat kā nav neviena banāla panta. Tai ziņā viņa ir tādi pati kā Rainis, ļoti, ļoti meistariska visos savos literārās darbības posmos.

Un beidzamais, ko es gribēju sacīt. Viņi abi ar Raini vārda īstajā nozīmē ir pasaules dzejnieki, ja mēs ar to apzīmējam pirmās zvaigznes. Ja es jums jautātu, ko jūs varat stādīt līdzās Aspazijas dzejai, jums būtu ilgi jādomā. Prozā — jā. Bet dzejā? Nemsim kaut vai dažus atsevišķus dzejoļus. Piemēram, «Mēs nabaga Ciānas bērni». Kādu iespaidu tas atstāj pēc 1905. gada, un kādu vēl lielāku iespaidu tas atstāja bēgļu laikos! Tad Maskavā mēs bieži rīkojām Raiņa un Aspazijas vakarus, un neiztrūkstoši tur bija arī dzejolis «Mēs nabaga Ciānas bērni»:

Izpostīts, samīdīts
Mūms mūsu puķu dārzs...

Es varbūt jums nepastāstīju tik daudz personiskās atmiņas. Laiks ir ilgs, un mūsu mūžā ir bezgala daudz materiālu. Neviens laikmets visā pasaules vēsturē nav bijis tik bagāts ar sasniegumiem kā mūsu laikmets. Un šajā laikmetā taču Aspazija ir liela zvaigzne, pirmā lieluma zvaigzne.

PROGRESĪVA ŽURNĀLA CIŅAS CEĻŠ

1967. gada 27. novembrī nomira teātra darbinieks un rakstnieks Kārlis Freinbergs (dz. 1884. gadā). Mājas arhīvā palikuši vairāki viņa manuskripti, to vidū arī plašs atmiņu raksts par literāro, sabiedriski politisko un zinātnisko žurnālu «Taurētājs» (1916—1920), ko rediģēja un izdeva K. Freinbergs. Publicējam fragmentus no šā darba, tās vietas, kur stāstīts galvenokārt par žurnāla literāro devumu.

Žurnāla satura kuplināšanā ar lielu atsaucību piedalījās gandrīz visi rakstnieki, kas tika uzaicināti. Un uzaicināti tika progresīvi literāti. Savus darbus piesūtīja, protams, arī neuzaicināti literāti. Pāris progresīvo rakstnieku, kā, piemēram, Birznieks-Upītis, bija tā kara notikumu satriekti, ka tie nevarēja vai «nezināja», kā viņi aizbildinājās, literāru darbu strādāt, un kara laikā nekur nepiedalījās.

Jau pirmajiem žurnāla numuriem tika iesūtīti darbi no visdažādākajām toreizējās Krievijas malām. Visvairāk, protams, no Maskavas, kur žurnāls sāka iznākt

Kārlis Freinbergs

(piedalījās L. Paegle, brāļi Birkerti, P. Dauge, V. Grēviņš, B. Skujeniece u. c.), arī no Petrogradas (A. Kurcijs), Baku (P. Rozīts), Rēveles-Tallinas (A. Upīts), Vladivostokas (A. Švābe), Harkovas (P. Gruzna), Rīgas (V. Plūdons, J. Vainovskis u.c.) un arī no dziļas kara frontes — Pinskas purviem (J. Sudrabkalns), H. Dorbe no Ventspils utt.

Pēc dažiem mēnešiem, pārvarot sakaru grūtības, ieradās arī Raiņa un Aspazijas darbi no Šveices. Labu dzejoļu nekad netrūka, grūtāk gāja ar prozu. Pie tam meklēju jaunas, nākotnes laikmeta revolucionāri aicinošas skaņas un svaigu, oriģinālu tematiku un formu. Tajā ziņā laimējās pamaz, sevišķi prozā — stāstos un apcerēs. Te interesantus darbus sniedza A. Upīts (no prozas dzejojuma «Strādnieces mūžs»), Antons («Pazaudēta dzimtene»), B. Skujeniece, P. Gruzna u. c.

Jaunu, apdāvinātu spēku sākumā radās maz. Laimīgi atradis šķitu Jāni Sudrabkalnu, kura dzejā skanēja aicinājumi uz vecās pasaules revolucionāru pārveidošanu un vispār bija jauna pīeeja pēc satura un formas laikmeta smagajai īstenībai. J. Sudrabkalns kā dzejnieks izauga «Taurētājā». To visiem spēkiem veicināju, redzēdams viņā augam lielu dzejnieku. Viņa jaunajai pasaules un dzejas izjūtai bija ne mazums pretinieku (sevišķi Rīgā), kas sākumā mēģināja pat «Taurētāja» redakciju iespaidot noliedzošā nozīmē.

«Taurētājā» vēlāk notika arī dzejnieka L. Paegles revolucionārais pagrieziens (skat. «Lielā atmoda», «Taurētājs, 2. nr., 1917). «Taurētājā» ievietoti arī Linarda Laicena revolucionāro stāstu un dzejoļu pirmpublicējumi. Ievietoti arī lielo cittautu rakstnieku revolucionārie aicinājumi (Anri Barbisa u. c.).

Žurnāla izdošanā bija grūti ne vien ekonomiskie, bet

arī sabiedriski politiskie apstākļi. Žurnālam bija uzlikta divkārsa cenzūra — civilā un militārā.

Cenzūra bija barga.

Tika nosvītrotas veselas lapaspuses, lieli fragmenti un atsevišķas rindkopas vai pat atsevišķi vārdi, sevišķi rakstos par proletariāta stāvokli, vispārējām tautas pašnoteikšanās tiesībām un kara sabiedriskiem iemesliem un motīviem. Svītrojumu vietas vēl samanāmas žurnāla tekstā, jo lielākās svītrotās vietās drukājot tika atstāti «caurumi», kaut gan telpu trūkuma dēļ tie pēc sava lieluma ne tuvu nesasniedz svītrojumu faktisko apjomu (tādā gadījumā būtu jāatstāj dažreiz veselas lapaspuses tukšas. Šādu «demonstrāciju» neatļāva.) Dažreiz nosvītvoja pat tīri literārus materiālus, kā tas redzams, starp citu, no redakcijas paziņojuma 1916. g. 5. numurā: «Raksta «Nacionālisma psiholoģija» (autors P. Birkerts — K. F.) nodaļu «Individuālisms un tautas mīlestība» aiz neatkarīgiem iemesliem nevarējām ievietot.» Tāpat 9. numurā: «Aiz neatkarīgiem iemesliem nevarējām iespiest J. Vainovska tēlojumu «Aizklājiet spoguļus»».

Jau pirmajā numurā parādījās A. Kurcija dzejolis «Strādnieks», J. Sudrabkalna populārā «Oda», A. Upīša dziļi poētiskā proza par strādnieces mūžu: «Vai es neesmu strādnieka sieva? Vai es neesmu strādniece? Vai arī mans solis uz cietās takas nekrīt tajā pašā gaitā, kuru iet mans vīrs un viņa biedri? Vai arī mans spēka un gribas mazumiņš nav pilieniņš tajos mūžam tekošos ūdeņos, kas lielo pasaules ratu griež?» Tāpat 2. numurā Antona kvēlas dzimtenes mīlestības apdvēstā «Pazaudētā dzimtene» u. c.

Jau ar pirmo «Taurētāja» numuru bija sacelti kājās visi naidnieki. Pirmajā vietā te bija nacionālistiskā «Dzimtenes Atbalss» Maskavā. Tās redakcijas loceklis — avantūrists un denunciants J. Grasis uzbruka žurnālam,

uzsvērdams, ka par to, ko raksta Freinbergs un viņa žurnāls, sūta uz Sibīriju. Tā šajā tumšajā reakcijas un kara laikā bija tieša denunciacija. To, kā arī tālākās denunciacijas, palaidu bez ievēribas. Atlika nodevīgajiem rakstītājiem «grauzt» vēl A. Upīti par viņa beletristiku, P. Daugi par viņa marksistisko filozofisko rakstu utt.

«Taurētājs» bija apsūdzēts arī Pēterburgas Preses virsvaldei no Baltijas ģenerālgubernatora puses. Runāja jau, ka žurnālu slēgs un redaktoram būs «jāceļo» aiz Urāliem. Tomēr tas nenotika. Stāsta, ka vietējām cenzūras un citām iestādēm bijis jātaisnojas par žurnāla saturu, un līdz ar to arī žurnāls izgāja sveikā.

Protams, cenzūras slogi kļuva vēl smagāki. Taču žurnāls nepadevās. J. Sudrabkalns dziedāja: «Jūs, kas gaidījuši esat, nesaļimstiet! Jūs, kas mirdzējuši esat, tumsā nenogrimstiet!» Un lika vanadzīņam ziņot par Kurzemi: «Dienas, naktis pērkons granda, Saule slēpjas dūmakās; Asins sprēgā bērnu lūpās, Sievas raudot vīrus meklē.» A. Birkerts rakstīja par Raiņa poēziju un par proletariāta centieniem sakarā ar dzimteni un P. Dauges apceri par kapitālismu un ētiku. Ir vēl P. Birkerta raksts par mākslas mērķiem, redakcijas raksti par humānista Šekspīra, Servantesa un Bjaļika jubilejām u. c. . . .

Ar 1917. gadu «Taurētājam» pavērās lielākas izredzes. Tas jau bija nostiprinājies un ieguvis popularitāti lasītājos. Bija arī plaši izveides plāni. Tas bija ieguvis arī plašāku formātu un ārējo «uzvalku» — speciālu glītu vāku ar mākslinieka P. Kundziņa zīmētu taurētāju. Bet šīs lielākās izredzes drīz sāka atkal satumšoties.

1917. gadu «Taurētājs» uzsāka mundri — ar Raiņa dzejoli:

Ilgu vējš, cīņas laiva —
Sāpju jūra pārbraucama.

Aiz tās lielās sāpju jūras
Staigā ļaudis dziedādami.
Staigā ļaudis dziedādami
Brīvajā Latvijā.

Un arī V. Plūdons, vēl progresīvs būdams, sekundēja:

Liels ir šis laiks!

— — — — —
Visu veco viņš drupās maļ;
Jaunu sauli pie debesīm kaļ;
Griež zudušo ziedoni atpakaļ —
Liels ir šis laiks!

Beletristikas daļa sākās ar Raiņa velnu nakti «Spēlēju, dancoju». Un patiešām pašā dzīvē bija «velnu nakts», bet bija jūtams arī, ka tā iet uz galu, ka jānāk pārvērtībai — revolūcijai.

Liela spara, prieka, bet arī nopietnības pilna ir «Taurētāja» 1917. gada otrā burtnīca, kas iznāca jau pēc Februāra revolūcijas. Tā iesākās ar Aspazijas «Kalnu upi»: «Akmeņus tu pārskaldīji, Kad no kalniem zemē liji. Putojot no pārgalvības, Nepazini padevības.» Ievietota J. Sudrabkalna pacilātā oda:

Ak, Brīvība, kā zelta zvans,
Skan mūžam jauns Tavs sauciens laiku dzīlēs.

— — — — —
Jums, visu zemju cīnītājiem, dziedu,
Kas dzīves savas metāt bezgalīgu moku atvaros,
No nāves nebēgāt, ne salto izmisuma biedu.

Un sauli pirmie sveicāt zemes pakalnos.
Es dziedu jums, ak liktens savalgotās tautas,
Kur krustiem biežāk augt, kā zālei klajumos...

Jums, rīts un riets kam smagā darbā smok:
Kā zelta zvans lai skan pār jūsu sirdspilsētu,
Kā okeāns, kas mūžam krastos neieplok.

Un Leona Paegles dzejojumā «Lielā atmoda» skan:

Sārti karogi kā liesmu kvēles
Izšaujas un pāri drupām zied,
Zvani, dabūjuši jaunas mēles,
Lielam acumirklim slavu dzied.

Žurnāla trešais 1917. gada numurs iznāk jau Rīgā, uz kuru tas pārcēlās vasarās vidū. Man pašam tas bija grūts laiks. Nomira tuvākā līdzstrādniece — Tekla Freinberga. Tiku noņemts karadienestā, nodots nodēribas pārbaudei hospitālī, tad gan uz Februāra revolūcijas laika kara likuma pamata atbrīvots, tomēr darbībā traucēts un paņ satriekts. Pie Rīgas vārtiem stāvēja iebrucēji. Žurnāla kārtējais numurs gan iznāca — pa daļai ar diezgan nejaušiem, maz pārbaudītiem materiāliem un ar nokavēšanos pārceļšanās dēļ. Zīmīgs bija Raiņa dzejolis «Zeme un valsts», kas jau reiz bija žurnālā ievietots ar cenzora izrautu vidu. Politiskā ievada vietā tika ievietota mana novele «Slimnīcā» ar kara posta tēlojumu.

Ceturtais numurs nepaguva iznākt laikā. Numurs jau bija salikts, bet drukātava nokavējās to izlaist. Rīgā iebruka vācu okupanti. Saliktais numurs gulēja drukātavā gandrīz līdz pat 1918. gadam.

Drukātavas īpašnieks vācietis K. Zeiberlihs, laikam lai labotu nokavēšanas vainu un varbūt lai dabūtu arī atlīdzību par salikumu, tomēr nebija licies mierā un izdabūjis atļauju žurnālu atkal izlaist. 1919. gadā «Taurētājā» 1./2. nr. par to lasām šādu paskaidrojumu: «Vācu okupācijas vara tikai pēc ilgiem laikiem atļāva «Tau-

rētāju» kā nepolitisku laikrakstu (aizliedzot politiskus rakstus — *K.F.*), jo ne uz kādām «kombinācijām» viņš nebij dabūjams. Kā izrādījās, arī šī atļauja bij notikusi, tā sakot, aiz pārskatīšanās. Kad cenzūrai tika iesniegts jau krievu laikā pa lielākai daļai iespiestais (man šķiet tikai saliktais — *K.F.*) «T.» 4. numurs, cenzūra paziņoja, ka numurs aizliegts. Pati numura iesniegšana bij nosaukta par bezkaunību (*Unverfrorenheit*) un paziņojumā piedraudēts, ka turpmāk žurnālu slēgs. Tanī pat laikā redakcijā ieradās vācu policists un uzlika arestu visiem agrāk iznākušiem numuriem. Reizē ar to melnie pilāri taujāja pilsētā, kas «Taurētājs» par žurnālu (acīm redzot, šie vīri, kam tie «raksti» — un latviešu jau sevišķi — ne visai zināmi, nebij varējuši laikā pareizi informēt attiecīgo vietu.)»

Cenzūra bija sevišķi uztraukusies par manu rakstu «Latvijas valsts», kurā nostājos pret vācu projektēto Kurzemes pievienošanu Vācijai.

Pret beletristiku un rakstiem par mākslu un literatūru cenzūra bija iecietīgāka. Žurnālā bija spirti dzejoļi un stāsti, kā arī apceres par mākslu. Hronikā bija arī diezgan plaši, objektīvi raksti par M. Gorkija jubileju, par Marksu, Pļehanovu u. c.

1918. gada otrajā pusē «Taurētāju» nevarēja izlaist. Vispārējie un cenzūras apstākļi bija kļuvuši vēl smagāki, žurnāla materiālais stāvoklis grūts, arī drukas, papīra u. c. tehniskie kavēkļi bija vēl lielāki.

Uz gada beigām okupantiem jau bija jātaisās atstāt Latviju. 1919. gada janvārī Rīgā nodibinājās padomju vara. Visus turpmākos mēnešus biju aizņemts Valsts Strādnieku teātra organizēšanas un vadīšanas darbā. No Komisāru padomes puses tika izteikts pamudinājums, lai žurnāls tiktu turpināts. Paspēju sagatavot tikai vienu «Taurētāja» numuru (1./2. nr., 1919). Tajā bija ievietoti

daži agrāk aizliegtie darbi (Augusta Kalniņa tēlojums «Iestādījums», A. Birkerta «Latviešu revolucionārā kustība un viņas ievērojamākie darbinieki» u. c.). Bija pa-beigti vai turpināti arī daži agrāk iesāktie darbi: A. Upīša «Nelāga brauciens», Jāņa Straujāna emigranta piezīmes «Negaidītais», Raiņa «Spēlēju, dancoju» u. c. Numurs iesākās ar Klitijas dzejoļa «Strādnieks» beigu vārsmu: «Jūs . . . klusu! nemācējāt cienīt mana panesī-bas gara. Nu būs jums jāmīl mana nicināšana un naida vara.» Tālāk — J. Sudrabkalna «Rekviēms». Ievietoti vēl arī V. Davida «Kas zina to?», Klitijas «Prieks», V. Grēviņa «Sapņotājs», A. Kurcija «Aicinājums», J. Jaunsudrabiņa «Sarunas ar sevi», vācu rakstnieka J. Golla revolucionārais «Gājiens», krievu proletāriskā rakstnieka A. Gastjeva «Svilpes» u. c.

Par šo «Taurētāja» numuru redakcija paziņo: «Šī nu-mura saturs noslēgts jau februāra sākumā, bet drukā-tavas tehnisku grūtību dēļ žurnāla nodrukāšana aizka-vējās; aiz šī paša iemesla šīnī numurā nevaram vairs apskatīt arī tādu ievērojamu kultūras notikumu kā Padomju Latvijas Strādnieku teātra atvēršanu. Vispār sociālistiskās nākotnes kultūras jautājumiem piegrie-zīsim sevišķu vērību.»

Tam nu nebija lemts šādā veidā notikt, jo padomju varai bija uz laiku jāatkāpjas.

Arī buržuāziskajai Latvijai vēl bija jāved sīvas cīņas ar bermontiešiem un citiem vācu okupantiem. Pašā Lat-vijā stingri iepletās nākošie fašistiskie spēki. Ulmanis-kās valdības trabantiem dūrās atmiņā «Taurētājs» un viņa redaktors, sevišķi par pēdējiem rakstiem žurnālā un «Jaunajā Vārdā» — pret toreizējo reakcionāro Ulmaņa valdību u. c. 1919. gada beigās viņi bija izok-šķerējuši pastā «Taurētāja» korespondenci un atra-duši, ka kāda vācu progresīva žurnāla («Arbeiterrat»)

izdevniecība bija piesūtījusi «Taurētājam» vairākus savus paraugnumurus. Reakcionārie latviešu «darboņi» to ieskatīja par «Taurētāja» revolucionāru propagandu, kaut gan svešo žurnālu bija piesūtījuši tā izdevēji, nevis pats «Taurētājs».

«Taurētāja» redakcijā ieradās vairāki policisti, kas izkrafīja redakciju un, kaut gan nekā neatļauta neatrada, apcietināja redaktoru. Ticis vaļā no apcietinājuma, uzrakstīju protestu, ko nodrukāja avīze «Sociāldemokrāts» kā vēstuli redakcijai («Sociāldemokrāts», 1919. g. 6. dec.). Protestā, starp citu, bija rakstīts: «...No visa tā redzams, ka Latviju grib izvērst par arvien policejiskāku valsti līdz ar visiem melnajiem kabinetiem. Izrakstīt bez svarīga iemesla orderi, ieiet pilsoņa dzīvoklī, izvandīt to, apcietināt cilvēku, noturēt apcietinājumā, izprašāt par nevajadzīgām lietām, izrakņāties pa redakcijas manuskriptiem, par kuriem pirms nodrukāšanas neviens redaktors pat nav atbildīgs, tas viss tādā valstī ir nieka lieta. Pret šādu carisma kārtību, protams, jākaro un «jāaģitē» (jūsu rīcība ir tā lielākā aģitatore!) visiem spēkiem... Mēs nevaram mitēties, kamēr Latvija nebūs patiesi brīva.

K. Freinbergs,
««Taurētāja» redaktors»

Sabiedrībā domāja, ka mani sveikā nepalaidīs par šādu uzstāšanos. Taču man nevarēja piesiet arī nekādu nelegālu organizāciju, jo es taču biju «bezpārtejsks».

1920. gadā izlaidu jaunu «Taurētāja» numuru (1. nr., 1920, 5. gads), vienu no visradikālākajiem. Tas bija it kā atmiņa par revolucionāro Padomju Latviju. Tajā bija ievietoti Linarda Laicena dzejoļi «Graujotne» un

«Kalpa pavasars», K. Dzelza «Viens un neskaitāmie», J. Sudrabkalna «Maijs», A. Kurcija «No degošām pil-sētām» u. c., R. Lapsas, J. Golla un A. Gastjeva revo-lucionārie tēlojumi. Prozā spēcīgi stāsti: J. Sudrabkalna par franču komūnas ģenerāļa Dombrovska nāvi, L. Lai-cena «pakārtā stāsts» «Uzvara», K. Freinberga «Sapņu varā» par kara varmācību, Apsesdēla atdzejojotā Vailda «Ridingas cietuma balāde» u. c. — viss atgādināja ne-seno pagātņi. Radikālu domu pauda arī pasniegtie «laik-meta dokumenti»: Anatola Fransa runa «Audzinātā-jjiem» un Anri Barbisa revolucionārais uzaicinājums «Clartè». Spalgi, piem., skanēja A. Fransa vārdi: «Sla-vējiet darbu un mīlestību! Radiet mums saprātīgus vī-rus, kas spēj samīt zem kājām tukšo barbariskās slavas spožumu un kas ir diezgan stipri stāvēt pretī nacionā-lisma un imperiālisma karstasinīgai godkārībai, zem ku-riem viņu tēvi ir sabrukuši. ... Jauna lietu kārtība ir dzimusi ... proletārieši ... savienosies, lai radītu vienu vienīgu pasaules proletariātu, un tad mēs redzēsim pie-pildāmies lielo sociālistisko pravietojumu, ka visas pa-saules strādnieku apvienība dos patiesu mieru.» Ne ma-zāk politiski spēcīgs ir A. Barbisa aicinājums.

Šis «Taurētāja», kā arī nākamais 2. numurs, kas uz kaut kādu nolikumu pamata tika jau pakļauts cenzūrai, bija žurnāla «gulbja dziesma». Arī 2. numurā, kaut gan daudz materiālu tika nosvītrots, ir vēl diezgan daudz interesantu darbu: L. Laicena dzejoļi «Izkaisat mājību», «Sērojums», «Kapi», «Operā», Apsesdēla «Kara pieteikums», A. Kurcija «Vergs», L. Paegles «Kāpās», V. Grē-viņa «Grimstošais kuģis», J. Sudrabkalna «Gājēji pār Uitmaņa kapu». Prozā — L. Laicena «mīlestības stāsts» «Precība». Numurā ievietoti arī Jāzepa Grosvalda spalvas zīmējumi par kara briesmām. «Laikmeta doku-mentos» ievietotas A. Barbisa kvēlā vēstule itāliešu

rakstniekam G. D'Annuncio un V. Igo Internacionālā literārā kongresa spēcīgā atklāšanas runa. No latviešu autoriem — A. Birkerta un Eiņa raksti par Jauno strāvu un strādniecību u. c.

Jau šim numuram cenzūra bija nosvītrojusi daudzus materiālus, bet jau ziņoja, ka tas vēl bijis par vieglu un turpmāk žurnālu nodošot vēl lielākai cenzūrai. «Taurētājs» nekad nebija izdots peļņas, bet gan idejiskos nolūkos. Ja to tas vairs nevarēja turpināt, tad zuda žurnāla izdošanas nozīme. Acīm redzot, tas bija savu lomu izpildījis pēc savām iespējām, uzturēdams brīvu sociālistisku domu vienā no visgrūtākajiem laikmetiem. Piecu gadu laikā žurnāls iznāca ar pārtraukumiem visdažādākos un pretstatīgos laikmetos: cauri carismam, Pirmajam pasaules karam, vācu okupācijai, Padomju Latvijai, buržuāziskās Latvijas sākumam. Arī materiālās grūtības bija arvien augušas: par savu darba algu «Taurētāju» vairs nevarēju izlaist. Partizānu cīņa bija kļuvusi neiespējama. Tā «Taurētājam» nācās apstāties.

«LATVIEŠU ĀRSTE» MŪSU KULTŪRAS VĒSTURĒ

1768

Blakus plašiem sabiedriski politiskās un literatūras vēstures kursiem mums pamazām top arī sistemātiski un apkopojoši darbi par latviešu valodas, latviešu grāmatniecības, teātra un dažu citu nozaru vēsturi, bet joprojām nav vispārīgas latviešu kultūras vēstures. Varbūt tāpēc autori, kas līdz šim rakstījuši par latviešu dzīvi 18. gadsimtā, pagājuši garām «Latviešu Ārstes» 100 lappusēm: šis izdevums tieši neattiecas ne uz valodu, ne literatūru, ne arī uz sabiedriski politisko dzīvi, bet saskaņā ar virsrakstu tas iekļaujas medicīnas vēstures jomā, un medicīnas darbinieki to novērtējuši, protams, tikai no sava šauri profesionālā viedokļa.¹ Taču pietiek kaut pavirši ielūkoties «Latviešu Ārstes» 25 loksnēs («gabalos»), lai redzētu, ka šā izdevuma saturs tālu pārsniedz medicīnas ietvarus un sniedz ieskatu gan toreizējā latviešu dzīvē un parašās, gan arī atklāj lielas latviešu valodas bagātības.²

No latviešu valodā 18. gadsimtā rakstītās literatūras

¹ V. Derums. Pirmais latviešu ārstu žurnāls. *Ārsts*, 1940, 7. nr., 457.—458. lpp.

² Nelielu «Latviešu Ārstes» teksta fragmentu (3 lappuses) no valodas viedokļa analizējis vienīgi prof. A. Ozols. (Veclatviešu rakstu valoda. Rīgā 1965, 433.—439. lpp.)

parasti izceļ tikai Veco Stenderu, kura darbība sevišķi aktīva bijusi gadsimta pēdējos gadu desmitos. Taču tāpat kā Stendera 1789. g. vārdnīcas ēnā nepamatoti aizmirsta J. Langes daudz agrāk sarakstītā (pirmajā redakcijā — 1755) un arī agrāk publicētā latviešu valodas vārdnīca (ar vācu-latviešu un latviešu-vācu iedaļām, 1772—1777)¹, kas satur plašu un interesantu leksisko materiālu, tā arī Stendera dažādo literāro sacerējumu ēnā līdz šim tikpat kā neievērots palicis J. Langes tulkotais un papildinātais P. Vildes izdevums «Latviešu Ārste». Ja neskaita pāris vārdnīcu, gramatikas unniecīgo Kurzemes kalendāru (Zemnieku jeb latviešu laiku grāmata), «Latviešu Ārste» līdzās Stendera «Pasakām un stāstiem» (1766) taču bija pirmie laicīgās literatūras izdevumi latviešu valodā. Gandrīz vienā laikā publicēti, šie izdevumi tomēr nav salīdzināti ne valodas, ne kultūrvēsturiskās nozīmes ziņā. Šāds salīdzinājums daudzējādā ziņā izceltu «Latviešu Ārstes» nozīmi: Stendera «Pasakām un stāstiem» nav gandrīz nekāda sakara ar latviešu dzīvi, toties daudzas «Latviešu Ārstes» lappuses sniedz tiešu latviešu dzīves un uzskatu raksturojumu; Stendera valoda ir ģermānismu un vācisku teikuma konstrukciju pārpilna, bet «Latviešu Ārstes» valodas veidotājs J. Lange uzsvērti vairās no ģermānismiem. Ir vairāki novadi, kur J. Langi un «Latviešu Ārsti» varam uzskatīt par jaunu tradīciju sācēju; vispirmām kārtām — latviešu periodikas veidošanā.

¹ Ļoti koncentrētu šīs vārdnīcas analīzi sniedz D. Zemzare (Latviešu vārdnīcas līdz 1900. gadam. Rīgā 1961, 130.—152. lpp.) un A. Ozols (Veclatviešu rakstu valoda. Rīgā 1965, 353.—366. lpp.).

Latviešu periodikas sākumi

Rīgas vācu informācijas izdevuma «Rigische Anzeigen» 1768. gada 45. numurā bija ievietoti arī paziņojumi par dažiem preses jaunumiem. Starp tiem bija informācija par «latviešu nedēļas izdevuma pirmo gada ceturksni», ko par 13 vērdiņiem varēja iegādāties Hartknoha grāmatu veikalā Rīgā. Gada ceturksnim atbilst 13 nedēļas, tātad var secināt, ka bija iznākuši jau «Latviešu Ārstes» 13 turpinājumi (katrs 4 lappušu apjomā) un katra turpinājuma cena bija 1 vērdiņš. Cits tā paša izdevēja (P. Vildes) paziņojums turpat blakus datēts ar 10. oktobri, tātad jāsecina, ka «Latviešu Ārstes» gada ceturksnis bija beidzies oktobra sākumā un šā izdevuma pirmā loksne iespiesta ne vēlāk kā 1768. gada jūlija pirmajā nedēļā.

Pirmais periodiskais, regulārais izdevums latviešu valodā bija Kurzemes kalendārs, kas iznāca kopš 18. gadsimta 50. gadiem. Tas tomēr nebija turpinājumu izdevums. Par periodisko presi šaurākā nozīmē, t. i., par periodiku, uzskatāmi tikai tādi periodiski izdevumi, ko laiž klajā ne retāk kā reizi trīs mēnešos un kas savā saturā nav noslēgti, t. i., kam paredzami turpinājumi. Šajā grupā ietilpst žurnāli, laikraksti un tiem līdzīgi izdevumi; pirmais šāda veida izdevums latviešu valodā bija «Latviešu Ārste».

«Latviešu Ārste» īsti nav uzskatāma par žurnālu, jo te ievietots tikai viena autora — P. Vildes — manuskripts, kas satur slimību un ārstniecības līdzekļu sistematisku apskatu. Šāda rakstura dēļ tas drīzāk uzskatāms par periodisku rakstu sēriju par vienu tematu. Taču izdevēja nolūks, ko viņš izklāsta «Latviešu Ārstes» 1. un 2. loksne («gabalā»), bija daudz plašāks: viņš griebja regulāri (ik nedēļu) sniegt arī «arājam dažu labu

ziņu un māklu [pamācību, māku]»; uzrunādams lasītāju, viņš saka, ka novēl «pie tava grūta darba un pie tavas saimniecības veikni [veiksmi] un sekmi redzēt vairāk, nekā tu nejdzīgs [nepratējs] to līdz šim redzējs esi!» Izdevējs solīja vispār būt lasītājam «pamācītājs un rātmānis», «mācīdams, kur nākas». Tātad «Latviešu Ārste» bija iecerēts kā satura ziņā neierobežots turpinājumu izdevums, un tikai saimnieciskās grūtības un citi apstākļi (droši vien arī lasītāju trūkums) spieda to apturēt pēc 25. loksnes («gabala»), kad autors bija sniedzis gandrīz tikai savus ārstniecības padomus.

Līdz ar to «Latviešu Ārste» uzskatāms par pirmo latviešu valodā izdoto periodikas izdevumu. M. Stobe savā «Latviskā Gada Grāmatā» (1797—1798) dažā ziņā tikai turpināja «Latviešu Ārstes» uzsāktu līniju. Taču kontakta ziņā ar lasītāju, latviešu dzīves izpratnē un viņu izglītības veicināšanā, arī latviešu valodas prasmē ne «Latviska Gada Grāmata», ne vēlākās «Latviešu Avīzes» (no 1822. g.) neizsniedza «Latviešu Ārstes» līmeni.

Humānisma idejas

«Latviešu Ārstes» izdevējs un manuskripta autors P. E. Vilde (1732—1785) ir raksturīgs apgaismības gadsimta darbinieks, kura nopelni latviešu dzīvē vēl nav novērtēti. Viņš bija studējis teoloģiju, tieslietas un medicīnu, pēdējai veltīdams savas dziļākās intereses. Vilde sarakstīja un izdeva plašu medicīnas literatūru, kas galvenokārt bija domāta vienkāršo ļaužu veselības stāvokļa uzlabošanai. Tikko ieradies Kurzemē (1765) un uzņēmies ķirurga pienākumus Jelgavā, Vilde tūlīt stājās pie nedēļas izdevuma «Der Landarzt» sagatavošanas. Jauno mediķi sarūgtināja latviešu dzimtcilvēka bez-

tiesiskā apspiestība, viņa medicīnisko un lauksaimniecisko zināšanu trūkums un bieži vērojamā vienaldzība pret savu likteni. Izdevuma «Der Landarzt» slejās Vilde izteica daudz raksturīgu atziņu par latviešu dzimtcilvēku dzīvi, kas līdz šim diemžēl pagājušas garām latviešu vēsturnieku acīm. Vācu muižniekus Vilde aicināja ja ne citādi, tad savās saimnieciskajās interesēs rūpēties par dzimtcilvēku dzīves apstākļu uzlabošanu.

«Katrš, kam pazīstami šejienes apstākļi, zina, ka vienkāršais lauku cilvēks paklausīgi dzīvo stingrā dzimniecības kalpībā,» rakstīja Vilde. «Viņa nožēlojamā mājoklī pa lielākajai daļai nesastop neko citu kā nabadzību un trūkumu. Pēc smago dzimtcilvēka pienākumu izpildīšanas, ko viņš veic savam kungam, viņam bieži pat tik daudz nepaliek pāri, cik nepieciešams nožēlojamās dzīves iztikai. Šīs pasaules prieki viņam ir pilnīgi nepazīstami. Viņš nezina gandrīz nekāda cita iepriecinājuma kā piedzeršanos.»¹ Tālāk Vilde rakstīja, ka grūto dzīves apstākļu dēļ latvieši nerūpējoties par savu veselību un saslimšanas gadījumos pat neilgojoties pēc dziedniecības līdzekļiem. «Dažs daudz vairāk vēlas, lai viņa atpestīšanas stunda drīz tuvotos. Viņš mirst bezjūtīgā nolemtībā, jo viņš nāvi uzskata par galu visām savām grūtībām.»²

Vilde pūlējās iestāstīt muižniekiem, ka arī latviešu zemnieki ir cilvēki, kas radīti laimei, un aicināja viņus rūpēties par zemnieku labklājību. Lielākā muižnieku daļa droši vien ar izsmieklu lasīja Vildes aicinājumu ierīkot katrā muižā slimnieku māju, kurā slimos zemniekus ievietotu ne tumšā dūmistabā, bet gaišā, ar krāsni apkurināmā istabā; katrā muižā vajadzēja būt

¹ «Der Landarzt», 1765, 2. nr., 8. lpp.

² Turpat, 9. lpp.

arī īpašam cilvēkam, kas rūpētos par slimajiem. Daļēji šādu cilvēku apmācīšanai Vilde arī veltīja savu izdevumu «Der Landarzt».

Vilde nepalika pie labiem nodomiem un pamācībām vien. Kad 1766. gadā Igaunijā Peltsamā (vāc. Oberpahlen) ierīkoja nelielu slimnīcu, viņš atstāja ienesīgo ķirurgu amatu Jelgavā un uzņēmās slimnīcas vadītāja pienākumus, Atvadoties no vācu medicīnas izdevuma lasītājiem, Vilde norādīja, ka vietējo iedzīvotāju nabadzība esot tik liela, ka viņi nevarot lietot nekādas dārgas zāles un tāpēc jaunajā slimnīcā ārstēšot vienīgi ar vietējiem dziedniecības līdzekļiem. Šai nolūkā viņš ierīkoja pie slimnīcas nelielu aptieku, apmācīja jauniešus ārstniecības prasmē un izdeva populārus ārstniecības rakstus igauņu (no 1766. gada) un latviešu valodā. Šo rakstu iespiešanai Vilde par saviem līdzekļiem ierīkoja arī spiestuvi. Ienākumi no rakstiem nesedza iespiešanas izdevumus ne vācu, ne arī latviešu un igauņu valodā. Ne tikai materiālo grūtību, bet arī valdošo vācu aprindu neatsaucības un pretestības dēļ Vilde bija spiests pēc kāda laika pārtraukt savu rakstu sēriju izdošanu. Vācu valodā viņš vēlāk gan izdeva atkal jaunus darbus, arī žurnālu veidā.

Ievērojot šādus Vildes uzskatus un darbību, ir saprotams, ka «Latviešu Ārste» lappuses caurstrāvo dziļš humanisms. Jau paša pirmā izdevuma ievadā pausta cilvēku vienlīdzības ideja: «Mīlais draugs! Nebrīnojies! es tevi nosaucu par draugu, un tu man tāds esi. Mana kārta ir citāda kā tā tavajā, to es apzinos. Bet nekaiš! Es pretī tev nedižošos, tu tāds cilvēciņš kā es pats, no dieva radīts man par tuvāku un radnieku.»¹

¹ «Latviešu Ārste», 1. gab., 2. lpp. — Šeit un turpmāk citātos ievērota mūsdienu pareizrakstība, negrozot gan vārdu formas.

Vilde neidealizē latviešu zemnieka stāvokli, kā to dara Stenders, bet vienkāršiem vārdiem norāda, ka zemnieka darbs ir grūts, ka latviešu zemniekiem ir maz ziņāšanu un, īpaši, ka zemnieka cilvēkam reti ir uzticami draugi. Būdams vienkāršā cilvēka draugs, Vilde centīšoties viņam palīdzēt ar padomiem gan dziedniecībā, gan lauksaimniecībā. Vilde nemeklē zemnieku grūtību cēloni sabiedriskajā iekārtā, to viņš uzskata par dieva nolikumu. Viņš arī nerāda ceļu, kā atbrīvoties no dzimtniecības. Taču latviešu dzimtcilvēks, kas muižnieka jūgā ik dienas cieta ne vien no grūtā darba un rīkstēm, bet arī no morālā pazemojuma (jo muižnieku un to vietnieku acīs viņš bija tikai darba lopa un darba rīka vērtē) un kas ik svētdienas baznīcā dzirdēja tikai rāšanos, tādus pašus bargus vārdus par savu niecīgo vietu dzīvē varēja lasīt arī Manceļa, Bankava vai citā sprediķu grāmatā, — šis latviešu dzimtcilvēks «Latviešu Ārstē» pirmo reizi lasīja, ka arī viņš ir tāds pats cilvēks kā brīvais vācietis. Pirmo reizi viņš varēja lasīt, ka kāds jūt viņam līdz un aiz humānisma grib viņam palīdzēt: «Mīlestība, žēlums un mans pienākums ir tie mudinātāji tevi izmācīt.»¹ Un tālāk: «Tavs draugs būdams, es arīdzan tavs pamācītājs un rātmanis kļūšu, tev rātiņ mācīdams, kur nākas. Kur tu uz maldāmu ceļu izlaipojīs, es tev uz labumu atgriezīšu.»² Vilde neprasa saviem padomiem tikai aklu paklausību kā mācītāji, bet vērsās pie latvieša kā pie «prāta cilvēka», likdams viņam visas jaunās mācības ar prātu apdomāt.

Humānisma idejas līdzās racionālismam bija viens no galvenajiem momentiem tai jaunajā, pirmreizējā, ko latviešu rakstos ienesa «Latviešu Ārste». Atcerēsimies,

¹ «Latviešu Ārste», 1. gab., 3. lpp.

² Turpat, 4. lpp.

ka Vilde šīs humānisma idejas pauda latviešiem gandrīz 30 gadus agrāk, nekā Merķelis izdeva savus «Latviešus».

«Latviešu Ārstes» valoda un tās veidotājs

Vilde pats neprata ne igauiski, ne latviski, viņa vācu rakstos tikai šur tur atrodams pa latviešu vārdam. Igaunijā viņa centienus atbalstīja apgaismības darbinieks A. Hüpels, kas tulkoja vācu valodā rakstītos manuskriptus igauiski, un Latvijā — labais latviešu valodas prātējs Jēkabs Lange. Lange ieradās Vidzemē, ne vārda neprazdams latviski. Būdams ar apbrīnojamu talantu uz valodām, viņš pāris mēnešos tik labi iemācījās latviski, ka pilnīgi brīvi varēja sarunāties. Daudzus gadus izpildīdams Ēveles un Smiltenes mācītāja un vēlāk arī Cēsu iecirkņa prāvesta pienākumus, Lange nesēdēja tikai savā mācītāja muižā, bet augu dienu pavadīja latviešu zemnieku vidū, iepazīdamies ar viņu dzīvi, papildinādam savas valodas zināšanas un atzīmēdam sev bagātīgu leksikas krājumu, kas kļuva par viņa vēlākās vārdnīcas pamatu. Šīs latviešu valodas zināšanas Lange izlietoja «Latviešu Ārstē».

Analizējot «Latviešu Ārstes» tekstu, jāsecina, ka Lange nav bijis tikai šā izdevuma tulkotājs vien, kā līdz šim minēts visos galvenajos avotos. Vildes latviešu un igauņu izdevumu pamatā ir bijis viens manuskripts, bet abi tulkojumi nav identī: līdztekus pilnīgi atbilstošam tekstam ir lappuses, kas saskan tikai galvenajos satura vilcienos un kur domas izteiktas pilnīgi citādā veidā, kā arī tādas rindkopas vai teikumi, kas ir tikai vienas valodas tekstā. Tā kā nav saglabāties vācu valodas oriģināls, nav iespējams precizēt, kādi tieši ir

Hūpela un Langes papildinājumi un pārveidojumi. Netieši par Langes līdzdalību latviešu manuskripta veidošanā var spriest no vairākiem norādījumiem. Runājot par latviešu parašām, autors atsaucas uz savu ilggadējo pieredzi, piemēram: «Daudzus gadus te sadzīvojis, gan sabijis esmu ar jums, ļautiņiem, gan pārzinu jūsu tiklību un netiklību, ir tās menšīgas [aušīgas, komiskas], dīvainas blēņu ticības [mānticības].»¹ Taču Vilde ieradās Kurzemē tikai 1765. gadā, toties Lange dzīvoja Vidzemē jau kopš 1727. gadā, tātad atstāstītās latviešu dzīves ainas un parašas droši vien bija uzrakstījis Lange. Vietām Lange tieši atsaucas uz Vidzemes latviešiem (Vilde bija dzīvojis tikai Kurzemē!), uz cēsniekiem, kuru vidū Lange nodzīvoja ilgus gadus: «...dzirgsti sauc mūsu vidzemnieki tās kvēlainas sāpes locītavās»,² «...cēsnieši šo labu, baltu, košu kaļķi brīnum iecienī»,³ «...mūsu cēsnieces to [alkšņu mizu] plaši iecienī pēc rustes jeb zeltenas pēves».⁴

Lange kādā vietā norāda, ka manuskripta tulkošana viņam sagādā valodas grūtības (6. gab., 22. lpp.), bet — pretēji daudziem citiem vēlākiem vācu tautības literātiem — nesūdzas par latviešu leksikas nabadzību un nepietiekamību. Gluži otrādi, viņš bieži vien lieto sīki niansētus apzīmējumus un norāda uz leksiskiem variantiem, saistot tos ar jēdzieniskām atšķirībām. Cēsu apkārtnes izlokšņu valodu (galvenokārt leksiku) viņš uzskatā par bagātīgāku nekā citos apvidos: «No vītoliem vēl būs pieminēt, ka mūsu vidzemnieki, seviski tie cēsnieši, kuriem izveicīgāka mēle ir kā citiem malenie-

¹ «Latviešu Ārste», 2. gab., 5. lpp.

² «Latviešu Ārste», 18. gab., 69.—70. lpp.

³ «Latviešu Ārste», 3. gab., 12. lpp.

⁴ «Latviešu Ārste», 18. gab., 72. lpp.

šiem, šo pašu koku arīdzan blīzni, ir kārklus nosauc, tāpēc ka šis koks ne vienādas tautas [sugas] esot.»¹

Ar Langes latviešu valodas prasmī izskaidrojams, ka «Latviešu Ārste» valodas ziņā stipri atšķiras no daudziem agrākajiem izdevumiem latviešu valodā. Arī Langes valodā sastopami daži ģermānismi (piemēram, *andelēt* [rīkoties], *brūķēt*, *geldēt*, *pērvēt*, *nosmādēt*, *plāsteris*, *skāde*, *zalve*), bet to ir daudz mazāk nekā, piemēram, Manceļa vai Stendera rakstos un arī 19. gs. pirmās puses publicistikā. Pats Lange savos rakstos asi uzstājies pret ģermānismu ievazāšanu latviešu valodā. «Latviešu Ārstē» sastopamas arī dažas nelatviskas konstrukcijas, kas veidotas vācu valodas sintakses ietekmē, piemēram, «runāt no kā», taču šādu vietu nav daudz. Biežāk vācu valodas ietekme redzama vietniekvārdu *tas*, *tā* lietošanā artikulā nozīmē. Vietām lietotas arī nepareizas vārdu galotnes. Šie valodas negludumi tomēr daudz mazāk jūtami nekā, piemēram, nepareizā (vāciskā) vārdu kārtība vai vācu valodas vārdu savienojumu burtiskie tulkojumi, kas raksturīgi vācu autoru latviskajiem rakstiem vēl visā 19. gadsimtā.

Lange nav valodas jaunveidotājs (kaut arī viņš, liekas, ieviesis leksikā dažus jaunus salikteņus un atvasinājumus), bet prasmīgs latviešu valodas lietotājs, kas vērīgi ieklausījies tautas valodā un savos rakstos centies to atspoguļot vieglu, lokanu, leksiski bagātu. Viņš bieži lieto sinonīmus un izvēlas raksturīgus salīdzinājumus. Piemēram, dzērāju viņš sauc arī par *dziruli* un nievādams dēvē to dažādās palamās, kas laikam toreiz bijušas izplatītas, piemēram, Žūpūtis, Mielestapa, Lāgabralis, Slaistamats. Līdz ar to Langes rakstu valoda kļūst tēlaina un izteiksmīga.

¹ «Latviešu Ārste», 22. gab., 87. lpp.

Daži «Latviešu Ārstes» teksta paraugi:¹

«Vājums [slimība] brīžam tā apniknojas [saasinās, pastiprinās], ka cilvēks kā apmauts ir un mirdos dzīvo.» (LĀ 14, 54)

«Edz! ja kāds cirtiens jeb griezumš miesās it liels ir, tad mēdz arī drudzis uznākt.» (LĀ 21, 81)

«. . . asins tvīkst un kaist, un iekarst.» (LĀ 22, 85)

«Ir dažs sirdzītis [slimnieks] caur to [asinslaišanu] tā novājināts, ka viņš asini un dvasu līdz izkrācis.» (LĀ 8, 29)

«. . . tu [dzērājs] ar stingru [sastingušu] un apstīpētu mēli vārdus grābsti, grabažas vien stomīdams.» (LĀ 15, 58)

Pamācības dziedniecībā rakstītas tādā valodā, ka lielo tiesu pilnīgi atbilst mūsdienu izteiksmei. Tā, piemēram, par karsoņa dzēriena sagatavošanu: «Nem trīs sauļas miežu, noskalo tos tīrā ūdenī, lieci tos tīrā podā jeb katlā, lej divi stopus ūdens virsū, savāri tos, kamēr sēnalas sprāgst, tad kāsi šo miežu ūdentiņu caur tīrām kāstāvām. Un, ja tu to vēl labāku gribi darīt, lieci kādu karoti medus klāt, tā tiks tas dzēriens sasaldēts [saldināts].» (LĀ 5, 20)

Sadzīves ainas, parašas

Dažas sadzīves ainas ir tik dzīvas un tēlainas, ka tās liekas ne vien laba valodas pratēja, bet arī mākslinieka rokas rakstītas. Tā, piemēram, pēršanās aina:

«Tava pirts ir izkūrusi, ka tik ne mati galvā piesvilst. Tu svilis vēl dikti uzleiji, svelme un versme ar tiem karstiem garaiņiem virsū šaujas visas miesas izsautēt; sviedru suta pārplūst. Nav vēl gan, nu tiek pārpērts [dūšīgi pērts], berzēts un braucīts; pluta [āda] atmieksās, un suliņa ar strauņi tek, tā iet sārņi nost!» (LĀ 7, 21)

Par labības dīgšanu un augšanu: «Uzskaties uz tavu druvi un sēju!

¹ Kvadrātiekvāš ievietoti leksikas paskaidrojumi. Avots parādīts ar šifru («Latviešu Ārste» — LĀ) un skaitļiem, no kuriem pirmais norāda uz «Latviešu Ārstes» turpinājumu («gabalū»), otrais — lappusi.

Dievs to var svētīt un kuplot, un atkal nozaudēt, un izpūpēt, un izgaisināt kā gribēdams. To graudu, sausā zemē ieliktu, dievs apliedē ar siltu lietutiņu; tad tas iedīgst, asni sprāgst, saule spīgulo, viņas siltums sikus asnus spirdzina un audzina; turpretī, ja auksts rītenis un ziemelis smildzina [pūš], tos asnus izgaudo [padara vājus], labība paliek plāna un vāja.» (LĀ 2, 6)

Par slimībām: «Dažreiz sieviņa klikst [slimo, vārģuļo] un vaid, dažreiz bērniņi grūtā guļā [slimībā] vēkš, sten un tuisnē, to tu ar savām acīm redzi; elpiņa navaid! Apniknots drudzis aizsper [dziļi skar, pilnīgi pārņem] sievu, bērņus, brāļus, radus. Ātra nāve tos aizgrābj [strauji paņem], kas jašu [jau] dažu gadu tavi gaitnieki un apteksņi būtu bijuši; padoms trūkst, piederīgas zāles nav pie rokas.» (LĀ 2, 3)

Par dzērāju sacīts: «Lops atdzēries iet savu ceļu. Voi tu to spēj darīt? Nē! tu guli kā mirējs padzirās [pagīrās]! Pārgulējs, ko tad jūti? Slimums un vēmens māc; tad izrištījies un izkrācis, visi kauli ir stīvi, stingri [sastinguši] un ne ļaužu [ne kā veselam cilvēkam]! Galva durna, sirdi griež, lapieres [nelabums?] mocinā. Pēc ilgošņa [ilga laika], labi iztilinājis [sagulējis], nedz rokas, nedz kājas māk kustināt, uz darbu gluži neviegls un slābans.» (LĀ 11, 43)

Latviešu kultūras vēsturei liela nozīme var būt ne vien latviešu sadzīves ainu, bet arī parašu atspoguļojumam. «Latviešu Ārstē» plaši raksturota tautas dziedniecība un mānticība, ticība burvjiem un pestelēm. Norādīts, ka latvieši kristīgās ticības dogmas un parašas maz atzinuši. «Ja kādā apciemā [apvidū] ļaudis piepeši apsīrgst, vaina [slimība] plešas un top lipīga; slimums no cita uz citu ieveras [izplatās, ieviešas], ir pie lopiem, — ko tu saki? Tad ir skaudinieka darbs, kas appestelojuši; tādi baigļi [biedēkļi] un tādas pesteles vairāk top daudzinātas, nekā dieva pirksts un dieva roka ievērota.» (LA 2,5—6)

Leksikas bagātība

«Latviešu Ārste» sevišķi ievērojama ar savu leksikas bagātību. Kā jau no teksta piemēriem redzams, šī leksika pilnīgi neatbilst latviešu literārās valodas mūsdienu

stāvoklim. Dažs teikums tik pārpilns literārajā valodā maz pazīstamiem vārdiem, ka mūsdienu lasītājam var šķist pat nesaprotams; tā, piemēram:

«Kad citi [daži], suiti [pārlietu] pārpērušies [nopērušies], pliekni [slābi, gurdi] paliks un gurdeļos [ilgi būs gurdi; vārguļos], tad tu mudrs būs un jaudas vīrs [tāds, kas jaudā strādāt; stiprs], it nagīgi [nadzīgi, naigi] savu darbu rokā ņemdams un pagūdamš [paveikdams].» (LĀ 7, 22)

Kā jau minēts, Lange lieto daudz sinonīmu. Daži no tiem varētu noderēt arī mūsdienu daiļradei. Tā blakus vārdam *steigties* viņš lieto arī *agroties* («agrojas palīgu meklēt»; LĀ 3,9) un *žigloties* («žiglojas pārsteigdamies»; LĀ 20,77). Blakus vārdam *aizturēt* lietots *aiztvert* («aiztvert asini», arī «aiztvert vainu»; LĀ 20,77). Ar nozīmi «nokaitēt» lietoti vārdi *svērināt*, *pasvērināt*; līdz ar to krāsns *atsvērojas* [atdzīst] (LĀ 10,38). «Dzīt atvases» ir *atvasāt*; šim darbības vārdam tomēr ir vēl plašāka nozīme — «izraisīt, būt par cēloni kam»; to rāda šāds lietojums: «Pūlesvējš [dienvidrietumu] jeb lietus vējš] atvasa dūmakaiņu, apniknotu gaisu» (LĀ 2,6).

Ir arī daudz citu raksturīgu vārdu, piemēram: *dabls* — «dabisks, īpatnējs» («dabls niknums tiem [indīgiem augiem] paņemts top»; LĀ 12,46) un *labdabls* — «labdabīgs, derīgs» («labdabls kociņš»; LĀ 19,73), *dedzenis* — «materiāls, kas viegli iedegas; iekurs», *dzelbe* jeb *dzelba* «dzeluma vieta, rēta», *lietīgs* — «lietderīgs» («lietīga zāle»; LĀ, 18,72).

Dažiem vārdiem ir cita nozīme nekā mūsu dienās. Piemēram, vārds *pirmūt* lietots ar nozīmi «vispirms», *pieklājīgs* — «piemērots, atbilstošs», *kaisls* — «traks, satrakots» («kaisls suns»; LĀ 19,74), *dižums* — «visaugstākā pakāpe» («sāpju un bēdu dižumā»; LĀ 3,9).

«Latviešu Ārstes» lappusēs sastopami vairāki vārdi,

kas pagājušā gadsimta vidū un beigās ieviesti latviešu valodā kā jaunvārdi, acīm redzot, tautā tie lietoti jau daudz agrāk, bet tikai kā šauri apvidus vārdi, ko uztvēris Lange, un lielo tiesu no viņa tos aizguvuši jaunāki autori. Šo vārdu vidū ir *saimniecība* («mūsu laikā tā saimniecība izlētīta [padarīta vieglāka]»; LĀ 1,4), *priekšauts* («zeltenītes savus priekšautus norustē, tas ir, zeltēnus pērvē»; LĀ 18,72), arī *mīla* («es tevi ieraugu un sirdsnīgā mīlā turu»; LĀ 1,2). Vārds *mīla* šeit pirmo reizi parādās iespiests rakstos.¹ Lange uztvēra laikam Cēsu apvidus izloksnēm toreiz raksturīgo parādību — īsos vārdu atvasinājumus, pievienojot galotni tieši vārda saknei vai arī īsu piedēkli (ar līdzskaņiem m, n, l), un plaši ieviesa tos savos rakstos, arī «Latviešu Ārstē» un vārdnīcā. No Langes daudzus šādus vārdus pārņēma un popularizēja Stenders, bet latviešu literārajā valodā tie īsteni ieviesās un nostiprinājās tikai ar Raiņa daiļradi, dažkārt gan ar citu galotni nekā Langes lietojumā. Lange lieto vārdu *kvēla* («pīpmaņa tabaka kvēla ķer pa salmiem un salmu jumtiem»; LĀ 11,34; «zobu kvēla, kad zobi tik nikni sūrst, ka arīdzan kvēlains tūkums vaigā metas»; LĀ 6,21), *sekme* un *nesekme*, *nokasas*. Te sastopami arī īsie vārdi *svelme*, *tversme*, *versme*, *veikne* [veiksme], *mākla* [mācība; prasme, māksla]. Blakus vārdam *latvietis* vairākkārt lietots *latvis*. Bez garajiem piedēkļiem veidoti arī vairāki salikteņi; tā *asinslaišanas* vietā lasām arī vārdu *asinslaide*; *sirdsdūrienu* vietā — *sirdsdures* vai *sirdsdūres*. Lange

¹ Par vārdu *mīla* Langes vārdnīcā sk. D. Zemzare. Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam). Rīgā 1961, 136. lpp.

Zemzare norāda, ka pirmo reizi literatūrā šis vārds lietots 1888. gadā (Raiņa tulkojumā). Šāds apgalvojums attiecināms tikai uz jaunāko laiku literatūru. «Latviešu Ārstē» vārds *mīla* iespiests arī agrāk nekā Langes vārdnīcā.

gandrīz konsekventi «Latviešu Ārstē» skaudis garos atvasinājumus ar izskaņām -šana un -niecība; šai ziņā viņš ir izņēmums visā iepriekšējo gadsimtu literatūrā, kas tapusi ar vācu mācītāju svētību. «Latviešu Ārstē» tikpat kā nesastopam vārdu *būšana*, kas dažādās nozīmēs pārpilnām lasāms vēl visā 19. gs. literatūrā. Vārda *ārstniecība* vietā viņš runā par *ārstību*. Dažs īsais Langes lietotais vārds, tāpat kā viņa lietotie sinonīmi, derētu mūsdienu daiļradē, piemēram, *riesma* ar nozīmi «rējieni, riešana» (LĀ 19,74).

Izdevumam «Latviešu Ārste» latviešu kultūras vēsturē ir nozīmīga vieta, un ar savām humānisma idejām, latviešu dzīves raksturojumu un valodas bagātībām tas vērtējams augstāk par daudziem citiem 18. gs. rakstu avotiem latviešu valodā.

SATURS

Ievadam	5
-------------------	---

1

Tūkstoš deviņi simti sešdesmit astotajā

<i>Kārlis Egle</i> . Aizritējuši jau vairāk nekā četrdesmit gadi . . .	13
<i>Kaudzītes Matīss</i> . Tavas acis (18). Kad tālu es no tevis (19). Kurš tas būs?	19
<i>Ādolfs Alunāns</i> . Kāda dzejnieka domas (20). Dažam (21). Tums- soni (21). Par latviešu valodas saķengāšanu	22
<i>Apsīšu Jēkabs</i> . Vēstule iz tēvijas	23
Aspazijas un Raiņa sarakstīšanās. Saulcerītes Vieses atlase un komentāri	30
<i>Zeltmatis</i> . Attiecības pret publiku un kritiku	52
<i>Pāvils Gruzna</i> . Bursaki	58
<i>Alberts Kalnleja</i> . Austrai Skujiņai (65). Daugava (65). Fašisma kazemātā	67
<i>Biruta Skujeniece</i> . Dzimtenei (69). Ikdienā (70). Tu esi spogulis (71). Šosejā — auto brauciens	72
<i>Emīlija Krišjāne</i> . I. Babels	74
<i>Mārtiņš Lācis</i> . Par songiem un viņu lietošanu	78
<i>Pēteris Ērmanis</i> . Jaunā laikā (82). Rīta dziesma (83). Darba bied- renei (84). Tai kas tuva	84
<i>Lūcija Zamaiča</i> . Neapēstais deserts	86
<i>Kārlis Kurons</i> . Revolucionārās Krievijas rakstniecība ceļā uz rītdienu	96
<i>Oskars Rihters</i> . Melnbrūnā lapsa	98
Simāņa Berga vēstule Oskaram Rihteram	102
Oskara Rihtera vēstule Simānim Bergim	107

<i>Elīna Zālite</i> . Sirds un briljants (110). Mānīgā laime (111). Ziedu kurpēs vasara (112). Virši zili	113
<i>Kārlis Fimbers</i> . Rakstnieki, grāmatas un lasītāji	114
<i>Andrejs Balodis</i> . «Palladiumā» (118). Ciņu laiks (118). Es teikšu, ka nemīlu tevi	119
<i>Pēteris Sils</i> . Marta saule (121). Kurzemes sējējs (122). Svina lode (124). Divas vēstules	125
<i>Vladislavs Kaupužs</i> . Par bērnu literatūru	130
<i>Juris Pabērzs</i> . Visdārgākā atslēga	134

2

Literatūras kritika

<i>Antons Broks</i> . Kas iepriecina pēdējo gadu prozā	143
<i>Laimonis Pūrs</i> . Andrejs Upīts un literatūras jaunā maiņa	151
<i>Valdis Ķikāns</i> . Pats	167
<i>Jezups Laganovskis</i> . Polemiskas piezīmes	187
<i>Alfons Vilsons</i> . Dzejnieks — laiks — mūžība	200

3

Literārais mantojums

<i>Jānis Kalniņš</i> . Rit laiks, rodas jaunas problēmas	215
<i>Ilgonis Bērsons</i> . Jauna lappuse (229). Fridriha Gulbja dzejoli. Di- vas svētdienas zvēru dārzā (233). Kartupelis (234). Jums rīkles milzīgas... (235). Tu vergs vēl nebiji... (236). Maize (238). Vācieti ļaunais... (238). Tāds dīvains brīdis	239
<i>Apsesdēls</i> (241). Gribēju mīlēt (243). Gājēju dziesma (243). Zeme ir mana (244). Diessodil (244). Dragā (245). Karš un šnabis — tie lai dzīvo! (245). Iet... neiet (246). Jā, — tad ir miers (247). Tikai	247
<i>Elza Grobiņa</i> . Apsesdēls, viņa vēstules	248
<i>Jūlijs Ķipers</i> . Ar valēju krūti	268
<i>Valdis Grēviņš</i> . Atmiņas par Aspaziju	274
<i>Kārlis Freinbergs</i> . Progresīva žurnāla ciņas ceļš	280
<i>Konstantīns Karulis</i> . «Latviešu Ārste» mūsu kultūras vēsturē	291

РАДУГА

Ежегодный сборник истории
литературы и критики

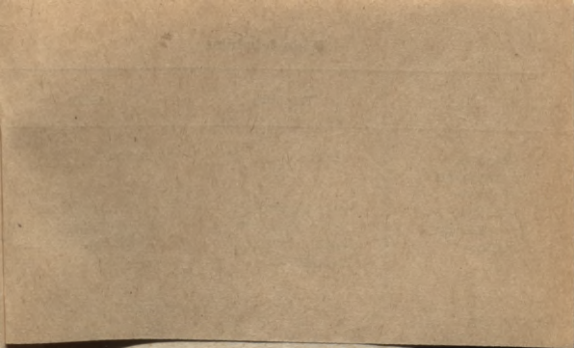
Издательство «Лиезма»

На латышском языке

Оформление Г. Струпулиса

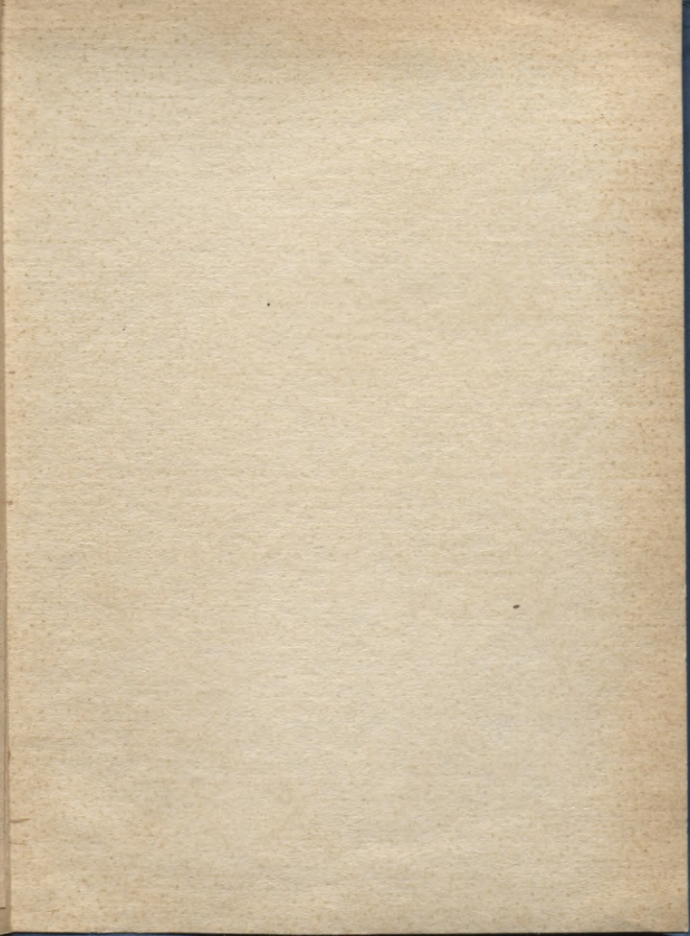
Redaktore L. Bibere. Māksliniecs, redaktors
A. Jēgers. Tehn. redaktore A. Pētersone.
Korektore D. Ērgle.

Nodota salikšanai 1968. g. 30. maijā. Parak-
stīta iespiešanai 1968. g. 28. oktobrī. Tipo-
grāfijas papīrs Nr. 2, formāts 70×108/32.
10,13 fiz. iespiedi.; 14,18 uzsk. iespiedl.;
12,66 izdevn. l. Metiens 5000 eks. JT 03134.
Maksā 62 kap. Izdevniecība «Liesma» Rīgā,
Padomju bulv. 24. Izdevn. Nr. 22031/Do-330.
Iespiesta Latvijas PSR Ministru Padomes
Preses komitejas Poligrāfiskās rūpniecības
pārvaldes 3. tipogrāfijā Rīgā, Ļeņina
ielā 137/139. Pasūt. Nr. 311.

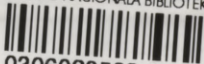

Kļūdu labojums

Lpp.	Iespiests	Jābūt
174. lpp. 6. rinda no apakšas 228. lpp. 9. rinda no augšas	risinas drīz vienīgi no nodrukātajiem daiļdarbiem, neiedziļino-	risina drīz vienīgi uz nodrukātajiem daiļ- darbiem, neiedzi- ļinoties

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306020508

62 kap.